

MPRA

Munich Personal RePEc Archive

Self-sustainable Municipal Contemporary Barter Exchange System

Toncheva, Rossitsa

UNWE

August 2024

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/122688/>
MPRA Paper No. 122688, posted 18 Nov 2024 15:28 UTC

1700, София, Студентски град "Хр. Ботев", тел. (02) 8195-211, факс (02) 962-39-03
www.unwe.bg

ФИНАНСОВО СЧЕТОВОДЕН ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ФИНАНСИ”

УНИВЕРСИТЕТСКИ ПРОЕКТ
ЗА НАУЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ
ДОГОВОР № НИД 19-2019

НА ТЕМА:
**„ОБЩИНСКИ МОДЕЛ
НА САМОПОДДЪРЖАЩА СЕ СЪВРЕМЕННА
БАРТЕРНА СИСТЕМА“**

гл. ас. д-р РОСИЦА БОРИСОВА ТОНЧЕВА

СРОК НА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТА:
10.06.2023 г.

София,
2024 г.

Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на УНСС, целева субсидия за НИД на УНСС по Договор № НИД НИ-19/2019.

Ръководител – гл. ас. д-р Росица Борисова Тончева

Всички права са запазени! Не се разрешават копиране, възпроизвеждане и разпространение на книги или на части от тях по какъвто и да е начин без писменото разрешение на ИК – УНСС.

Авторът носи пълна отговорност за оригиналността на произведението, както и за грешки, допуснати по негова вина.

© Росица Борисова Тончева

© ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС

Изп. директор: Веселин Ангелов, тел. 02 8195 251

Зам. изп. директор: Стефан Власев, тел. 02 8195 551

Гл. редактор: Тодорина Недева, тел. 02 8195 564

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО
1700 София, район „Студентски“, ул. „8 декември“ № 19

СЪДЪРЖАНИЕ

БЛАГОДАРНОСТИ.....	9
ПРЕДИСЛОВИЕ.....	10
РЕЗЮМЕ.....	15
УВОД.....	17
Предмет и обект на изследването.....	17
Цел и задачи на проекта.....	18
ПЪРВА ЧАСТ	
ТЕОРЕТИЧЕН ДИСКУРС.....	21
РАЗДЕЛ I	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКА ЧАСТ.....	23
1. Работни хипотези на изследването.....	23
2. Ограничителни условия на изследването.....	25
3. Теоретичен дискурс и основни понятия.....	26
4. От знаците към значението.....	28
5. Еволюция в терминологията.....	29

РАЗДЕЛ II	
АКТУАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕДМЕТА И ОБЕКТА	
НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	35
1. Актуализация на обекта	35
2. Философия на съвременната бартерна система.....	40
3. Представа за частни небанкови пари (ЧНП)	
и фискални пари.....	44
4. Частните небанкови пари – субстанция	
на съвременната бартерна система	49
5. Съвременната бартерна система – мост между	
социалните слоеве в общността	55
6. Допълнителните валути в европейски контекст.....	59
ИЗВОДИ ОТ ПЪРВА ЧАСТ	63
ВТОРА ЧАСТ	
КОНЦЕПТУАЛЕН МОДЕЛ	64
РАЗДЕЛ III	
ИНТЕРЕСИ И РОЛИ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ ЛИЦА.....	65
1. Местна власт	66
2. Стопански сектор.....	68
3. Финансов сектор	75
4. Индивиди, домакинства, население	77
5. Други организации с местно значение	81

6. Интереси от национално значение	82
7. Ролята на частните небанкови пари в социалната среда	86

РАЗДЕЛ IV

ПАРАМЕТРИ НА МОДЕЛ НА ОБЩИНСКА СЪВРЕМЕННА БАРТЕРНА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ.....	90
---	----

1. Правна и икономическа рамка на модела на ОСБС	98
2. Процес на въвеждане и развитие на модел на СБС и ЧНП.....	113
Първа фаза. Потенциал за въвеждане на СБС и ЧНПБ	114
Втора фаза. Дизайн на модела в теоретично – абстрактен формат	115
Трета фаза. Развитие и внедряване	121

РАЗДЕЛ V

ЕМПИРИЧНА ПРОВЕРКА.....	123
-------------------------	-----

1. Хипотези	128
2. Обхват на проучването	131
3. Анотация.....	132
4. Въпросник.....	133
5. Интерпретация на данните	134

ИЗВОДИ ОТ ВТОРА ЧАСТ.....	136
---------------------------	-----

ТРЕТА ЧАСТ	
ПРИЛОЖНО ПОЛЕ И РАЗВИТИЕ НА МОДЕЛА НА ОСБС.....	137
РАЗДЕЛ VI	
ВЪПРОСИ ЗА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПРОГРАМА	138
1. Кратка историческа справка	139
2. ОСБС в научните бази.....	141
3. Проблеми с изследователско значение.....	147
4. Проблеми на паричната теория	151
РАЗДЕЛ VII	
ОБРАЗОВАТЕЛНА ПРОГРАМА	154
1. Игровизация на модела	155
2. „Играта на парите“.....	156
3. Придобиване на знания	160
4. Учебна дисциплина „Частни небанкови пари“ (Public Non-Bank Money)	162
ИЗВОДИ ОТ ТРЕТА ЧАСТ	167
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	169
ПРИНОСИ	171

Най-важни научни постижения	171
Най-важни научно-приложни постижения.....	171
Най-важни научно-приложни постижения в резултат от научно сътрудничество с други организации.....	172
СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИТЕ.....	174
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	175
Приложение 1. ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ В ТЕКСТА	186
Приложение 2. СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ И ФИГУРИТЕ В ТЕКСТА	187
Приложение 3. УЧЕБНА ПРОГРАМА ПО ДИСЦИПЛИНАТА „ЧАСТНИ НЕБАНКОВИ ПАРИ“ (PRIVATE NON-BANK MONEY).....	188
Приложение 4. Кръгооборот на паричните средства.....	194

БЛАГОДАРНОСТИ

Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на УНСС, целева субсидия за НИД на УНСС по Договор № НИД НИ-19/2019.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Животът трудно се побира в теоретични конструкции за него. Колкото и гледни точки да възприемем, все ще има още. Именно това разнообразие в своята тоталност ни среща с онова, което претенциозно бихме искали да наречем „истина“. Ако се вгледаме в достъпната ни част от историята, ще открием своеобразен вихър от размишления за всяко нещо. Така непредубеденият наблюдател забелязва как идеите отмират и се възраждат, навярно според необходимостта от тях при справяне с житейските задачи. Едни от тях владеят съзнанието и битието като че ли вечно, а други само проблясват като летен метеоритен дъжд.

Когато обсъждаме въпроси, свързани с парите, съзнаваме, че те пронизват времето до онова далечно „начало“, до което е възможно да достигне зорът ни. Навярно затова дръзналите да се занимават с въпросите за парите често изглеждат изгубени и дори наивно-глуповато. Така например Маркс напомня, че размишленията за парите могат да превърнат много хора в глупци, подобно Философията или Любовта. Едва ли има по-често задаван въпрос в икономическата литература от въпроса: „Какво са парите?“, но така поставен въпросът рядко намира задоволителен отговор. Същото откриваме и при философията – недостъпно за сетивата ни знание, ако изобщо можем да наречем знание, това което не знаем. И при двете имаме трудност да стигнем до същността¹. И при двете се налага да направим разграничението между онова, което те са и онова, с което ги наричаме, т.е. ду-

¹ Относно идеята за „същност на философията“ или по-точно – за невъзможността да формулираме същност, В. Кулов е предложил полезен анализ (Кулов, 2009).

мата, която използваме, за да назовем, нещото, което предполагаме че е². Но и при двете явления можем убедено да твърдим, че разпознаваме ползите от тяхната употреба, следователно няма начин да употребяваме нещо, което не съществува, т.е. и парите, и философията са нещо „съществуващо“, макар и да не можем окончателно да го дефинираме. Това сродство по проблематика, ни дава право да мислим, че можем да прехвърляме инструменталността от философското поле към паричното, а защо не и обратно. Аргументираме се с идеята за функционалност при философията (прагматизъм, функционализъм и пр.) и си позволяваме да говорим за метафизичност при парите.

Относно приносите от настоящия проект, можем да оставим това на времето и тези, които ще се произнесат по него. Защото принос можем да търсим, ако от този проект произтече подобряване – на живота, на средата, или и на двете. Бихме си послужили с думите на С. С. Демостенов и да кажем, че сме извършили „една микроскопична работа“, защото сме се опитали да внесем още малко светлина в един своеобразен ментален сумрак. Старали сме се да следваме определена логика в изложението, да поддържаме яснота и да избягваме двусмислията. Ето защо сме използвали предимно български език, като навсякъде, където е било възможно, сме избягвали употреба на чужд език, който би ограничил достъпа до посланията на по-широк кръг читатели. Когато сме се натъквали на по-голяма степен на непреводимост, се е наложило да използваме чуждици. По този начин сме следвали неписано правило за етичност в изложението, което не води до безпогрешност и в този смисъл всяка критика би била извънредно полезна. Опитали сме се да представим проблемите във възможно най-голяма ширина, което на места е било за сметка на

² Повече за философската страна на въпроса вж. Кулов 2009: 22 – 39.

детайлите и е довело до по-малко конкретика и повече концептуализация.

За кого е този проект? Още в самото начало посочихме, че в българската стопанска практика отсъства явление, подобно на съвременна бартерна система и за това резултатите от изследването са предназначени главно за българския гражданин, който може да се изяви и като предприемач, и като политически представител, но главно като потребител и активен деятел в стопанския и социален живот на общността, в която живее.

РЕЗЮМЕ

Настоящото изследване представя проект на тема: „Общински модел на самоподдържаща³ се съвременна бартерна система“. Чрез него се прави опит да се създаде концепция за модел на съвременна бартерна система (СБС), който може да бъде създаден в България и да бъде в състояние да се самоподдържа. Изследването се опитва да съчетае два основни и обикновено трудно съвместими подхода – абстрактно-теоретичната обосновка на логическите връзки на модела и възможното негово приложение в условията на българската действителност.

Изложението е представено в три самостоятелни от логическа гледна точка части. Едната е теорията, втората е приложението на теорията и третата е възможностите за бъдещо развитие на изследванията по предмета и обекта.

Теоретичната част съставлява дискусия относно философията на СБС, на основата на представата ни за парите. Изложени са традиционните разбирания за функциите на парите, като е издигната хипотезата, че краткият живот на повечето съвременни бартерни системи, които по същество са парични, може да се обясни посредством възприемане в контекста на обичания паричен ред за взаимодействие на икономическите агенти.

Втората част е посветена на възможния модел на СБС за България. Разглеждат се интересите и ролите на заинтересованите лица, които са групирани, според начина, по който те участват в образуването и разпределението на доходите, както и съобразно водещи социални функции. Предложени са общите рамки на условията, при които моделът би могъл да се въведе. За

³ „Самоподдържащ“ като понятие в настоящата разработка ще се използва и като превод на английския термин „self-sustaining“, който често се използва със значение на „устойчив“.

емпирична проверка е предложено съставяне на въпросник, с който да се идентифицират конкретните икономически и социални специфики за общината, в която ще се проведе експеримента. Историческите условия несъмнено също допринасят за оформяне на условията, но те остават извън обхвата на изследването.

Третата част е ориентирана към възможността моделът на СБС да стане предмет на цялостна изследователска програма, в т.ч. и посредством игрови методи да стане предмет на образователни дейности. В изпълнение на Националната стратегия за финансова грамотност на Република България⁴, правилното интерпретиране на паричните явления са от ключово значение за намаляване на неравенството и би могло да се превърне в инструмент за социално включване на сегрегирани групи.

С настоящия проект се прави опит методологически да се обоснове експеримент на *частна небанкова парична система* в България на общинско равнище. Обхватът е определен, но не е ограничен единствено до общинска система. Моделът би могъл да бъде приложен и за друг вид колективен интерес, включително и корпоративен, както и за решаване на проблеми с национално значение, като бедност, безработица, взаимната задлъжнялост и др.

На път е да се създаде първата съвременна бартерна система в България, която е основана не само на реципрочната размяна, но и на идеята, че човекът се нуждае от споделяне, солидарност и подкрепа.

⁴ Национална стратегия за финансова грамотност на Република България (н.д.). <https://www.minfin.bg/bg/1491>. Министерство на Финансите, Република България.

УВОД

Настоящото изследване представя проект на тема: „Общински модел на самоподдържаща се съвременна бартерна система“. То е естествено продължение на поредица от предхождащи анализи, направени в периода 2013 – 2022 г., където явлението на съвременната бартерна система е разглеждано като: 1) средство за противодействие на икономическата криза, 2) пропарична форма на размяна, 3) система, възстановяваща базовите стопански връзки в социалната среда и др. В този смисъл повествованието в настоящото изследване е надграждане на предходната архитектура (потвърдени предположения) с идеи и за практическа реализация.⁵

ПРЕДМЕТ И ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на изследването е *съвременната бартерна система*, като формално понятие, представлящо общото в съвкупността от разнообразни валутни системи, основани на използването на специално създаден за целта паричен инструмент, обозначен с понятието: „частни небанкови пари“. В научната литература този инструмент е познат като „комплементарни валути“ (complementary currencies). Те се изследват предимно като социален и по-рядко като финансов феномен.

⁵ Предхождащото изследване е със заглавие „Позициониране на съвременна бартерна система в България /от обективна необходимост към обективна възможност/“, Договор № НИД-НИ-2/2015 на УНСС.

Предмет на изследването е концептуален модел на самоподдържане, който да бъде приложен при изграждане на съвременна бартерна система в българска община. Предметът на изследването, от позициите на строгата методология би трябвало да се ограничи само до модела на самоподдържане, но тогава лесно може да се изгуби връзката между теория и практика, защото анализът би се превърнал в строго научен и по-малко приложен. Един анализ на предмета, разглеждан само като явлението „самоподдържане“ би имал силно познавателно значение, но изведен от контекста на обекта би изместил дискусията и би се отклонил от замисъла на проекта.

ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ПРОЕКТА

Целта на проекта е да се направи опит за изработване на концептуален модел на самоподдържаща се съвременна бартерна система, приложим за български общини с участието на специфичната форма на *частни небанкови пари*. Поради разбирането, че успешното приложение на модела *по необходимост* поставя общинската власт във водеща позиция, парите са наречени още „фискални пари“. Двете понятия са разгледани в първа част на анализа и ще се използват като синоними, като понятието „фискални пари“ остава частен случай на понятието „частни небанкови пари“.

Изпълнението на целта на изследването се постига посредством решаване на следните основни и спомагателни задачи.

1. Да се избере приложима теоретичната рамка, през призмата на която да се изработи концептуалния модел на самоподдържаща се съвременна бартерна система, подходяща за условията на българска община, в т.ч.:

1.1. Да се определи методологически конструкцията на изследването.

1.2. Да се изгради теоретична основа на изложението.

1.3. Да се следва система от определения, в които идеята да се представи ясно и недвусмислено.

1.4. Да се обоснове избор на подходящи методи.

2. Да се извърши актуализация на предмета и обекта на изследването, в т.ч.:

2.1. Да се направи представяне на актуалните проблеми на съвременните бартерни системи по света.

2.2. Да се обобщят главните причини за успехите и провалите на сходни бартерни системи в света, **като основание за разпознаване** на успешно действащите критерии за самоподдръжане на модела.

3. Да се предложи условна характеристика на средата, при която е възможно да се организира създаването и функционирането на модел на самоподдържаща се съвременна бартерна система (СБС).

3.1. Да се идентифицират заинтересуваните групи от СБС на общинско и национално ниво, заедно с техните частни и колективни интереси и роли, в т.ч.: да се опишат **взаимовръзките** в системата.

3.2. Да се изработи система от критерии за оценка степента на готовност на дадена община да създаде самоподдържаща се СБС.

4. Да се обосноват главните параметри на модела за самоподдържаща се съвременна бартерна система.

4.1. Да се представи конструкцията на модел на ОСБС.

4.2. Да се предложи система от показатели за управление и контрол на ОСБС

4.3. Да се обоснове подходяща правна и икономическа рамка на модела, предполагаща бъдещи работни правила и процедури.

4.4. Да се формулират **фазите** за въвеждане на модела в практиката.

5. Да се състави план за проверка и емпирично потвърждение на модела

5.1. Да се изработи въпросник за проверка готовността за създаване на СБС в българска община (анкета).

5.2. Да се изработят указания за работа с анкетата.

5.3. Да се създаде концептуална рамка за емпиричното потвърждение.

5.4. Да се анализират резултатите от проучването.

5.5. Да се проведат експерименти на терен. Да се опишат експериментите и да се обобщят резултатите от тях.

6. Да се изработи изследователска програма за съвременна бартерна система.

ПЪРВА ЧАСТ

ТЕОРЕТИЧЕН ДИСКУРС

Този анализ е следствие на неподправено научно любопитство към феномена на допълнителните валутни системи, които се срещат в практиката както на индустриално и финансово развити страни, каквито са Япония, САЩ, Великобритания, Германия и др., така и в страни с крайна бедност, като Кения, Бразилия, Зимбабве и др. Огромното им разнообразие е причина да се потърси общото, което обвързва различните експерименти, така че да се стигне до възможността тези системи да бъдат част от икономическата политика на една страна, което автоматично поставя въпросите за показателите за наблюдение и за приложимите инструменти за въздействие. Необходимо е теоретизиране, а това преминава през два алтернативни подхода. Единият е да се направи опит за обобщаване на целия наличен опит, следствие на което да се определят общите характеристики, функции, ползи, механизми и др. Вторият е да се подбере подходяща теоретичната интерпретация през филтъра на която да се наблюдават тези експерименти. Първият подход е значително по-надежден, но изисква ресурси, които не са възможни при изследване с национален мащаб, докато вторият макар и с ограничена познавателна способност, позволява да се оформи единична познавателна структура, която в последствие да бъде разширявана и развивана.

Теоретичните разсъждения се разпростират в следните три направления:

1) методологическа основа на изследването; 2) определяне на предмета и обекта на анализа и 3) оформяне на логическа рамка, като предпоставеност за бъдеща реализация на резултатите от

анализа. Тези три направления съставляват първата част озаглавена като „Теоретичен дискурс“.

Анализът би бил преднамерено ограничен ако се постави в някаква идеологическа интерпретация, въпреки че напълно обективно наблюдение не би могло да се постигне, най-малкото поради ограниченото възприятие на автора. Въпреки това, е направен опит да се търси логика извън тази на доминиращата научна парадигма, без тя да бъде игнорирана, даже обратното, да се използват онези нейни части, които притежават висока степен на обяснителна способност.

РАЗДЕЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКА ЧАСТ

В първата част се представя методологичната рамка на анализа. Логическият модел може да бъде обяснен в контекста на конкретна концептуална база. Теорията тук е израз на език, в чийто термини обвързваме модела. Дават се определения на главните понятия по изследването: съвременна бартерна система и частни небанкови пари. Но те не съществуват самостоятелно. За да постигнем относителна яснота и точност на изложението са необходими и работни определения за цялото лингвистично семейство, от което произхождат и с което се проявяват съвместно. За тях също са необходими ограничения в значенията, защото в значението им са натрупани твърде много конотации, които объркват. Има нужда от определения за: собственост и капитал, размяна и бартер, дълг и кредит, пари и валута, ресурси и доходи, пазар, продукти на труда и стоки, доверие, реципрочност и др. Такива определения не са дефиниции, а имат операционно значение единствено за целите на постигане на по-добра яснота в настоящото изложение и ще бъдат давани в хода на изложението.

1. РАБОТНИ ХИПОТЕЗИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проучванията направени до момента дават основание да се запитаме дали основна причина за все още епизодична публична подкрепа към СБС се крие в *слабата предприемаческа активност и отсъствието на свободен ресурс*, в т.ч. материален, познавателен, финансово-правен, административен и човешки. Израз на това предположение са издигнатите работни хипотези на

проекта. Ако те бъдат обосновани, това ще разкрие нови възможности да бъде създаден модел на общинска самоподдържаща се бартерна система в България. Хипотезите са следните:

1) Успешният модел на ОСБС се основава на търсенето на баланс на интересите при взаимодействието между индивиди, бизнеси, общинските власти и други заинтересовани страни. Управлението на системата е израз на йерархично – мрежов подход за капиталово управление и повишаване на бизнес културата на регионално равнище. Включването на общината като участник в системата проявява една от същностните характеристики на парите, а именно наличие на централен орган за управление – суверен, като необходимо условие за тяхното *създаване, управление и употреба*.

2) Моделът на ОСБС е 1) силно детерминиран от конкретните социални, стопански, ресурсни, политически и технологични условия, които оказват значително влияние за стимулиране или ограничаване появата на нови финансово – стопански феномени, 2) обусловен от равнопоставеността между традициите за собственост и комплекса на сложилите се социално-икономически отношения.

3) Обстоятелства, които създават риск пред успеха на общинския модел на СБС са степента на развитие (липсата) на: 1) устойчив дял на малките и средни предприятия (МСП) в икономическата инфраструктура, 2) активен предприемачески дух, 3) кооперативен (в контекста на общностен) модел на поведение, 4) хомогенност на социалната среда (от гледище на икономически, образователен и жизнен статус), 5) специфична социално-икономическа инфраструктура и др.

4) За нормалното функциониране на ОСБС е необходимо да се изработи система от критерии за оценка и показатели за измерване на нейния принос в поддържането на параметрите на реда и хаоса в общината.

2. ОГРАНИЧИТЕЛНИ УСЛОВИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проверка на така очертаните работни хипотези се търси през целия процес на изработване на модел на общинска самоподдържаща се бартерна система. Анализът бива ограничен от следните условия:

а. Анализът е надграждащ досегашните авторски решения предложени в дисертационния труд „Пропаричност на съвременния бартер“ и практико-приложната разработка „Позициониране на съвременна бартерна система в България: от обективна необходимост към обективна възможност“. Поради това извън настоящия анализ остават въпроси като: 1) извеждането на СБС и бартерните пари, създадени като логически абстракт на анализирания емпиричен опит на международната сцена; 2) пространственото навлизане във философията на бартерните пари и 3) причините за липса на достатъчна практика в България.

б. Решения, до които се довежда анализът, но не са пряк интерес за резултатите от разработката, а са предмет на по-широко тълкуване, като например: уточняване на фундаментални понятия „стопанство – нестопанство“, „икономическо – неикономическо“ и др.

с. Поради широкия обхват на проблемното поле на анализа, породен от интердисциплинарността на предмета и обекта на изследването, се достига до интерпретация на въпроси от различни научни области, които не влизат в обхвата на проекта и затова те няма да бъдат развивани обстойно, но могат да послужат за продължение на изследователската работа в бъдеще.

Интересът към съвременната бартерната система е оправдан поради доказани безспорни ефекти, в т.ч. и инструменталност за решаването на неотложни задачи на динамичното ни развитие.

Ето защо си струват и усилията за включването в това начинание и в траекториите на българските общини.

3. ТЕОРЕТИЧЕН ДИСКУРС И ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ

Съвременните критерии за научност обосновават разбирането, че силата на една теория се състои в степента на нейното конкретно, но ограничено приложение (Попър) и строгото значение в употреба на термините, с които се формира актуалната ѝ парадигма (Куайн, Кун). Ако теорията е значима, тя непрекъснато бива подлагана на атаки. Оспорват се отделни нейни елементи, които служат като защита на нейното ядро (Имре Лакатош) до тогава, докато се опровергават всички съставни части от теорията. Тогава тя се отхвърля или модифицира. Но става и така, че в хода на опитите да бъде отречена, теорията се утвърждава. Ако опитите да се оспорят нейните съставни части са успешни, те водят до съответните промени и позволяват нейното развитие. Когато „ядрото“ от твърдения, които са същностните основания на теорията, бъдат компрометирани под ударите на аргументирана критика, то теорията по необходимост трябва да се обнови или направо да се отхвърли. Така може съвсем кратко, респективно крайно общо да се очертае преобладаващото разбиране за научност в наши дни.

Известен факт е, че към икономическата теория се отправят сериозни критики, не толкова към отделни нейни части, а като към теория изобщо. Това е защото нейната прогностична сила се компрометира от действителността. Много автори настояват тя да остане в полето на политическите идеи, като преднаука. Основания за това дава широката употреба на понятията, с която

теорията борави.⁶ До 70-те години на XIX в., когато „... Леон Валрас направи икономическата наука точна, като я превърна в математическа дисциплина”⁷, нейните въпроси съставляват предмета на политическата икономия (Ад. Смит, Дж. Шумпетер, Д. Рикардо и др.). Днес теорията се позиционира като икономикс, което е носител на идеята, че може да има две относително независими направления, т.нар. „нормативно“ и „позитивно“.⁸ Но това разделение и до днес можем да кажем, че си остава повече като намерение, отколкото като действителност, защото както аргументирано отстоява Даниел Бел, политическият ред доминира над техникo – икономическия, а двата заедно с културата съставляват трите аксиални линии на това, което наричаме съвременно общество (Бел 1994). Въпросите за икономическата теория не са предмет на настоящия анализ, но без тях не можем да поставим изследването в контекст. Имаме нужда от отпавна позиция за излагане на тезите и аргументите им във връзка с настоящия предмет. Това е и защото сърцето на теоретичните аргументи тук е въпросът за парите.

⁶ Добра аргументация по този въпрос срещахме при Анри Щанел (Stahel, 2020)

⁷ Дракър, П. Новите реалности в управлението, политиката, в икономиката и бизнеса, в обществото и света. София, „Христо Ботев“, 1992, с. 166 – 168.

⁸ Аналогията с двата дяла на философията според Аристотел е случайна, но основателна. Аристотел е считан за автор на първото систематично обвързване на отделните полета на познанието в две направления – теоретическа и практическа философия. За повече по този въпрос вж. Кулов, 2009, с. 48 – 60.

4. ОТ ЗНАЦИТЕ КЪМ ЗНАЧЕНИЕТО

Парите се разпознават като знаци на стойността (Е. Хърсев и др.), което не се отрича, но се оказва не достатъчно за разкриване на същността и инструменталността на парите. Широко е застъпено разбирането, че парите еволюционно следват бартерната размяна, което Дейвид Грейбър аргументирано оспорва. Въпреки че строго погледнато да се говори за същност на нещо, което е създадено от въображението на човека е спорно, но въпреки това би могло да се говори за същност от логическа гледна точка, като за концепцията (идея). За пример може да се използва аналогията с пътните знаци, за които има най-широко разбиране какво представляват те и какво е тяхното значение. Те са картинни, буквени или буквено-цифрови изображения, на които по силата на законодателен акт им е приписано съответното нормативно значение. Тези имат значение на предупреждение, задължение, забрана, предписание или указание. Има и допълнителни знаци, които се добавят към първите за пояснение и конкретизиране смисъла на първите, тяхната валидност или нещо друго. Ако се допусне, че се използва само един пътен знак или само един вид пътни знаци, какво може да се очаква? Може да се предположи, че всички участници управляват по начин, по който да съблюдават и предотвратяват евентуални произшествия. Лесно е да се разбере колко трудно би било поддържането на висока скорост. Обратно, ако малко и никой не се интересува от последствията, резултатът бе бил пагубен с многобройни щети от всякакъв вид. Едва ли движението ще спре и няма да се осъществи, но то не би било познатото движение, а някакво друго – хаотично, несигурно и неефикасно. Или обратното, блокирано от страха на евентуалните участници да не би да се допусне нередност. Необходим е ред, при който в един и същи момент да се движат раз-

личните участници със своята различна скорост и съобразно своето предназначение. Подобна би изглеждала ситуацията при парите и техните разновидности? Известно е, че парите също имат скорост на обращение, която е следствие от интензитета на тяхната употреба. Той от своя страна е следствие на редица други фактори. На терена на паричното общуване излизат участници с различна способност за скорост и пригодност спрямо пътните условия. Търсената аналогия ясно показва, че знаците и значението им са нещо различно. И наличието на знаци само по себе си не е ред, а само условие за такъв. Така и парите сами по себе си нямат голямо значение, без съответната организация и ред на употреба. Те следва да бъдат ползвани за целите на надеждно, бързо, ефективно и безопасно движение на богатата (ресурсите, продуктите и възможностите) в икономическата система. (вж. Приложение 4 за кръгооборота на паричните средства). Наличието на частни парични небанкови инструменти е гаранция, че движението на богатата може да се извършва и на по-малко достъпни места, където стопанското общуване става с по-ниска интензивност и където наличието на официалните пари често отсъства.

5. ЕВОЛЮЦИЯ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА

С първите проучвания по обекта на изследването, донякъде наивно беше възприета наличната към онзи момент терминология, като дълбочината на анализа достигаше едва до разбирането, че общото при всички наблюдавани примери е техният обхват. Затова те бяха представени чрез образа на „парични системи“, функциониращи чрез „общностни пари“ (Тончева, 2012). Изрично е направено разграничението между „парични общности“ и „общностни пари“, но все пак те са разпознати като специфична форма на „частни пари на локално ниво“, които не влизат

в конкуренция с официалните пари, а изпълват вакуумните пространства, които създава глобализацията във финансите. Логично, при по-раншните изследвания фокусът е бил различен – търсене на решение за липсата на пари в обръщение. Анализът за пореден път потвърждава валидността на закона на Сър Дж. Грешам. Когато слабите пари изтласкат силните, става възможно да се преодоляват кризисните състояния, без да се създава потенциал за инфлация. Достатъчно е да се вложи механизъм за ограничаване на тяхната употреба до границите на общността и емисията да следва динамиката и потенциалите на общностното развитие.

Анализът неизбежно поражда въпроса „Има ли пари при бартера?“ (Тончева, 2013), отговорът, на който се търси в „...представата ни за бартера в съответствие с представата ни за парите“, като се издига предположението, че „бартерната размяна не е размяна без пари и при нея паричността е вградена по силата на генетичните особености на самата размяна“. Достигнато е до разбирането, че системната икономическа същност на бартера включва употреба на еквиваленти, знаци на стойността (Хърсев, 1991), които са означени с оксиморона „бартерни пари“ (Тончева, 2013). Бартерните пари, от една страна, са „организиращ фактор на размяната“, която размяна „генетично съдържа паричността в себе си“, а от друга, предпочитан „сигурен и безплатен комуникационен канал при реализация на несамодостатъчността на икономическите субекти“ по време на криза. Независимо от тази конкретизация, бартерните пари си остават „аналог и специфична форма на общностни пари“, което не е основание да се настоява за особен напредък на анализа.

Създаден е и образът на „съвременната бартерна система“, в отличаване от традиционния бартер, именно поради реалиите, породени от глобализацията (Тончева, 2013). Те са описани като „малки, частни, локални клирингови системи“ (Тончева, 2014А). Недостатъкът на този етап е, че СБС е разглеждана единствено

през корпоративната парадигма, като „икономическа група“ (Тончева, 2013), с акцент върху нейните финансови аспекти. Изразява се разбирането, че „човекът проявява своето подобие в поведението си, което предпоставя образуването на устойчиви връзки, които не се влияят значително от организацията и структурата на финансовата система“. Тази теза не е доразвита и достатъчно обоснована. Възродено, това становище е на фокус отново през 2019 г. чрез търсене на модел, който да позволява самодостатъчност на СБС не само като решение, произтичащо от обичайните търговски отношения, но и чрез прилагане принципите на корпоративното управление и финанси. (Тодоров, 2017).

Друг недостатък на изследването към онзи момент е възприетата тъждественост между „бартерни пари“ и „частни пари“, което по-късно е прецизирано чрез понятието „частни небанкови пари“ (Тончева, 2020). Това е обяснимо, като се има предвид, че окончателна дефиниция на парите не съществува, както и че самото явление не е от предметния свят. То е контекстуална проекция на идеята за стойност и е изцяло ментален феномен, така както са много други знаци, като буквите, цифрите на числата и др. „В природния свят няма ценности, стойности, размяна и пари. В природата се срещат комплексните съществувания на енергия и обмяна, растеж и развитие, трансформация и видово разнообразие. За разлика от природния свят, в човешкия наблюдаваме стремеж към унификация, концентрация, контрол. Ето защо когато се срещнем със собствените си творения, срещаме и трудности да ги осмислим...“. Застъпва се разбирането, че „парите остават в трансцендентността на идейните конструкции, докато платежното средство (за размяна и плащане) – в ежедневието се използва“, от което логически следва задачата да се търси същността им в техните социални проекции, а количествените да останат с „второстепенно значение“. Именно във връзка с въведените вече понятия се обобщава, че „организацията и контрола на

платежното средство става инструмент на социална политика“ (Тончева 2014А), което задава и нова изследователска задача.

На СБС се приписва стабилизираща функция в разпределението на блага чрез доходи и богатства. Това става като се изработва функционално обвързване на трите променливи: полезност, размяна и разпределение по техните континууми от крайно субективното към конкретно измеримото, както следва: за полезността се задава континууми от ценност към цена, за размяната – от персонална към пазарна, за разпределението – между труда и капитала. (Тончева, 2014Б). Теоретичното организиране на тези шест елемента в категорията на съвременния бартер се поставя в два аспекта – между отделните икономически субекти и във времето, с което моделът остава отворен и поради което се говори за континууми, а не за фактори. Така, предметът на изследването се свързва директно с темата за растежа и развитието, и което е различното, вместо да се мисли за неговите мащаби, се осветляват 29 теоретични модела на разпределението, като резултат на организация на размяната на полезности. От последното, пряко зависят всички социални форми на неравенство. Предлага се разпределението да се зададе като същинска всеобща функция на парите, досегашните функции на парите да се организират йерархично и да се „разкрие“ ново изследователско пространство, като се държи сметка, че един от резултатите при използване на пари е постигане на висока степен на анонимност на разпределението. Посочва се, че „... винаги, навсякъде, съзнателно или случайно, индивидуално или колективно, размяната съдържа в себе си разпределението, а парите съставлявайки едно цяло с размяната също служат и се ползват за разпределяне“ (Тончева, 2014Б). В края на второто десетилетие на ХХІ в. доминиращият неолиберален модел на разпределение е само един от възможните, при който „... свободният“ капитал едностранно определя цена на самия себе си и бидейки включван в стопанския

кръгооборот дефинитивно определя цените и пропорциите в разпределението. Ресурсните пазари и пазара на труда са детерминирани от финансовите пазари. На индивидуалния икономически субект (същинското крайно потребление) му остава, или да приеме това разпределение, или да се изолира (частично или напълно) от финансовите пазари. Като следствие на подобно изолиране, се организират локални системи за разпределение. Такова поведение проявяват съвременните форми на бартерни (частни) пари, които организират система за размяна извън традиционната (националната).“

По-късно, е приложен аналитичният подход на Имре Лакатош за отграничение на ядрото от периферията в явленията, като чрез него се „търси методологическа помощ“ за достигане на частична яснота относно същността на парите. Те са представени като „конститутивен обменен комплекс, обслужващ размяната [на продуктите на труда], в конкретна ограничена социална среда“, „съставен от две неразделни в своето битие същности: еквивалент и форма.“ (Тончева, 2016) и окончателно са обосновани като „мисловен символ (идеални), циркулиращи във форма, която се изменя институционално (неидеални).“ Ако те бъдат оставени извън конкретен паричен ред, ще бъде наблюдаван спонтанен процес на самовъзникване и самопрекратяване, което е близко до либералните идеи на субективната школа за „свободен“ пазар и „конкуренция“ (Хайек, 1997)

Осмислянето на явленията СБС и ЧНП е подкрепено от резултатите, до които се достига чрез експертно проучване от 2015 година относно готовността за провеждане на експеримент на СБС в България. От него става ясно, че явлението не се познава и готовността според експертите е много слаба, но интересът е налице. Подкрепа за това са оценките на дефицитите в някои ценности в българската културна среда, които са и подходящи условия за изработване на самоподдържащ се модел (Тончева, 2016).

Именно от резултатите на този анализ се издигат работните хипотези на настоящия проект, където паричното средство е конкретизирано според своята институционализация, а не функционално, което оформя идея за частни небанкови пари (ЧНП).

ЧНП ясно задава границите на модела, при който парите остават публично благо в рамките на общността, но те не са подвластни на механизмите на стандартния държавно-банков паричен ред. При ЧНП не се прилага банкиране с частични резерви и лихвен процент. Фокусът се премества върху организацията на паричните отношения, а не върху тяхната същност, което отваря възможността за по-пълноценно осмисляне на въпроса за природата на парите. Организационните въпроси „въвеждат на сцената“ управленските и те заедно задават необходимостта от правни регулации, които неизбежно изискват определяне на ролите и съответните заинтересовани страни, които са представени в Раздел III.

РАЗДЕЛ II

АКТУАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕДМЕТА И ОБЕКТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Предметът на изследването, строго определено би трябвало да се ограничи само до модела на самоподдържане. Но той загубва голяма част от своето познавателно значение ако бъде изведен от контекста на обекта. Ето защо, необходимо условие за анализа е въвеждането в логиката и философията на системата на бартерната обмяна от една страна и от друга, на развитието на разбирането за парите, като конструкция за социално взаимодействие втъкана в обмяната.

1. АКТУАЛИЗАЦИЯ НА ОБЕКТА

Примерите за съвременни бартерни системи, използващи комплементарни валути по света вече трудно могат да се обхванат с един „бърз поглед“. Докато техният брой става все по-значим, просъществуването им продължава относително кратко. Официално експериментите биват наблюдавани повече от 40 години⁹. От тях правим обобщения и извеждаме насоки за бъдещи експерименти. Наблюдаваме десетки вариации на модели на системи за размяна, които изработват свое платежно средство и свободно договарят правила за неговата употреба. Прави впечатление, че

⁹ Вж. IJCCR, RAMICS, IRTA и др. През 2011 г. в гр. Лион, Франция е организирана първата международна среща за споделяне опита на 30 годишните изследвания в областта на комплементарните валути.

общото при всяка от изследваните системи е повторение на **модела на реципрочната размяна**. Поради тази причина, в предишните наши изследвания ние изведохме логическия конструктор-корпус: „бартерна система“ в съвместното си битуване с логическия конструктор-език: „бартерни пари“. Отличителен белег при тези системи е, че те са свободно договаряеми. Това им позволява те да бъдат динамични и адаптивни към нуждите на техните ползватели. Платежното им средство се създава при нужда („on demand“), и ако е изработен добър механизъм за контрол и управление на паричната маса, те могат да просъществуват относително дълго (примери за това откриваме в практиките на Япония, Швейцария, Англия, Германия, Италия и др.). Развитието на посоченото разбиране се състои в извеждане на тези обменни комплекси на равнището на частни небанкови пари.

Платежните средства, които циркулират в определени кръгове на обществото и бизнеса, и които не са емитирани от правителството са стар феномен и примерът с многобройните видове ЧНП преди Гражданската война в САЩ далеч не е първият, нито най-показателният (Greco, 2009, p. 36, 37). Само че те не са били наричани по този начин. ЧНП имат различни стопански и социални предназначения, от където са били взимани и наименованията за тях. В неакадемичните източници, е разпространен терминът „алтернативна валута“, който често се използва като заместител на официалната валута. Но в контекста на нашия анализ не можем да говорим за алтернатива, а за попълване на липса, особено когато отсъствието на ликвидност блокира стопанското общуване. Така например, според публикацията „Първите 10 алтернативни валути“ (Killian, 2019) между понятията „паралелна“, „допълваща“ „общностна“ валута има малка разлика, като те са предназначени предимно за размяна на стоки и услуги. Докато примерът с фискалните пари е съвършено различен. Според авторитетния институционалист и изследовател на фискалните

пари Бруно Тере те са основен инструмент при *фискалния децентрализъм* (Théret, 2017). Тези смислови разграничения са важни, но често не се правят и термините „паралелна“ и „алтернативна“ валута в много популярни публикации се използват като взаимозаменяеми. Тук, за нуждите на научния проект, използваме събирателното понятие „частни небанкови пари“. В специализираната литература са правени многократни опити да се състави типологията на понятийното разнообразие по отношение на бартерните системи, за което намираме като изключително полезни анализите на Йенс Мартиньони (Martignoni, 2012), Жером Блан (Blanc, 2011), Ролф Шрьодер (Schroeder, 2010) и др.

Примерите по света са стотици. За тях се прави опит да се организира база данни вече повече от 40 години, но поради спорадичност в създаването им и бързото им само-разпадане, както и поради липса на нормативно задължение да се поддържа регистър, базите с данни са правени многократно от доброволчески групи, които поради разнообразния вид на системите претърпява неуспех. Това води до положението, че през 2023 г. няма официално достъпна пълна информация. Тя се събира от всеки анализатор по свои канали за достъп и пряк контакт с активистите.

Един от източниците, който използваме е на проф. Джем Бендел, който в своя презентация показва динамиката на системите за бартерен обмен (комплементарни валути) по вид и брой. Друг източник е Щтефан Демолинеер, който стартира създаване на база на основата на проект и след неговото приключване, поради липса на средства за поддържане, базата е прекратена. Разполагаме с данни от нея към края на 2015 г., когато нейното обновяване спира. Там виждаме регистрирани около 150 броя системи, но от анализите на японските изследователи, разбираме, че към края на 2019 г. само в Япония те са над 600. Друг източник, на който се основава нашето изследване са официалните страници

на сдружения в различни страни, като например Швейцария, където Кристоф Плейс управлява Швейцарската валутна конфедерация за парични иновации. Полезни данни има и в официалното издание за комплементарните валути IJCCR, където до сега са публикувани стотици изследвания.

Допълнително в медиите се срещат данни за самостоятелни системи, които са стартирани и по повод на пандемичната криза от март 2020 г. Търсенето на нови данни показва, че например в провинциалното градче Кастелино дел Биферно, Италия се създава емисия на общински пари с наименование „Дукати“, което е спомен от суверенната независимост на италианската парична система и пример за фискални пари. Посочва се, че кметът на това населено място е с дългогодишен интерес към комплементарните валути и се възползва от случая да проведе експеримент. Той изразява мнение, че това също е възможност за увеличаване на чувството за принадлежност към града, тъй като банкнотите изобразяват местни символи като църквата, обществения басейн или статуята на Богородица (Нова Нюз, 2020). City of London също поддържаше база, която през 2013 е затворена за публичен достъп. Частично тази база сме използвали в първото ни изследване в периода 2013 – 2014 г., „Пропаричност на съвременния бартер“. Към края на 2019 г. системата за събиране на данни от активисти е затворена за ползване с основния аргумент, че информацията се предоставя доброволно, събира се несистематично и е по-добре непълна информация да не се разпространява, за да не заблуждава изследователите. Този пример е доказателство, че ентузиазъмът не е достатъчен за да просъществува едно начинание и в случаите, когато няма осигурено външно финансиране, от жизнена важност е да се осигури вътрешно, т.е. *самоподдържане*. Начинанието с базата данни показва, че липсата на самоподдържащ се механизъм, който да бъде заложен още на

етапа на създаване на системата е в основата на жизнеспособността на проекта. Този проблем се признава като водещ за прекратяване или неуспех при много експерименти, които са инициирани спонтанно. Проблемът се отнася към нуждата от финансова устойчивост.

Изследователите регистрират и съобщават за хиляди действащи системи, позиционирани из целия свят (IJCCR¹⁰) и въпреки липсата на централизирана система за водене на регистър, наблюдаването на експериментите остава възможно. Тази е причината да се зароди и настоящият проект, идеята за който се развива още от средата на 2011 г. Неговата реализация бавно набира последователи и по последни проучвания към края на 2022 г., в България също се развиват дузина пилотни варианти. Те се организират изцяло като частни инициативи, спонтанно, неорганизирано и без необходимата теоретична подкрепа относно паричния механизъм. Основанията им са да се потърси алтернатива на статуквото, като се правят опити да се създават икономически модели, които да предложат включване в „по-социален“ и по-справедлив начин на разпределяне на богатата, както и водене на природосъобразен начин на живот. Провеждането на анкетно проучване би допринесло за разкриване на специфичните за българските условия модели.

В предхождащото изследване също бяха идентифицирани много от причините за липсата на успешни модели в България, част от които се потвърдиха чрез проведеното експертно проучване, друга част останаха частично потвърдени, а трета бяха отхвърлени. Това положение, обаче е актуално към онзи момент – края на 2015 г. Днес, има свидетелства за по-широко проникване

¹⁰ <https://ijccr.net/>

на идеите на С. Гезел, Ирвин Фишер, Дж. М. Кейнс и др. в българското общество и потенциал за успех на система за размяна с ЧНП.

2. ФИЛОСОФИЯ НА СЪВРЕМЕННАТА БАРТЕРНА СИСТЕМА

Моделът на СБС, макар и изведен от анализа на емпиричния опит, остава теоретичен и логически ориентиран за приложение към актуалните условия в България. Неговата обосновка се базира на наблюдения на практиките на съвременните форми на допълнителни („комплементарни“¹¹) валутни системи, но се представя в границите на мисленето за парите, достъпно чрез разнообразните теории за парите¹², всяка от които ги изследва в един или няколко аспекти, но нито една от доминиращите не ги обвързва изцяло по начин, че те да са приложими в съвременните условия. Опитите да се пренесе интегралната теория, предложена от американския философ Кен Уилбър са спорадични и все още не може да служат за надеждно обоснован анализ. Подобна амбиция е чужда и на настоящото изследване.

Дебатът за парите може би още дълго ще остане един от незавършените в икономическата наука. Една част от теориите приемат водеща ролята на стоковия всемир на парите, втора – на тяхната дългова природа, трета – на институционалната им доминанта, четвърта – на присъщата им социална роля, пета – на тяхната фискална функция и суверенитет, и т.н. Въпреки че изследванията са достатъчно мащабни и авторитетни, и намират своите

¹¹ Complementary currencies.

¹² Вж. Демостенов, Неновски, и др.

потвърждения в практиката, те носят белезите на известна фрагментарност, защото се опитват да придадат водещо значение на една или друга характеристика или функция, или дори употреба на парите, без да се базират на свързване на всички достъпни примери, които историята ни предлага. Допълнително, теориите, които са „имали честта“ да бъдат проверени обикновено се експериментират от икономически субекти, овластени с правото да налагат ред, което изкуствено завишава валидността на което и да е научно предположение, независимо дали нововъведенията са полезни или вредни за хората. Още повече, че проверката изисква поне средносрочен период. Поражда се основателно въпросът: дали „човешката природа“ посредством „човешкото поведение“ е двигател за създаване на институционален ред или обратно, действащият ред е средата, в която се формира човешкото поведение, което оформя социалните институции? Подобна ситуация е основание редицата изследвания за парите, както и на наше предходно допускане, че бартерът е еволюирала форма на парите, хипотеза, която антропологът Дейвид Грейбър без особени усилия потвърждава в своето изследване „Дългът – първите 5000 години“ (Грейбър, 2019). С това свое изследване, Д. Грейбър не оставя място за съмнение, че всяка форма на размяна – парична и натурална се предхожда от отношения тип „дарове“ и „дългове“ и така стига до парите като средство за погасяване на дългове, а едва след това като размяна с цел осигуряване на „нещото“, което е приемливо за погасяване на дълговете. Тук логически се включва и бартерът, като конкретна форма на размяната. Тази гледна точка е интересна, обоснована, но трудно си проправя път в традиционното мислене за парите.

Теорията по дефиниция е израз на езика, в чиито термини обвързваме изследваните явления и процеси. Извън дискусията за парите, водена вътре в отделните научни области, като например

история, политика, икономика, антропология, социология, банково дело, инвестиционна теория и др., които са дълбоко обвързани с рутинното мислене за парите, използваме разпознаваемия вече белег на съвременните бартерни системи – бартерните пари. В това изследване, обаче те биват изведени на по-високо равнище, като частни небанкови пари. Една от важните отличителни характеристики на всички форми на парите, в т.ч. на бартерните и на ЧНП е техният *суверен*¹³, който следва да се възприема единствено като съвкупност от наложените системни характеристики на паричния институт. Защо това е така става по-ясно като се разгледа примерът с българския лев в настоящия момент. Суверенът условно е държавата, но условията на функциониране на паричния институт е императивна форма на паричен съвет, който работи въз основа на конкретни правила, като фактически суверенните права на държавата са силно ограничени от тези правни положения. Това от една страна, а от друга, следва да се има предвид, че по-голямата част от паричната емисия е следствие на кредитната дейност на търговските банки. Това ги овластява според правилата, заложи в банковото законодателство, да емитират съобразно частния интерес на корпоративната група, към която принадлежат. Така границите на суверенитета се разширяват значително извън държавата, но все още под неин контрол.

След възприемане на обобщаващото формално понятие „Съвременна бартерна система“ (СБС), като уреждане на многопосочна [бартерна] размяна, следва развиване на модел с най-значимите елементи, които са:

- 1) суверенът или т.нар. „върховна власт“;
- 2) представителството на суверена;

¹³ За суверенитета вж. още класическия труд на Жан Боден (1530 – 1596) „Шест книги за републиката“ (1576), Моллов, Ст. Принципът на суверенитета (2012), и др.

3) носителят на правата и задълженията на паричния институт;

4) ролите и интересите на субектите на системата;

5) разпределението на доходите и богатствата посредством паричния институт.

СБС функционират основно посредством и съвместно с бартерни пари, чийто фундамент е изграден на основата на парите, но които се отличават от обичайните доминиращи форми на паричните инструменти, тъй като са емитирани от небанкови институти, които са преобладаващо частни (недържавни). С други думи, не дългът е причина за паричната емисия, а размяната на продукта на труда. Тук се явява нуждата от определяне, т.е. разграничение между държавно-недържавно и частно-публично. И двете понятия са формални, т.е. предмет на правната терминология, но със силно влияние върху паричния въпрос, който също в стандартната си организация е правен въпрос (legal tender). Тази характеристика „извежда“ частните небанкови пари от групата на официалните валути и не би следвало да се наричат „валути“, което в момента се използва, според нас не съвсем основателно. Чрез въвеждане на понятието „частни небанкови пари“ донякъде този спорен момент се отстранява. Описателното наименование съдържа главните характеристики на всички алтернативни и допълващи форми, организирани за замесване на основните парични функции – платежната, разчетната и понякога кредитната в социални групи с ограничени състав, обхват и мащаб.

3. ПРЕДСТАВА ЗА ЧАСТНИ НЕБАНКОВИ ПАРИ (ЧНП) И ФИСКАЛНИ ПАРИ

Теоретически се приема, че в основата на парите стои идеята за стойността и *предполагамата възможност* тя да бъде измерена. Частните небанкови пари показват еволюцията в разбирането за парите, които освен като средство за размяна са и основен инструмент за уреждане на дългове. Понятието „частни небанкови пари“ се въвежда за първи път с това изследване, част от което е представено от автора на научен форум в гр. Такаяма, Япония през септември 2019 г., а след това е създадена учебна дисциплина със същото наименование. Неговото значение в най-широк смисъл е *„паричен еквивалент, емитиран за целите на употреба от конкретна социална група и зададена цел“*. В обхвата на това понятие влизат всички форми на пари: виртуални, дигитални, реални, общностни и др. Както централната банка има за цел да осигури платежни средства на икономическите субекти в нейната юрисдикция, така и СБС се явява „централна банка на общността“. СБС изпълнява и други функции, които не са пряко свързани с паричните, така че аналогията е само частична.

В потвърждение е разбирането на ЕЦБ (фигура 1), където се предлага класификация на парите. Според ЕЦБ т.нар. „локални валути“ са форма на ЧНП. ЕЦБ ги класифицира като нерегулирани, но всъщност регулацията им е локална и общностна, и в този смисъл можем да твърдим, че примерът с този вид валута напълно съответства на добре познатата ни идея за „обществен договор“. Тя може да се определи до известна степен като едностранчиво представяне на проблема, защото се остава с впечатлението, че всички форми на локални виртуални валути са нерегулирани. Подобна гледна точка е вярна само отчасти.

Фигура 1. Парични форми според ЕЦБ

Table 1 A money matrix			
Legal status	Unregulated	– Certain types of local currencies	– Virtual currency
	Regulated	– Banknotes and coins	– E-money – Commercial bank money (deposits)
		Physical	Digital
		Money format	

Source: ECB.

Източник: (European Central Bank, 2012, p. 12)

ЧНБ не се включват в паричната маса, която централните банки управляват, каквито са унифицираните измерители като M1, M2 и M3, но частични регулации съществуват¹⁴. В същата схема срещахме разбирането, че всички банкноти и монети са в регулационен режим, което е вярно само за легалното средство, но не и за останалите, които не се емитират от централните и търговски банки на съответните страни.¹⁵ Така например видовете

¹⁴ Вж. ИРТА – Международна асоциация за бартерен обмен.- <https://www.irta.com/> и примерът със швейцарската система WIR, която е интегрирана в платежната система на страната.

¹⁵ Вж. IJCCR – Международно списание за изследване на комплементарните валути. – <https://ijccr.net/>

чекове и карти за лоялност имат потенциала на участват в обръщението, но за това се изисква специална организация.

В обобщение, ако в традиционните парични системи като пари се възприемат само онези форми, които се емитират от централните и търговските банки на съответните страни, то в понятието ЧНП се включват всички останали, които излизат от това определение. ЧНП са *всяко средство, което дадена обществена група използва за някоя от функциите на парите*: разчетно средство, средство за размяна, средство за плащане, но не е банкноти и монети в обръщение. В този смисъл разширително можем да тълкуваме дори търговските полици като ЧНБ, доколкото те съставляват чиста форма на договорни отношения, които все още не са завършени (в процес). Особеното при тях е, че те се възприемат като регулирани и съставляват част от масата на парите МЗ, което е в противоречие с едно друго положение – търговската задължнялост. По тези въпроси предстои отделен анализ.

В термините на предходните наши анализи, „частните небанкови пари“ са „бартерните пари“. Но при понятието за бартерни пари, се извежда на предна линия разменния механизъм и парите като вътрешно-присъщи на размяната (ендогенни). Тук разширяваме разбирането, като към бартерните пари, които са създадени от субектите, които ги употребяват, добавяме всички останали възможности, вкл. екзогенно въведени, като например, дигитални валути, фискални бонове, крипто-валути, ваучери, програми за бонуси и др. Акцентът не е върху *размяната*, като процес обуславящ парите, въпреки че с тях се извършва преди всичко размяна, а върху *емитента*, пораждащ всички форми на стойностно взаимодействие, вкл. размяната.

Парите могат да бъдат емитирани не само от банки, но и от други организации, включително формални и неформални, които са частни и които изпълняват обществени функции. Такива са разнообразни колективни форми, като кооперативи, фондации,

сдружения и др. Формата от формално-правна гледна точка не променя тяхната основна функция, а именно да се използват за разпределение. Парите са колективно благо по същество.¹⁶ Те не могат да бъдат индивидуално използвани, защото никой не се нуждае от паричен инструмент, за да разчита собствените си обмени, т.е. това е инструмент на общността по природа. Друг е въпросът, че такава общност може да бъде и една голяма мултинационална компания, която управлява ресурси, често надхвърлящи тези на малки държави. Те също могат да създават свои, нека ги наречем „корпоративни“ пари, които също биха попаднали в обхвата на понятието „частни небанкови пари“, но те не са предмет на анализа. За тях може да се направи друго изследване.

Целта на СБС е да бъдат използвани за *подпомагане на социалната среда и икономическото развитие на малки и средно големи общности*, при които се наблюдава изразен дефицит на парично средство. Така ЧНП се превръщат в инструмент за смекчаване на проблеми като бедност, неравенство, миграция и др., признати от Глобалния договор на ООН като значими социални проблеми на днешния ден. ЧНБ са инструмент за създаване на ликвидност.

За целите на проекта, се налага допълването на без друго твърде богатата понятийна палитра, като ориентираме вниманието към една от разновидностите на ЧНП, каквито са „фискалните“ пари. Тяхното предназначение е да обслужват не само *фискалните нужди на местната власт, но и социалните и икономически потребности на местното население*. Именно за тази цел

¹⁶ Дискусията налага да бъдат дадени определения на частно, публично, колективно, обществено и др., но това излиза извън задачите на проекта.

се налага разширяване на понятието „бартерни пари“, което обслужваше съвременната бартерна система ендегенно, като *пари със стоково изражение на стойността*. „Бартерните пари“ се извеждат на по-високо равнище, за да се реализират и фискални интереси, включително е възможно да се използват и за проекти с национален мащаб. От това си място, те вече имат потенциала да се превърнат в традиционното официално платежно средство (*legal tender*), което всяка суверенна държава трябва да може да създава и управлява по свой избор и самостоятелно. Следователно, фискалните пари са конкретен пример на *суверенно средство на общност* в частност, при което централно място заема местната власт, а ЧНП са суверенно средство на общност по принцип. Едва ли има съмнение, че *фискалните пари са конкретна форма на ЧНП*. Както може да се каже и за „бартерните пари“, че са само една от възможните разновидности на ЧНП. По същество националните пари в момента са и фискални, защото с тях се уреждат и дългове към държавата, както и тя използва тези пари за провеждане на своята фискална и социална политики. Но голямото различие е, че те са банкови и употребата им се подчинява на доминиращия *банково-финансов паричен ред с прилагане инструментите на частичните банкови резерви и лихвения процент*. Този ред защитава предимно частните интереси на търговските банки, които съумяват да натрупат печалби следствие управлението на т.нар. „обществени“ фондове. В това не би имало нищо нередно, ако рискът от тяхната търговска дейност беше покрит изцяло от техните резерви, вместо, както е сега чрез регулаторния режим този риск в голяма степен да се покрива от публичните (обществените) фондове.

4. ЧАСТНИТЕ НЕБАНКОВИ ПАРИ – СУБСТАНЦИЯ НА СЪВРЕМЕННАТА БАРТЕРНА СИСТЕМА

Образът на съвременната бартерна система е възможен единствено при наличието на бартерни пари. А образът на бартерна система с участие на местната власт (община) – чрез инструмента „фискални пари“. Приемайки изцяло валидността на посочените по-горе теории за парите, без допълнителен анализ, извеждаме на преден плат свързващ елемент, който изпълнява конкретна функция. На много места сме защитавали позицията, че главното, за което се използват парите е *за разпределение на доходи и богатства, в т.ч. минали, настоящи и бъдещи*. Тази формулировка изразява дългогодишния опит да се намери най-краткото определение на категорията „финанси“, за което не откриваме логически опровержения. Докато финансите се отъждествяват с парични отношения, главното и при финансите, и при парите остава разпределителната функция.

*Парите като мисловен символ на ценността чрез остойнстването стават общото между представата за тях (концептуално) и употребата им (прагматично)*¹⁷. Двата компонента на този комплекс едновременно стават достъпни за външния наблюдател единствено чрез поведението на субектите. Свързващата ги категория е *решението* за разпределение на ценността – индивидуална, колективна и всеобща. Редът, по който това става се определя от център – правна фигура, която е овластена да взема решения и обичайно е предмет на представителство. Представителството се осъществява или от едно лице или от колектив

¹⁷ В продължение на повече от 10 години, провеждаме анкетни проучвания сред студентите от втори курс на УНСС, от които става видно, че в ежедневната си употреба парите са както „нещото“ (парите), така и резултатите от функциониране на „нещото“.

от личности. Ето защо, в следващите части ще се фокусираме върху интересите и ролите на заинтересованите лица, които в крайна сметка са личности, организирани около конкретни лични цели.

Парите, освен всички свои качества и функции, както беше посочено, имат още една важна особеност, която ги институционализира в термините на правната, а не на социалната наука и това е техният емитент („създател“, организатор и гарант). Емитентът, бидейки ограничен в своя суверенитет, определен от неговата икономическа и властова позиция (сила), изработва и съблюдава правилата на паричните взаимодействия. В това обстоятелство се търсят и обясненията за хроничния дефицит на официални платежни средства, които по неизбежност биват замествани от всякакви форми на сурогатни парични (квази парични) отношения, като средство за уреждане на дългове и размяна¹⁸.

За парите са изписани безброй текстове и изглежда всичко е казано, но те все още вълнуват със своята мултипластичност, поради което остават неуловими за окончателно фиксиране на тяхната същност. С това те доказват своята иманентна природа на социално явление, което се развива заедно с изменчивостта на социалните връзки. Наследеното в този аспект от К. Маркс е все още валидно. Той свежда енигматичната им същност до „всеобщ еквивалент на ценността“, с което отваря огромно поле за дебати. Друга широка дискусия е тази за тяхната ендегенност, респ. екзогенност. Но ако разглеждаме всеки паричен формат самостоятелно, ще видим, че всяка парична форма е едновременно и двете, като въпросът е в коя фаза от нейното развитие ние отбелязваме съответно дали те се определят към едната или към другата разновидност. И още, важно е спрямо коя социална група се задава характеристиката ендегенност, респ. екзогенност.

¹⁸ Например, тефтери за версии, залози, взаимни каси, клирингови форми и др. начини за уреждане на дългове.

В края на 2019 г., разполагаме с богат арсенал от валути, валутни съюзи, валутни алтернативи и социални схеми за размяна, изхвърлени от употреба национални валути и чакащи своето признание крипто – „items“ (неща), които международните регулатори (регламенти, директиви) упорито наричат „assets“, т.е.. активи. Европейската централна банка заявява открито страховете си, че те не може да бъдат контролирани (European Central Bank, 2012), а централните банки на най-големите страни разработват проекти за използването им като официална национална валута (legal tender) (Bank of England, 2020). Вече не умуваме дали парите са стока, но паричните регулатори на всички равнища настойчиво се съпротивляват, използвайки силата на своята власт, за да държат крипто-, коин-, и токен- експериментите в групата на активите. Допускаме поне две причини, поради които това се наблюдава. Първата е, че по този начин те съумяват да фискализират трансфера на доходите, който се извършва и втората е, че по този начин удържат илюзията, че парите трябва да се възприемат като актив, и така да защитят крепостта на тяхната функция „средство за съхранение на стойността“. Последното е опровергавано многократно. Достатъчно е да се вникне дори за малко в анализите на Силвио Гезел, Дж. М. Кейнс или Ирвин Фишер (Fisher, 1933) и др. Силата на експеримента, който С. Гезел провежда с отложено във времето въздействие, вдъхновява стотици предприемчиви групи и в България, които правят опит да възпроизведат по свой начин философията на небанковите частни пари в своите конкретни социални и икономически условия, за целите на техните индивидуални и колективни интереси.

Изглежда, че понятието „пари“ е превърнато в **омнитермин** и служи за означаване на всичко, свързано със стойността, вкл. и за дълг. Но трябва да се признае, че стойността, стоката, парите

и дългът са все различни неща. Ние продължаваме да поддържаме разбирането, че основното предназначение на парите е да служат за разпределение, разпределение не само във времето, където можем да посочим минали, настоящи и бъдещи блага (вкл. доходи и капитали), но и разпределение между формите на ценността (свързано с морфизма на парите), която се разпознава както като икономически стойности (доходи, капитали, активи), така и като неикономически полезности (ценности на блага, казуи, подкрепа, етични и естетични категории).

Класическите функции на парите не се пренебрегват, дори на тази основа се оформя и възприятието за тях, но разликите в значенията, които им се придава е именно поради характеристиките на техните форми (Тончева, 2017), които са необходими и удобни за лесно влизане в съответната им функция. Не е необходимо тези характеристики да се притежават от един единствен (паричен) инструмент (Неновски, Хайек и др.). Възможно е едновременно да циркулират (с различна скорост) повече от един инструмент, всеки от който да е водещ според някоя от своите характеристики (качества). Ето например, първите крипто-инструменти в лицето на Биткойн, след като достигна определена обществена подкрепа, се раздвои (fork/split) на две разновидности. Това се случи и при други крипто-инструменти. Този механизъм е предопределен от технологията, върху която са изградени дигиталните „инструменти“, защото всяка съществена промяна в предварителния алгоритъм (споразумение, вкл. DLT) изисква препотвърждаване от всички участници. Когато една група не се съгласява с новите правила, се поражда фракталност – разделяне. Така могат да се извършват поредица от fork-ове, които ще създават поредица от „валути“. Ако се направи по-задълбочен анализ на този въпрос се налага решението му чрез свързване с *договорната теория* за парите, което верифицира нейната валидност в наши дни. От значение тук е дали има създаден механизъм

за прекратяване на тяхното съществуване или техните притежатели няма да могат да се освободят от тях, както впрочем това става и след окончателното обезсилване на емисии при „конвенционалните валути“. В този конкретен пример разделянето се извършва така, че при едната от групите се засилва характеристиката ликвидност, от гледище на използването за по-малки по размер транзакции (cash), а другата остава като нейна основа (asset), като двете продължават да се „котират“ в тясна връзка с висока степен на положителна корелация. По този начин се увеличава паричната маса и се създава потенциал за обособяване на платежно средство – тип актив, което евентуално да изпълнява ролята на инструмент за натрупване или дори като покритие (резерв). Натрупването по същността си е бягство от обръщение, което е крайъгълен въпрос при парите. Другата част от крипто „валутата“ остава в позицията платежно средство – тип „слаби пари“, които имат по-бърза циркулация.

За необходимостта да се стимулира употребата на парите няма дебат. Предмет на обсъждане е как да се постигне по-интензивна употреба. Очевидно е, че изтъкваната функция „средство за съхранение на стойността“ извежда съответния инструмент от категорията на парите и го въвежда в тази на активите. Онова, което липсва при тези дигитални форми е придатъкът „лихва“, който задвижва цяла нова система от взаимодействия и разпределителни процеси (вж. още Б. Литаер, М. Кенеди, Т. Греко, Д. Грейбър и др.). За лихвата се твърди, че тя е системо-разрушителният фактор, който се прави опит да бъде преодолян чрез комплементарните валути (М. Кенеди, Б. Литаер и др.)

Институционализацията на парите е поле на друга голяма дискусия. За целите на нашето изложение е важно да се направи разграничението на фиатните от стоковите пари, заедно с техните съответстващи обществени функции. Когато няма контролиращо

насочване на разпределението на доходите, с преследване на определени монетарни и/или фискални цели, платежните системи следва да изпълняват свободно своите функции на посредник в размяната. Това съвсем не ги прави стокови пари. Стоковите пари са „неща“, които се ползват като пари, но те остават предмети за потребление със собствена сустанционална стойност и следствие на тяхната употреба, те задължително прекратяват битието си на пари, биват извеждани от обръщение чрез потреблението и това е тяхната крайна фаза.

Моделите на съвременните бартерни системи са пример за нестокови пари, но със стоково покритие. Това не са класически фиатни пари, които нямат покритие. Те са в съответствие с модела на договорените отношения вътре в общността и все по-често „циркулират“ като дигитални, което не ги прави нереални, а само нямат предметна форма. Понятието „дигитален“ е синоним на цифров, и в този тесен смисъл, всички форми на парите винаги са били дигитални. Разбира се, днешното значение на дигитален е преди всичко по отношение на предметно-веществената форма на парите и следва да се възприема със значението на безналичност. Допълнително, дигиталното се конкретизира и непосредствено се обвързва с информационните и комуникационни технологии, които на свой ред формират съзнание за „виртуални“ явления и процеси. Виртуално тук също следва да се възприема не като нещо съвършено ново, а като абстракция, като мисъл-форма. Парите не само не са изключение от процесите на дигитализация, но дори ги оглавяват. Дигитални са и парите, които са били записвани в първите картови аналози на търговските отношения, без да бъдат наричани по този начин. В този смисъл новостта на дигиталните форми е в организацията на тяхното управление.

В обобщение можем да твърдим, че всяка форма на СБС съществува заедно със съответна форма на ЧНП. Теоретично, за

СБС без употреба на каквато и да е форма на пари можем да мислим единствено ако отпадне необходимостта от *реципрочност* на размяната. Подобна система е въпрос на организация на самата общност. Отношения, които не се основават на реципрочност разпознаваме за сега предимно при семейните отношения и то не при всички. Откриваме ги също при родовите групи, както и при приятелските кръгове и клубните блага. Обратното на реципрочната размяна е дарителството, или както сега е модерно да се казва доброволчеството. Всяка форма на реципрочност поражда необходимост и от еквивалент на стойността, следователно и от отчетност, което най-лесно става чрез избрана парична форма. Ето защо, характеристиките на общността като група, като колективно взаимодействие е от съществена важност за това дали общността има нужда от парично средство и какви да бъдат неговите правила и ред за употреба. С право можем да защитаваме идеята, че стопанските връзки в една хармонична общност, докато се основават на принципа на реципрочност могат да се опаричат и по този начин да бъдат значително по-ефикасни в утвърждаване на естествените пропорции в разпределението.

5. СЪВРЕМЕННАТА БАРТЕРНА СИСТЕМА – МОСТ МЕЖДУ СОЦИАЛНИТЕ СЛОЕВЕ В ОБЩНОСТТА

Наличната система на организация на стопанските и парични връзки днес е условие за раздвояване битието на икономическите субекти. Едното е свързано с потребността от официалните, фиатни, дългови пари на държавата – *legal tender*, което легитимира даден субект като „законен“ в икономическото пространство, а другото е нуждата от продуктовата им ценностна алтернатива, в т.ч.: стоки, труд, знание и пр. ресурси, с които субектът факти-

чески функционира като участник в стопанския и социален живот. В стопанството, по принцип съществува хроничен дефицит на платежни средства и/или достъпът до тях е осигурен при определена цена, обичайно висока.

По време и след криза настъпват промени в разпределителните пропорции, които създават и парични дефицити. Например кризата от 2008 г. ясно показва, че текущият неолиберален модел е окончателно изчерпан. Оттогава вече нищо не е и няма да е както е било. Тази криза съвпадна с още редица промени на глобалната сцена от нефинансово естество, които я установиха за дълъг период, като опитите да се разреши ще прехвърлят проблемите от една сфера в друга, но едва ли ще бъде намерено трайно решение, защото проблемите се коренят именно в модела, който се прави опит да бъде спасен. Хроничният дефицит на парично средство е иманентен белег на съвременната финансово-кредитна система. За него определящо влияние имат лихвената политика, кредитната политика и фискалната политика в една страна, но взети заедно като взаимно допълващи се инструменти за въздействие върху процеса на разпределение.

Днес, теорията е въоръжена със най-разнообразни интерпретации на действителността откъм нейната парична, стопанска и социална същност. Изобретени са и множество теоретични конструкции за управление на всички социалните процеси, но провалът им е изцяло проявен върху образа на неравенствата, бедността, болестите, в т.ч. епидемии, катастрофалното състояние на природата и разпада на човешките ценности – всички те взети заедно и по отделно. Вече няма нито лесни, нито бързи решения, но всяко отлагане на правилните действия е път към тотална социална сегрегация в експоненциални темпове, и в крайна сметка в разрушаване на модела, който се прави опит да бъде спасен. Големите предимства на „западния“ социално-икономически модел, които се обосновават с ефективност, ефикасност и икономия

от мащаба вече не са достатъчни, за да компенсират загубата на човешкото достойнство в бедните страни, измежду които вече е и България. Бедни тук се употребява със значението на недоимък в потреблението на екзистенциални продукти и неграмотност в най-общ смисъл, а не като стопанско-географски характеристики. Доказателство са мощните миграционни вълни, които заливат бреговете на „развития“ свят.¹⁹

Наличните асиметрии откъм достъп до разпределителната инфраструктура вече са преодолими и трудно се удържа щурмът на дигиталните номади към централизирано контролираните ресурси. Най-значими от всички асиметрии са тези за достъп до истинно знание. Дезинформацията не е в състояние да промени технологичната основа на икономическите отношения, но значително променя правилата на „играта“. Налице са условията, описани в Кейнсианското есе за необходимостта от два пъти по-малко работно време, за да се постигне двойно по-голямо богатство спрямо началото на XX в. (Кейнс, Дж. М.), но все още разпределението на тези блага се подчинява на принципите на собствеността, капитала и лихвата от времето на Вавилонската цивилизация. Стана ясно, че парадигмите, в които описваме света и себе си в него не са достатъчно подходящи, за да ни изведат от натрупаните проблеми. Дигитализиращата се производствена база изисква действителност с различна от наличната инфраструктура за разпределение на ресурсите, в т.ч. и нови правила. Налице е ново класово разделение, оглавявано от технологичните „миньори“, които умеят да улавят и канализират енергията на обществените „взривове“. Наблюдаваме идентичности и робства, основани на информация, знание и технологии.

¹⁹ Тази част от изследването е правена преди обявяване на пандемията през март 2020 г. Актуализацията днес изисква само конкретизация, но не и корекция на изразените твърдения.

Кое на този фон е значимото в социалната сфера? Това, което хиляди години неизбежно съпътства човека по пътя на неговата еволюция е липсата на самодостатъчност. Това поражда необходимост от взаимодействие, погрешно ограничавана единствено до реципрочна (пазарна) размяна. Нужди като общуване и статус са добре описани не само от Р. Маслоу. След като световната икономика стана почти една общност, на ход е обратният процес, при който националните, регионалните и местни икономики ще търсят пътища за връщане към своя самостоятелен формат на икономически системи от по-малък мащаб, при което намаляването на ефективността няма да се приема като недостатък.

Социалните компоненти на моделите на СБС са доказателството, а парите ще са крайгълният проблем. Трудността отчасти се състои в битието на двуликкия икономически субект – да взаимодейства по нов и справедлив начин, и едновременно с това да остане легитимен по отношение на статуквото. Именно при решаване на това противоречие, виждаме възможността СБС да изиграе определена роля на *мост* между двете превъплъщения на съвременния „Янус“ и да сближи онези крайни състояния в социалните слоеве, които са готови да тръгнат по дългия път обратно от неравенства към единение, неравенства от различни измерения, в т.ч. социални, икономически, културни, духовни и др. Можем да мислим, че началото е поставено от страните с по-висока хомогенност на социалната среда, по-висока степен на уважение и по-висок стандарт на живот като например Япония, Финландия, Швеция, Франция, Германия, Англия, Италия и др. (Уилкинсън & Пикет, 2014). А може би и с по-дълбоки социални проблеми, които на фона на средностатистическите числа остават незабелязани. Освен посочените белези, в страни като тях виждаме и по-силна интеграция на технологичните иновации в

ежедневието на хората. Заедно с успешните примери на СБС, които наблюдаваме, установяваме също, че една значителна част от системите спират своето развитие и/или се разпадат. Големият изследователски проблем е: „Защо се случва това?“. За да потърсим решение на този проблем, ние поставяме въпроса за самоподдържане на системите по принцип и го свеждаме до две условно независими задачи. Едната е *емпирична* и се състои в откриване на общото и специфичното при успешните модели, а втората е *теоретична* и се изразява в извеждане на критерий за самоподдържане. Първата задача може да стане предмет на отделно изследване, докато втората е фокусът на настоящето.

6. ДОПЪЛНИТЕЛНИТЕ ВАЛУТИ В ЕВРОПЕЙСКИ КОНТЕКСТ

Концептуалната основа на съвременната бартерна система е размяна чрез употреба на допълнителни пари. Изрично следва да се подчертае, че тези пари не са конкурентни на което и да е законно платежно средство (*legal tender*) в различните страни. Още повече, това не може да се разглежда в рамките на европейския паричен съюз, където законното платежно средство е еврото. Дори е немислимо да си представим, че размяна в рамките на една общност от 100-тина участници може да конкурира валута от мащабите на еврото. Има поне две същностни причини поради което е неприемливо подобно разбиране. Първата е, че допълнителните валути циркулират там където еврото отсъства, а за страните, които не са членове на еврозоната, когато националната валута е в недостиг. Именно това отсъствие е главната причина да

се създаде допълнителна валута.²⁰ Следователно, не може да се говори за конкуренция при отсъствието на конкурентите. Втората е поради ограниченията в обхвата на действие на допълнителните валути. Те често имат кратък живот дори в рамките на общността, от която са произлезли. За да се провери доколко може да е интересна и търсена една валута извън рамките на общността, която я е създадала, а допълнително, да се превърне тази валута в конкурентна на еврото, може да се приложи анализ за търсене и предлагане на валути, в контекста на стандартизираната теоретична гледна точка. Силата на валутата и нейното търсене са обвързани с паритета на покупателната ѝ способност.²¹

Предвид проблемите, които се наблюдават в еврозоната, дори още преди официалното обявяване на кризата през 2008-ма, Бруно Тере публикува предложение да се приложи подход към използване на допълнителните валути, от които се очаква да бъдат ограничени резките промени в икономическите динамики. Théret B. (2007). Тези негови анализи се основават на опита на Аржентина след 2000 г. във връзка с преодоляване на проблемите, породени от валутния борд. Той настоява за федерални валути с фискални цели в рамките на еврозоната. Дебатът продължава, като принос към него имат още редица изследователи, измежду които Жером Блан, Албан Матийо, Тома Кутро и др. Бруно Тере застъпва идеята за въвеждане на институция на национални фискални валути в рамките на еврозоната по разбираеми причини, касаещи конструкцията на еврозоната. Целта е да се направи опит за възстановяване на икономиките в страните от еврозоната, като през 2015 г. във фокуса на Бр. Тере е икономиката на Гърция, но изводите са относими към всяка друга страна

²⁰ Обстоен анализ по този въпрос ни предлагат Кристиан Фрасър и Луси Лебо (Cristian Frasser, 2023).

²¹ За повече по въпрос за валутните сделки вж. Захариев, А. (2014).

членка, която има сходни проблеми. В България към онзи момент няма причина да се отваря подобен дебат, поради успешното функциониране на валутния борд, според който еврото е резервна валута, а националната парична единица функционира и като фискална в термините на теорията за паричния федерализъм. И въпреки че на практика имаме аналог на „фискални пари“ в рамките на ЕС, изглежда това не е достатъчно, за да се преодолеят турбуленциите от кризата. Но този въпрос излиза от рамката на настоящия анализ.

В България валутният борд, както вече беше посочено играе положителна роля по отношение на защита на стойността на националната валута, поради изискването тя да бъде 100% покрита от валутен резерв, но това не гарантира достъп до паричен ресурс на всеки гражданин на страната. Един по-обстояен анализ на предприемаческата активност и потенциала за растеж би показал дали действително съществува дефицит на парично средство или всички нужди са напълно удовлетворени. Това условие играе първостепенна роля за създаване на допълнителна валута. От равнището на този проблем би трябвало да се тръгне при изграждане на подходящ модел на СБС, първо като идейна платформа, а след провеждане на практически експеримент, моделът ще се настрои според нуждите и интересите на конкретната общност. Ако страната премине към еврозоната, това ще породи още по-силен дефицит в малките общности, а ако остане да функционира при настоящия режим, дефицитът се запазва поради ограниченото предлагане в условия на Борд. По този начин се разкрива и едно вътрешно противоречие на паричната политика, която както изглежда няма решение в рамките на познатия модел. Ето защо е важно да се създават автоматични механизми за стабилизиране при по-големи отклонения. С ограничена полезност, но все пак с очакване за такава е създаването на СБС с ЧНП като

форма на децентрализирано управление на ресурсите. От значение ще бъде самият модел, за който изразяваме разбирането, че търпи неуспехи и поради повторение на родовите белези на настоящия паричен ред.

ИЗВОДИ ОТ ПЪРВА ЧАСТ

Теоретичният дискурс относно предмета на изследването едностранно утвърждава следните няколко изводи:

1) Понятията „съвременна бартерна система“ и „частни небанкови пари“ са съставени за целите на изследването и тяхната поява е резултат на еволюция в осмисляне на десетки практически примери и теоретични положения.

2) Предметът на изследването ОСБС с ЧНП е от полето на паричната теория, която предлага богат набор от инструменти за анализ и интерпретация на явлението именно като парично явление, подчиняващо се на специфичен правно-организационен ред. Съвременната бартерната система може да се разглежда отделно от частните небанкови пари само абстрактно за целите на анализа, но двете части съществуват една заради друга и те са композитно свързани и неделими една от друга.

3) Явлението ЧНП е носител на редица ползи за участниците в СБС, които имат потенциала да се реализират при наличие на условия за провеждане на експеримент на местно (общинско) равнище.

ВТОРА ЧАСТ

КОНЦЕПТУАЛЕН МОДЕЛ

Втора част разглежда идейно организацията на бъдещ модел на съвременната бартерна система в България. Той ще бъде определен преди всичко според интересите и ролите на заинтересованите лица, в т.ч. на национално равнище и на равнището на една община, според актуалната териториална административна структура на изпълнителната власт през 2023 г. (Раздел III). Представянето на интересите позволява да се направи обвързване в правно-организационна форма, подходяща за зададените цели на системата и да се изведат параметрите на модела заедно с процесуалния път на бъдещата реализация (Раздел IV). Окончателното валидиране остава за конкретната социална общност, където ще се проведе експериментът чрез допитване (Раздел IV).

РАЗДЕЛ III

ИНТЕРЕСИ И РОЛИ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ ЛИЦА

Първата стъпка към създаване на работещ, устойчив, самоподдържащ се модел на СБС е идентифициране на заинтересованите лица и групи на общинско и национално равнище, както и техните частни и колективни интереси. Паралелно с посочване на съответната група, ще се опитаме да оценим и потенциалните интереси и възможни конфликти в процеса на тяхното взаимодействие. Важен етап в оформяне на системата е да се разграничават отделните роли, в които влизат съответните индивиди самостоятелно и в групи. Под *групи* се има предвид всяко формално или неинституционализирано сформирование на индивидите, при което действа специфичен набор от правила за уреждане на отношенията. Тези правила са както включени в нормативното устройство, така и неписани, въведени от обичайните отношения. Тук преднамерено излизаме от езика на установените назовавания, за да избегнем натрупаните конотации в най-често използваните понятия. Те са натоварени с редица смисли и повечето от тях са се превърнали в „портфейл“ от значения, често дори противоречащи си. Целта ни е да пресъздадем правдиви образи на изложените идеи, като ги отделим от ежедневните възприятия, често внедрени не само от ежедневната употреба, но и от регулаторния език (правила, норми, закони и изказвания на официални лица).

1. МЕСТНА ВЛАСТ

Местната власт обикновено се отнася до управлението на общините. Тя включва общинското ръководство и се свежда до властовите позиции на кмет, общински съвет, общински съветници и др. органи. Формално оповестените цели и приоритети на всяка община са както общи, така и специфични, и по подразбиране се приема, че всяка местна система ще се основава и на тях.

Основен интерес на местната власт е да постига целите си с помощта на фискалния ресурс, който привлича. ЧНП могат да спомогнат за положителен *фискален ефект* посредством повишените стопански обороти и събираните такси, вноски, данъци и др. в общинския бюджет. Предназначението на ЧНП е да съдейства за създаване на положителен стопански резултат, като свободно *организира* незаети трудови и материални *ресурси* в стопанска дейност, както и да формира *общностно поведение* на местно равнище.

Освен измеримите икономически показатели, в общината ще се отразят и всички останали неикономически ефекти, които стопанските процеси провокират. Без да ги изброяваме изчерпателно, такива са:

- поддържане и повишаване на *квалификацията* на заетите в активна трудова възраст,
- повишаване *мотивацията* им към самоусъвършенстване,
- поддържане на трудови *навици*, които лесно могат да се приложат към различни икономически дейности,
- повишаване на *образователното* равнище,
- създаване на потребност от подобрена *инфраструктура* на колективно предоставяни блага,
- задълбочаване на *специализацията* и следователно освобождаване на възможност за включване на по-високо технологични модули, детайли и цели процеси,

- по-активен *културен* живот,
- облагородяване на пространства,
- намаляване на престъпленията от общ характер
- и други социално-културни ползи.

Общинското ръководство има интерес от въвеждане и поддържане на добре функционираща система на ЧНП, които могат да се нарекат и пари с фискална цел или „*фискални пари*“, както беше посочено по-горе. Фискалните пари са частен случай на ЧНБ, които се емитират с участието и/или подкрепата на общинската власт. На повърхността може да се търси дори полза от положителното обществено мнение за местните управници, поради инициативата на общината или групата от общини, която първа в страната подкрепи подобно начинание. Добре известно е, че медийното отразяване на активността, иновативността и загрижеността за конкретните проблеми от страна на местната власт укрепва самата власт. Този ефект не е изрично търсен, но той не трябва да се подценява, когато се прави опит да се опишат цялостно интересите на хората, ангажирани в местната власт, от които в крайна сметка зависи подкрепата на подобна иновация.

Възможен е дизайн на ЧНП, който насърчава ранното заплащане на общински данъци и такси, съответно местната власт може да има полза и по линия на увеличаване на *събираемостта* от една страна, а от друга на бързината на събиране на своите приходи.

Потенциален съпротивителен фактор може да се срещне при по-силно политически ангажираните общини, които имат и по-ограничена оперативна самостоятелност. Дефицитите от управленски способности са реални на много места. Те са индуцирани най-вече от факта, че новите явления са не само непознати, но и трудно разбираеми. Подобно поведение би било израз на бягство от риска, който новите неща носят, непоемане на инициатива и в най-лошия вариант, саботиране на идеята.

Основната задача на системата на ЧНП е да се активизират потенциалите на общността за *организирана стопанска дейност*, стимул за укрепване на създадените *социално-икономически отношения* в по-здрави връзки и провокация за проявяване на потенциалните взаимодействия. Поддръжниците на децентрализираното управление и местното самоуправление имат достатъчно поле за изява при СБС, чрез която може да се провери готовността на общината за преминаване към по-голяма самостоятелност. Ефективността от управлението е изцяло в зависимост от активното участие на всички субекти в живота на общината, главният от които е стопанският сектор (групата на предприемачите).

2. СТОПАНСКИ СЕКТОР

Предприемачите са „гръбнакът“ на икономиката и тяхната стопанска дейност е в основата и на паричния модел на ЧНП. Стопанската дейност се реализира посредством паричното обращение. Няма съмнение както от практическа, така и от теоретична гледна точка, че парите са горивото в икономическата система, което задвижва, ускорява или обратно – блокира, респективно ограничава стопанската активност (предприемчивостта). Особено важно е това по време на кризи, когато системната грешка в икономиката, заложената от хиляди години периодично рестартира икономиките. Всеизвестно е правилото, че колкото повече пари се използват в една икономика, толкова по-лесна става размяната и по-малки са изкривяванията в разпределението на богатата, доходите и капиталите, но то не трябва да се смесва с хрематистиката, като дейност, свързана с правене на пари заради самите пари. От една страна, достъпът до паричен ресурс, а чрез

него и до останалите ресурси е определящ по отношение на стимулите за поведение на предприемачите. А стимулите, бидейки външни и вътрешни, както се знае от поведенческата теория са основанията за взимане на решение за определено действие. Тук не коментираме ценностната предпоставеност в процеса на взимане на решенията. Тя е изведена частично в предходния проект (НИД НИ 2/15). „Свободният“ достъп до пари е фактор за относително по-ниско равнище на неравенство (Уилкинсън & Пикет, 2014)) и имаме всички основания да твърдим, че той прави обществото по-хомогенно, а също и по-развито.

Улесненията на парите са безусловни. Всеки бизнес работи с пари, още повече съвременният, при който степента на доверие е силно ограничена. Парите по правило са заместител на доверието и позволяват анонимността в общуването да се запазва за много дълго време. Ето защо наличието на допълнителни средства за размяна води единствено до освобождаване на потенциалите за стопанска дейност близки до действителните възможности, до ускоряване на стопанския оборот и спират изтичането на „добавена стойност“ извън региона (Събев, 2013). Това остава валидно до момента, в който обособената икономическа система достигне границите на възможната диференциация на труда и се появи потребност да се излезе извън нея (Григориев, 2016). Добавянето на пари в местната икономика води до увеличаване на оборотите на всички сектори. Безусловно това важи и за ЧНП, когато макар и частично, продуктите на местните производители имат пазар в общината. Но дори и при случаите, които работят основно за външни контрагенти (извън общността), разплащанията със заетите и задълженията към местната власт могат да се извършват в ЧНП. По този начин, местните дружества ще освободят ресурса от централните си парични средства за разплащания извън общността и ще постигнат увеличена ликвидност и на двете равнища. Отделно от това, те ще подкрепят и общността,

като подпомогнат развитието и на други икономически субекти, които биха изпълнили незаети пространства с важно значение, заради което общността „внася“ продукти отвън. Спецификите са в зависимост от конкретните условия на общината, но по-важното е, че ограничени в своята по-малка общност, парите играят ролята на *протекционистично средство* за местните икономически субекти и външен стимул за нови начинания.

Друг стимул за стопанския сектор би било укрепването на *взаимното сътрудничество* между местните икономически субекти и *интеграцията* между тях. Повишената активност ще подпомогне и усъвършенстването на тези субекти, като им позволи да имат по-голям оборот, а също и по-голяма отговорност. Защото анонимността често провокира предприемачите да предлагат пониско качество, изхождайки от предположението, че това няма да има негативни последици за тях. Това до известна степен е стопанско невежество и се преодолява в процеса на добиване на опит в избраната стопанска дейност, а цената понякога е близка до „фалит“.

Колективната система на ЧНП може да се изработи и на *принципа на дяловото участие*, така че по-високата степен на употреба на тези допълнителни пари да води и до участие в разпределение на новообразуваната стойност, която се създава чрез тях. За целта е необходимо да се използват дигитални форми, така че да бъде възможно да се правят записи на всички трансакции. Близък до този модел са добре познатите до края на 90-те години на миналото столетие взаимоспомагателни каси (ВСК), но моделът тук е доосъвършенстван, като са добавени и печалбите от сеньоража, които могат да се използват първо за поддържане на самата система и второ като допълнителен доход за активността на онези от участниците, които са допринесли за това. Тук е мястото да се подчертае, че моделът не противостои на обичайните отно-

шения, създадени и на капиталов принцип, но е допълнен с полезните (справедливи) елементи на разпределение, взаимствано от кооперативното дело. Днес подобен модел се използва от телекомуникационния китайски гигант Huawei, който третира своите работници като партньори в печалбата. Предимствата на капиталовия модел са и по отношение на организацията на бизнеса, на модела на управление, докато кооперативният принцип засяга основно разпределението на доходите и собствеността на капитала. В случая е важна не толкова административно-правната форма, колкото разпределителният (финансовият) модел. Правната форма може да бъде само улеснение за онези елементи от дизайна на системата, за които може да бъде приложена. Но тя не може да е ограничаваща. Съобразно националното законодателство, сдружаването е свободно за договаряне в рамките на няколко нормативни акта, един от които е ЗЗД, който позволява сравнително широка основа на възможните правила, без да се противостои на основния Търговски Закон и съответно на Закона за Кооперациите.

Мотив и полза за стопанските субекти е възможността ЧНП емитирани от общината да се използват успешно за създаване на *инфраструктурни обекти*, които пряко и косвено допринасят за по-лесен достъп до пазарите, подпомагат работата на стопанските субекти. Например, локална канализационна система, определен пътен участък, местен магазин, местна кухня, местен пазар, учебно или лечебно заведение и др. Тези проекти са лесно идентифицируеми от общността и добавят неперсонифицирани ползи за всички стопански субекти, независимо дали това е пряко или косвено.

Големият проблем на повечето местни бизнеси в края на 2023 г. е преобладаващото ниско качество на труда, слабата мотивация за работа и като цяло, проблемите с трудовия пазар. Това са реално съществуващи и значими заплахи за малкия и среден

бизнес в страната. Както поради голямата степен на неравенство, така и поради редица други общи и частни причини, МСП страдат от хронична липса на кадри с необходимата квалификация и мотивация за работа. Факт, който допълнително влошава конкурентоспособността им. ЧНП могат да се използват за стимулиране на микропредприемачески инициативи и така да се възстанови до известна степен желанието и навиците на хората да извършват *организирана трудова дейност*. От своя страна колективният труд укрепва връзките между хората, създава стимули за взаимопомощ, импулсите за лично развитие и предприемачество повишава жизнеспособността на индивидите. Дали трудът превръща маймуната в човек все още е спорно, но видимо обратното е възможно. Безделието е фактор за **деволюция** и изважда човека от социалната му природа, като го превръща в огрубяващ биологичен индивид.

При желание от страна на общината да съдейства към този процес, е възможно трайно безработните да бъдат ангажирани с организирана дейност, дори и при временно по-ниско квалифицирани дейности и съответно при условно по-ниско заплащане на труда, но с цел възстановяване на трудови навици, които да са форма на подготовка на кадри за стопанския сектор, което е допълнителен стимул на стопанския сектор да подкрепи инициативата на ЧНП.

Ползите тук са за всички участници. Доходи за безработните, трудови навици и умения в полза на бъдещите работодатели и свършена работа за общината. Заплащането на този вид труд (и поради липса на централни пари) лесно може да стане в ЧНП, при което получателите на доходите ще бъдат ограничени да ги използват единствено за потребление вътре в общността. Така косвено ще бъдат подпомогнати и други стопански субекти с местно значение. По този начин общинската власт става суверен

по отношение на създадената в общността стойност чрез вливането на пари в местната икономика, които биха могли да бъдат изтеглени обратно чрез бъдещите „дивиденди“, които ще получи общината от страна на системата за ЧНП, от повишената данъчна основа и от намаляване на неприсъщи разходи (externalities).

Съществуват и някои специални форми на стопанска дейност, извършвана от занаятчии и лични стопанства. Те най-често се използват за производство на продоволствени продукти, предназначени за отделното домакинство или занаяти. Използват се освен като източник на доходи, също и като форма на заетост, и като средство за поддържане на уменията в конкретната дейност, която най-често е в основата на т.нар. „поминък“ на социалната група. При тези стопанстващи субекти, много често се създават излишъци и въпреки практиката да се разменят безусловно между близки домакинства, често произведените продукти биват унищожавани. Те могат да се предложат за реципрочна размяна посредством системата на ЧНП и да се реализира *отложено потребление на стойността* им, последващо под формата на други продукти. Същото важи и за интересите на занаятчиите, които могат да вложат свои продукти или време, както и за всички останали професии, подобно на фризьори, социален патронаж, таксиметрови услуги, медицински услуги и др., разрешени от закона.

Специално внимание може да се отдели на възможността да се изградят подобни общностни стопанства според нуждите на населението. Например, един проект за обществена кухня може да ангажира както производителите на продуктите, които да се влагат в приготвяне на храната, така и допълнителна заетост. На следващо равнище се явява възможността за допълнително освобождаване на време за хората, които биха подкрепили такъв проект, а като социална придобивка остава самото общуване. В миналото подобни места са наричани културни „средища“, а днес

на места все още могат да се срещнат под формата на местни клубове. Интересите на общността за създаване на подобни средища, може да се открият и в разрушените библиотечни фондове, читалища, културни събития и други подобни. В научните изследвания са добре известни позитивните ефекти от общуването за природното и социално здраве на индивидите, а следователно и за стопанския сектор. Достатъчно е само да се посочи, че най-значимите социални заболявания се обясняват с липсата на позитивно общуване и/или високи равнища на стрес. Добра отправна точка за повече информация са данните в „Патология на неравенството“ (Уилкинсън & Пикет, 2014), както и останалите изследвания на авторите, а така също и темите, разглеждани от изследователите в полето на Икономиката на щастието, наченките на което ще се открият още при Аристотел, а по-късно и при всички по-обхватни макроикономически анализи (вкл. Ад. Смит, Дж. Ст. Мил, Дж. М. Кейнс, Канеман, Акерлоф и др.) Полезен анализ по този въпрос прави Т. Седларски (Седларски, 2018).

Всичко казано до тук дава основание да се направи обобщението, че интересите на една група не може да се разглеждат самостоятелно без да се засегнат интересите на която и да е друга. А интересите на хората, като участници във всяка една от възможните роли винаги излизат на преден план. Едва ли само поради факта, че стойността, която се създава в продуктите от човешката дейност е главно еманацията на човешката творческа енергия и като такава, тя по силата на природните закони принадлежи на тези, които са я проявили.

3. ФИНАНСОВ СЕКТОР

Добре известно е, че рестриктивната парична политика на ЦБ, която се провежда в условия на паричен съвет (валутен борд) създава хроничен недостиг на паричен ресурс и е причина да не може да се достигне до оптималните равнища на инвестиции и потребление в страната. Това становище не е с цел критика на паричния съвет, който в конкретната ситуация за Българи има своите положителни отражения. Този факт се посочва, защото количеството, достъпността и дизайнът на официалните пари не съответства на потенциалния предприемачески импулс и трудовия принос в страната (Lietaer & Dunne, 2013). Между количеството на пари в обръщение и търсенето им от стопанския сектор съществува пропаст, която само отчасти се запълва от търговските банки, но този метод задвижва различен разпределителен процес, основан на лихвените равнища и достъпът до свободен ресурс. От една страна това променя разпределителните пропорции на доходите между секторите на икономиката, а от друга, достъпът е силно детерминиран от размера на бизнеса и паричния поток, с който ще се обслужва кредитния инструмент. Този вакуум успешно би могъл да се преодолее чрез ЧНП.

Би могло да се появи погрешното схващане, че ЧНП са конкурент на търговските банки по отношение на емисията на кредитен ресурс. Това обаче е силно изкривено, поради факта, че общностните проекти обикновено не са интересни за кредитните институции, мащабите не могат да им осигурят търсената норма на възвръщаемост, търсещите пари не могат да предложат подходящо обезпечение, както и не могат да покажат финансови резултати, които търговските банки очакват, за да бъде лихвеният риск поносим.

Накратко – рискът на подобни проекти най-често превишава значително равнището, което е приемливо за банките. Ето защо

емисията на ЧНП не може да се разглежда в конкурентна позиция на ЧБП (частните банкови пари). Те се позиционират единствено в свободните пространства, където ЧБП отсъстват по силата на закона за рисковата възвръщаемост. Допълнителна полза за търговските банки е възможността за обогатяване на стопанската среда, от която те биха привлекли нови клиенти с по-висока платежоспособност. По верижната реакция на частично подобряване на състоянието на малките играчи, следва повишаване на доходността и на големите. Примерът с кризите от края на миналия век са достатъчно ясни – няма начин източникът на доходи да е слаб, а доходите да са високи. За да има силни капиталови пазари са необходими силни капиталови дружества, а тяхната сила идва от платежоспособно търсене, което се предхожда от високи доходи. Настоящият модел на крайности в разпределението видимо води до упадък на самия модел, положение обосновано от Клифърд Дъглас (Stoyanov, 2016).

Общински системи, опериращи с ЧНП си поставят съвършено различни цели от тези на търговските банки. На повърхността би могло да изглежда, че са в конкуренция с банките в дейности като потребителски заеми и кредити за оборотен капитал, но ЧНП само създават условие за достигане на потенциал, до който стопанските субекти да потърсят разширение и излизане извън общността, за което ЧНП не могат да бъдат използвани. Макар и косвено, търговските банки имат интерес да стимулират провеждането на този експеримент, с очакването за подобряване равнището на платежоспособност на техните клиенти. Допускаме възможността дори определена търговска банка да подкрепи микромодел с ЧНП като елемент от връзките си с обществеността или корпоративна социална отговорност, като може да се превърне и в „гарант“ на общината. В примера с Вьоргл, такава роля през 1932 – 1933 г. е изпълнявала „Райфайзенбанк“ (Събев, 2013). Стопанският ефект от силната локална общност е значителен

(Грейбър, 2019) и включва различни компоненти, като например по-голяма взаимопомощ и по-малки общински разходи за социален патронаж; избягване на а-социално поведение (вандализъм, отказ от участие в местни мероприятия, отклоняване на общински данъци и такси); доброволчество и добротворчество; активно участие в санкционирането на нарушители, и др. Освен този общностен ефект, който има конкретни икономически измерения, ЧНП на общинско ниво могат да помогнат за завършването на важни локални инфраструктурни проекти: строителство на градски мостове, какъвто е примерът с Вьоргл (Събев, 2013), поддръжка на обществени сгради, зелени площи, исторически и културни забележителности и др.

4. ИНДИВИДИ, ДОМАКИНСТВА, НАСЕЛЕНИЕ

Интересите и ползите за индивидите може да се определят като главната (крайната) цел на модела на ЧНП. Независимо през посредничеството на коя от останалите роли преминават отделните индивиди, те в крайна сметка целят задоволяване на личните си, а в последствие и колективни потребности. В подобна система интересите на отделните роли много ясно могат да се разграничат и когато всеки от участниците преминава през тях, няма да има възможност да ги смесва, поради въведените принципи, на основата на които се изгражда системата. Само добрата защита на интересите на всички участници е гарант за успеха на цялата система.

Редица са социалните теории, които изследват индивидуалните мотиви, стимули, поведение, нужди, потребление и др. Ние отчитаме техния принос към опознаване на човешката природа и именно поради богатото многообразие от индивидуални потреб-

ности, предвиждаме да се създаде цялостен комплекс от принципи, които да бъдат въведени в алгоритъма на системата, така че да отразяват възможно в най-пълна степен общите потребности и динамичните промени, които настъпват с времето. Последните ще бъдат резултат от конкретно проучване в общината след провеждане на социологическо изследване, като главното е да се въведе механизъм за адаптация и развитие на модела.

Основно предимство за индивидите е, че те могат ежедневно да отразяват своите предпочитания, като по този начин участват във формирането и развитието на специфични пазари. Ако до преди 10-тина години това е изглеждало като невъзможна задача, поради преобладаващо едросерийно промишлено производство, днес в дневния ред на всяка компания в процес на дигитализация е как до постигне възможно най-голяма индивидуализация на продукта си, съобразена с предпочитанията на клиентите.

Индивидите освен като икономически субекти, взаимодействат и на различни общностни равнища. Те непрекъснато образуват и преоформят контурите на отделните домакинства, клубове и др. общности. От различните си позиции, хората не просто купуват и потребяват, но споделят интереси, време, даряват, играят, отдъхват, полагат грижи за общи пространства и дейности, обменят идеи, знания, опит, споделят културни ценности и способности. Всяка от тези дейности може да бъде включена в общинската система и да я изпълни с творческата енергия на човека.

На базово равнище, хората търсят задоволяване на нуждите си от продукти, с които да преживяват – храна, облекло, дом, енергия, покъщнина (продоволствени стоки и услуги). Тези нужди в голяма степен могат да бъдат доставяни от местни производители, които от една страна ще получат подкрепа на хората, които

са в близкото им обкръжение, а от друга страна, те са потребители на продуктите на останалите участници в общността. Тези връзки и сега съществуват, но често поради липсата на свободни пари, не са достатъчно изявиени.

На равнище свободни ресурси, редица професии и производства създават продукти, на които потреблението им не може да се отложи във времето. Например, услугата на учителя не може да бъде отложена и той не може да съхрани свободните си часове, през които няма да обучава, за да ги натрупа, но може да извърши услугата без да получи непосредствено възнаграждение в официални пари, а в стойност (обещание), която може да бъде използвана на по-късен етап вътре в общността. Същото е и със земеделския производител, който ако не реализира своите зеленчуци в рамките на деня, на следващия ден ще ги изхвърли. Този модел е познат като бартер поради излишък (excess capacity). Именно при индивидите ползите при реализация на излишъците се виждат най-осезаемо. В много сектори производствата намират трудност да реализират цялата продукция и я унищожават, което може отчасти да се поеме от системата за обмяна през ЧНП.

Предимство за хората е възможността да се финансират при условия без лихва или ако има такава, тя да бъде използвана отново за колективни проекти, които да бъдат полезни за общността, т.е. стойността се връща обратно в социалната група от която е взета. Подобен пример са църковните пари, за които подробно изследване правят Н. Неновски и П. Пенчев (Неновски & Пенчев, 2014).

Колективните начинания като събори, панаири, фестивали и други културни събития могат да се организират с помощта на системата за ЧНП и резултатите да бъдат едновременно както в акумулиране на допълнителен ресурс, така и в повишаване на общностното развитие и свързване. Добре известно е, че доверието

в общността прави хората по-богати и по-удовлетворени. А това като условие подпомага творческите изяви и потенциали на индивидите. Германският пример с общностната валута Кимгауер показва как в общината се поддържа усещането за „ние“. Тя се използва в обособена общност със свои обичаи, културни традиции, специфични празници, кухня, диалект и т.н.

ЧНП могат да бъдат използвани и като инструмент за извеждане на хора от бедстващо материално положение, „отключване“ на техни способности, изграждане и приложение на уменията им и търсене на по-високи равнища на компетентност. Дори и това да се отрази в относително по-високо заплащане в номинално изражение, когато това заплащане или само увеличената част е в ЧНП, бизнесът е защитен поради осигуряване на по-високи равнища и на вътрешно потребление. Още по-остро това се наблюдава при дигитализиращи се производства, когато уменията на заетите да работят с новите технологии все още е на ниско равнище. Дори само този фактор да се разгледа самостоятелно от останалите, той пак води до полза и за бизнеса, който е в процес на дигитализация, и въпросът при него е не дали, а кога ще премине към преобладаваща цифровизация на дейностите. Тъй като балансът на интересите между хората, природата и бизнеса е в основата на глобалните цели за устойчиво развитие на ООН и новият дневен ред, озаглавен „Трансформиране на нашия свят: Дневен ред 2030 за устойчиво развитие“ за първи път включва и личното благополучие на всеки един гражданин на планетата като обща цел на обществото, то можем да допълним, че от всички 17 цели, ЧНП могат да съдействат за всяка от тях (вж. фигура 2).

Фигура 2. Глобални цели за устойчив растеж на ООН

Източник: <http://www.unglobalcompact.bg/>

5. ДРУГИ ОРГАНИЗАЦИИ С МЕСТНО ЗНАЧЕНИЕ

На територията на една община може да бъдат привлечени редица специални организации с местно значение, които да се възползват от наличието на ЧНП. Такива са: специализираните училища (за занаяти, народни изкуства, горско стопанство и др.), музеи, туристически обекти, обекти на културното и природното наследство, дейности по археологически разкопки, за поддържане на религиозни обекти (църкви, манастири). Тези обекти могат да предлагат свои продукти, но и да събират входни такси. Вече беше споменат примера за манастирските пари в Османската империя (Неновски & Пенчев, 2014). При дейностите по управление на отпадъците също има смесени интереси. В някои об-

щини (планински, крайморски и др.) силно застъпено е събирачеството. Допълнителната ликвидност, осигурена от ЧНП може да помогне за по-бързата и изгодна реализация на продукцията, а също и за по-справедливо разпределяне на правото на достъп и интеграция в социалната среда.

Интерес и ползи от „фискални“ пари може да се открие и при някои специални групи, като а) деца и възрастни в неравностойно положение, б) хора, нуждаещи се от социален патронаж, вкл. стари хора, в) малцинства и др. Най-важният елемент от интересите на тези групи е избора по континуума „интеграция-сегрегация“. ЧНП не са решение на всички проблеми, които тези групи имат, но са възможност, чрез която се постига относителен баланс в общуването. Реципрочността позволява да се търси интеграция и участието в системата е вид обратно включване в социалния живот на общността. В ролята на влагащи своите умения и труд, те придобиват съ-общностност, а в ролята на получаващи, те могат да постигнат смекчаване на психологическия натиск, идващ от различното.

Системата на ЧНП позволява да се формират различни взаимни фондове, които могат да се насочат към дарителство или друг вид безвъзмездна подкрепа, което е обратното на реципрочната размяна. Въпреки че системата изглежда може да доведе до сегрегиране на по-малки обществени групи, особено в началната си фаза на въвеждане, то по естествен път, общностното развитие има способността да разчупва бариерите. Примерът на Кимгауер в Бавария недвусмислено го потвърждава.

6. ИНТЕРЕСИ ОТ НАЦИОНАЛНО ЗНАЧЕНИЕ

Въвеждането на система на ЧНП е инициатива с местно значение, но поради силната централизация, особено на социалните

фондове в страната през последните 30 години, всяка по-съществена промяна на по-ниско равнище е от голямо значение и за национално равнище. Поради стремежа да се постигне възможно най-голяма полза за общинските субекти, може да се остане с погрешното разбиране, че интересите на някои участници от национално равнище могат да бъдат накърнени. По правило, винаги съществува потенциална опасност интересите на определени групи да бъдат засегнати, ако техните цели са да присвояват стойности, създавани от трети лица. При това положение, може да се окаже, че ще бъде ограничена отчасти такава възможност. Това ще зависи предимно от степента на развитие на общността, от броя на активните участници в системата и разбирането, че има смисъл да се създават самоподдържащи се общности. По силата на природните дадености на човека, когато той задоволи своите потребности от базово равнище и след това от общностно признание, той търси изява извън общността, където да принесе своята полза за по-голяма социална група. Независимо, че тези природни качества отчасти са притъпени от съвременните условия и внушени фалшиви потребности, те много бързо ще се възстановят ако им се позволи да се изявят. Следователно, интересите на отделни индивиди и групи с национално значение могат да се представят в две направления: едното е очакваните действителни ползи, а другото е осветляване на заблудите за очаквани загуби. Поради факта, че на национално равнище оперират стотици групи, които могат да припознаят интерес в използването на ЧНП, ние ще се ограничим само до посочване на двете големи концептуални различия, които мислим като отличаващи едната от другата група интереси. Всяка една група, която се е структурирала с цел някаква полза за хората, би трябвало да различи в този модел интерес и роля за себе си. Обратно, ако намеренията и задачите на някоя група са да обезвласти хората откъм правото

им да разпределят справедливо стойността на своя труд, то определено интересите ѝ биха били засегнати. Тази разделителна линия прокарваме на основание същностните характеристики на парите, като суверенно право на индивидите (още повече в условия на частна собственост) да разпределят своите доходи, пропорционално на своя принос. Такава е и прокламираната логика на фискалните закони в страната към настоящия момент. По-важните групи от национално значение са формално институционализирани. Такива са: Централната власт, в лицето на Министър Председател, Президент, Парламент, министерства и конкретно МФ; публични и частни социални фондове; синдикати и профсъюзи; социални дружества (според формалните нормативни условия); асоциации, фондации и други НПО; политически партии и национални движения; национални и частни инвестиционни фондове; централна банка и търговски банки; застрахователни дружества и други финансови институции; НСИ; контролни органи; съдебна система, правораздавателни и правозащитни органи; научи, образователни и културни институции и др.

В допълнение на посочените принципни положения, могат да бъдат посочени и някои примери за опасения, които са срещани в различните практически експерименти на ЧНП. Така например: 1) заблуждение е да се мисли, че системата на ЧНП ще бъде използвана за укриване на данъци. Точно обратното, поради изискването да бъдат регистрирани обмените, ще се фискализират дори доходи, които до този момент не са били отчитани официално; 2) Погрешно е да си мисли, че ЧНП могат да създадат заплаха за паричното обръщение, защото те са стойностни еквиваленти със силно ограничен мащаб и дори паричната маса може да бъде измерима, скоростта на циркулация може да бъде отчетена и това да е основа за усъвършенстване на финансовата система на национално равнище; 3) немислимо е да се предполага,

че печалбите на търговските банки ще намалее поради загуби от лихвени доходи, защото системата на ЧНП на последно място има за цел да извършва кредитна дейност, а и размерите на вероятните квази-кредитни операции са нищожни сравнени с интересите на търговските банки; 4) Дори интересите на големите хранителни вериги няма да бъдат засегнати, поради тяхното отсъствие в малките населени места; 5) Възможно е частично намаление на миграционните потоци от селата към градовете, но това може да се търси като резултат едва на значително по-късен етап, което е една от целите на системите и следва да се разглежда като положителен резултат.

Въпреки силният авторитет на големите изследователи на тези валути Б. Литаер и Т. Греко, не можем да се съгласим напълно с тяхното становище, че от гледна точка на централните парични власти, ЧНП представляват смущение, нарушение в установения монопол върху паричната емисия (Lietaer, 2013, Greco, 2009). Подобна вероятност съществува при положение, че системите достигнат по-голям мащаб, което не се е случвало, а там където може да се приеме, че наблюдаваме устойчиво развитие, като например швейцарската WIR, бразилската Banco Palmas, Английската Bristol Pound, Италианската LETS и някои други, виждаме също че тяхното място е признато като национална значимост в развитието на средата и те са интегрирани в съответните национални системи.

Широко промотираният пример на Вьоргл, който е бил забранен след кратко съществуване е валиден за времето от преди почти 100 години. Независимо, че са големи ползите от него за инициране на експериментите с ЧНП, при настоящата социално – икономическа система е наивно да се мисли, че малка локална парична система може да окаже влияние на големите национални институционализирани икономически групи. Дори, обратното, след кризата в края на 70-те години на XIX в., след по-сериозната

криза през 2008 г., а още повече сега след екзотичната криза на COVID-19, дискусиата за стабилизиране на съществуващата финансова и парична система търси още по-настойчиво решения подобни на ЧНП като допълнително средство за решаване на породените проблеми на местно равнище.

7. РОЛЯТА НА ЧАСТНИТЕ НЕБАНКОВИ ПАРИ В СОЦИАЛНАТА СРЕДА

До тук бяха дискутирани интересите, които заинтересованите лица биха проектирали върху една общинска система на ЧНП. Следва, обаче да се опитаме да поставим и самата система в средата от взаимнообвързани отношения на национално равнище. Поради недостатъчната разпознаваемост на модела на ЧНП срещаме някои спорни моменти. Понастоящем, в страната активно се организират социални предприятия (по закона за социалните предприятия), които вероятно скоро ще изявят своите претенции за обособяване на отделен икономически сектор. Те се позиционират в центъра на т.нар. „социална икономика“. Веднага се открива риторичният въпрос: „Може ли една икономика да бъде асоциална?“ Буквалният отговор е не, защото и най-лошата форма на икономически отношения са от полза за определени заинтересовани лица, но от позициите на хуманното социално, може. Така например, когато създава негативни ефекти – замърсява околната среда, произвежда и пласира наркотици, развива интензивно хазартната индустрия, води едновременно до гигантско обедняване, разслояване и обогатяване само в една прослойка от общата социална среда, разтваря патологично ножицата на неравенството, изхабява извънредно бързо интелекта на нацията, създава предпоставки за изолация и сегрегация, демотивира детското население откъм развитие на творчество и изследователско

мислене, ограбва здравето чрез качеството на храна, медикаменти и условия за живот и др. Твърде големи са тези въпроси, но на микроравнище допускаме положителното въздействие на СБС и смекчаване на подобни негативи, но моделите на ЧНП не могат еднозначно да се причислят към експериментите на т.нар. „социална икономика“. Въпреки че е вярно твърдението, че системите на ЧНП имат социални функции, това не е достатъчно, за да станат „социални предприятия“. ЧНП далеч надхвърлят едно предприятие за домашен патронаж, например. Изразеното становище не е обвързано с идеята за „социален кредит“ на Кл. Дъглас, който остро критикува емисията на частните пари, като източник на бедност и неравенство. Но неговата позиция се основава на разбирането, че банковите институти са единствените създатели на частни пари, с което се продуцира неравенството, а не отчита възможността социалните групи на локално равнище да се самоорганизируют в парични общности. И той също като нас защитава позицията, че парите са публично благо, което принадлежи на всички граждани, но на този етап на развитие на индивидуалното и колективно съзнание моделът му все още е неприложим, защото е ориентиран към обществото като цяло, а не към малките общности (Стоянов, 2018).

Друг подход за разглеждане е ЧНП да се окачествят като „солидарни икономики“. Понятието се доближава до идеята на ЧНП (независимост, стабилност), но също остава тясно скроено. В търсене на подходяща форма, която в най-голяма степен да отговаря на замисъла и същностните вътрешни взаимовръзки на концептуалния модел на ЧНП, за кратко се заблуждавахме, че можем да ги определим като модели на „споделена икономика“, което е доста по-широко като разбиране за дизайна на системата, но също не е достатъчно да обхване два много съществени елемента на ЧНП. Това са капиталовите отношения и разпределителния механизъм, заложен в ЧНП. Ето защо на този етап, се

спираме на понятието „справедлива икономика“, като оставаме отворени за развитие на това разбиране. Аргументите за избор на понятието „справедлива икономика“ се основават и на следното:

1) всеки участник доброволно влиза във взаимодействие с останалите посредством системата и е свободен да я напусне по всяко време;

2) основен принцип е прозрачността, което позволява информираност в най-пълна степен;

3) всеки участник поема риска на начинанието изцяло за своя сметка, без да очаква гарантирана полза под каквато и да е форма;

4) всеки участва в разпределението на създадената стойност според степента на своя принос;

5) всеки има достъп до управлението на системата, ако покрива колективно сформирани изисквания (елемент на допълнително изработване) за способност да се управлява и да се носи отговорност;

6) привилегиите и правомощията се оценяват от етични принципи, степен на активност и степен на ангажираност към успеха на системата.

Известна е дискусиата в икономиката за несъвместимостта на ефективността със справедливостта и поддръжниците на това становище отчасти си служат със спекулативно сравнение, като често не се пояснява дали и по какъв начин се отчита времевата перспектива. При условие, че трябва да се съобразим с подобно допускане, то тогава компромисът при системата на ЧНП ще е частична загуба на ефективност в полза на справедливостта. И това ще е белегът, с който тази система ще излезе от възможното конкурентно взаимодействие с частните банкови пари (ЧБП).

Най-важното е, че съвременните дигитални форми на ЧНП могат да се приложат като спасителни средства при бедстващите

икономики. Поради тази причина институции като Международния валутен фонд, Европейската комисия на Европейския съюз и ЕЦБ могат да се противопоставят на разпространението или развитието на този вид пари, поради тяхната необвързаност с политически структури. Но времената се променят. Централните банки и многонационалните парични власти с неохота вече и публично признават, че инструментите, с които провеждат паричните политики често не водят до желаните резултати и за да останат значими и в дигиталната среда, те са склонни да приемат, че е по-добре да финансират и/или регулират тези парични иновации, отколкото да ги отхвърлят или отрекат.²²

²² Следва да бъде уточнено, че приведените по-горе аргументи не могат да имат за обосновка някаква идеологическа основа. Те се мислят **единствено в полето на прагматизма** за постигане на максимална ефективност на колективно равнище. Или ако все пак зад тях стои някаква идея, то тя е за хармонично и балансирано взаимодействие на човека с природата, в най-голям интерес и на двете. Всеки опит да се въведе рамка на анализа чрез познатите „мантри“ за всякакви „...-изми“, би направило анализа предопределен и извъннаучен.

РАЗДЕЛ IV

ПАРАМЕТРИ НА МОДЕЛ НА ОБЩИНСКА СЪВРЕМЕННА БАРТЕРНА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Моделът на самоподдържаща се система за обмен се разпознава в историята от поне 8000 години насам под различна организация и форма²³. Струва ни се важно да напомним, че при всеки отделен случай можем да разпознаем елементи, които биха били полезни и днес. Ето защо ще се опитаме да предложим параметри на модела, които биха били работещи в наличните вече условия днес, като оставаме с разбирането, че вероятността тези параметри да се възприемат като универсални е нищожна. Без оглед на това дали условията днес са по-подходящи да се изграждат фидуциарни системи, типични например за Средновековието и ислямските финанси, или за далечния Изток преди това, оставаме на позицията, споделена още от Аристотел, че парите са обществено споразумение²⁴, като добавяме, че силата да се налагат правила в конкретното общество в конкретния исторически момент може да бъде различна: краля, държавата, религията, пазара, хората или външна (колонии и др. форми на владелчество). Следователно, силното гражданско общество, силната местна

²³ Виж за повече вж. Д. Грейбър.

²⁴ Виж Никомахова етика.

власт или силната търговска класа са в състояние да наложат паричен инструмент и ред за неговата употреба, така че да бъдат постигнати зададени от тях цели.²⁵

В практиката на допълнителните валутни системи (complementary currency systems), каквато по същество се явява и замяна на общинската съвременна бартерна система са разпознати няколко относително устойчиви във времето модели. Техните особености се основават преди всичко на избора, направен в етапа на създаването им, но фактът че са останали да действат и до днес е доказателство, че изборът е бил съобразен и е адекватен на условията и социалната среда. Могат да бъдат посочени няколко примера, които изследователите наблюдават непрекъснато и отчитат като успешни практики. Водещ модел е този на системите ЛЕТС (LETS)²⁶. ЛЕТС системите са конкретна форма на Mutual Credit System (Система за взаимен кредит). Томас Греко²⁷, например посочва като основна форма на допълнителните валутни системи модела на MCES (Mutual Credit Exchange System),

²⁵ За да подчертаем разбирането за силно дискуссионния въпрос относно парите, привеждаме за пример и диаметрално противоположните разбирания за пазара, като механизъм за постигане на крайно егостични цели (Ад. Смит), но и силен инструмент за сътрудничество и взаимопомощ. (Д. Грейбър).

²⁶ LETS е абревиатура на Local Exchange Trade System. Това може да се преведе като Местни системи за търговски обмен или Системи за обмяна от местни търговци. Второто е по-близо по смисъл откъм действителните отношения, които се създават в тези системи. Типичен пример за такива системи са италианската система Sardex, о. Сардиния, която включва над 10000 участника от 15 области в Италия; Кимгауер, Бавария, WIR, Швейцария, която се основава като система за търговски обмен, но прераства в банка и др.

²⁷ <https://beyondmoney.net/>

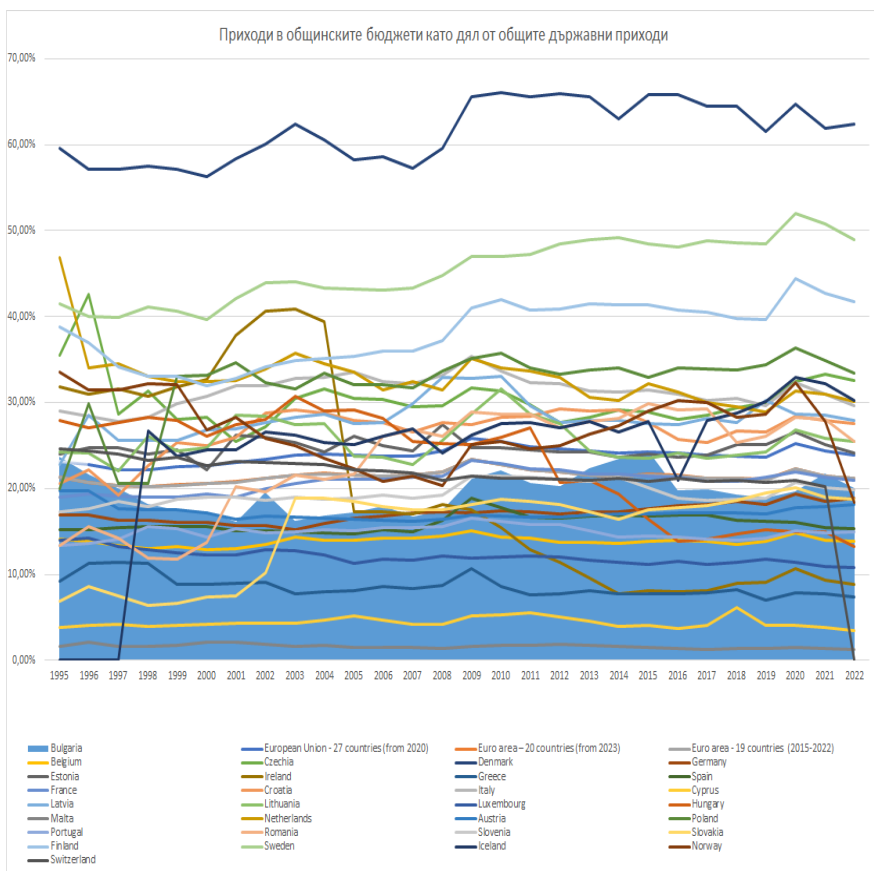
което е Система за взаимна обмяна и кредит. Ако търсим прецизност, следва да посочим, че от теоретична гледна точка, *кредитните отношения в системите възникват следствие на размяната*. Това ни дава основание да твърдим, че допълнителните валутни системи са преди всичко обменни и на тази база, кредитни, а не обратно, както би могло също да бъде.²⁸ Вторият много често използван модел е на времевите банки, при които се извършва размяна на труд, измерен в часове и обменното средство е брой часове (трудочасове). Третият модел е по-рядко документиран и разбираемо по-малко устойчив. Той се организира около конкретен проект, най-често социален с трудно определими параметри за ефикасност и ефективност. Вероятно и поради тази причина, подобни проекти не продължават след като финансирането се изчерпи. Можем да определим този модел като *проектно финансиране*. Изводът е, за да има продължителен живот, моделът трябва да притежава устойчивост, т.е. да се самоподдържа. Ето защо стигаме до необходимостта да определим как ще се разбира и по-важното, как ще се операционализира идеята за самоподдръжане.

Освен посочените причини, може да се провери дали явлението СБС има връзка и със следните фактологични причини:

1. Твърде голяма финансова централизация. При средно за Европейския съюз данъчни приходи на локално равнище от около 4% от БВП, в българските общини като данъци остават около 1% от БВП (виж фигури 3 и 4).

²⁸ Обратната форма е аналог на познатите в България взаимно спомогателни каси (ВСК), при които няма никакъв елемент на обмяна, а са чисти паракредитни организации. Моделите на ВСК могат да бъдат причислени към моделите на системи за взаимен кредит (Mutual Credit Systems).

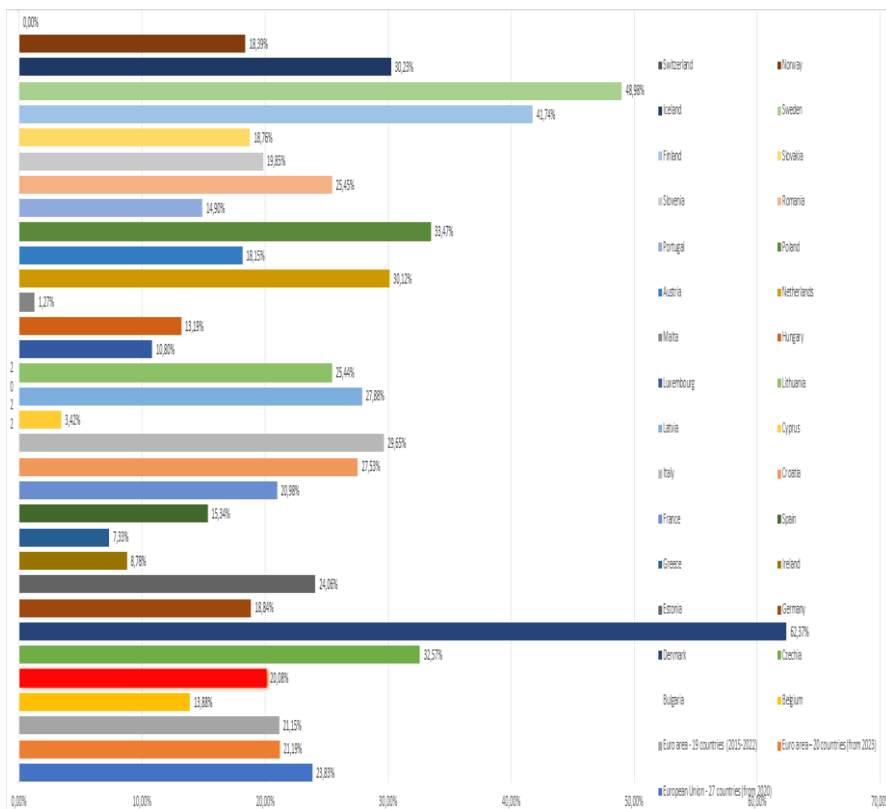
**Фигура 3. Финансова централизация
за страните от ЕС (1995 – 2022)**

Източник: EUROSTAT²⁹

²⁹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag/default/table?lang=en

Фигура 3. Финансова централизация за страните от ЕС за 2022 г.

Източник: EUROSTAT

2. Ниско равнище на общностно взаимодействие. Въпреки че според изследване на Gallup World Poll, България е сред страните с висока социална подкрепа (20-то място в света, според WHR 2019), което трябва да е сигнал за високо обществено доверие, практиките, които са идентифицирани са съвсем ограничени и те не използват инструментариума на ЧНП.

3. Липса на импулс за търсене на опитност от самоорганизиране на икономически обосновани общностни проекти. Чрез тях „се преодоляват недостатъците на централната административна власт, която дори да е добронамерена, не разполага с цялата необходима информация, за да управлява със заповеди.“ (Пенчев, 2020). В идеите, развити от Елинор Остром (Ostrom, 1990) срещаме богата палитра от проблеми, които обикновените хора срещат в своето общностно взаимодействие и които ще бъдат използвани при съставяне на анкетното проучване във втория етап.

4. Инфраструктурата за разпределение на богатата и паричният ред, като неин фундамент са определящи.

5. Трудността да се взимат решения за колективно управление на общите блага също е фактор, който е добре да се изследва.

6. Неумение да се създава хармония между интересите на трите равнища на интереси: лични, колективни и всеобщи.³⁰

7. Действителна липса на разбиране за потребност от суверенни пари, дори и на равнището на малките социални групи, каквито са ЧНП, заедно или в допълнение към липса на самата потребност. Предвид на степента на неравенството и липсата на зрялост на икономическата система, освен ако няма съществена причина, която да остава дълбоко скрита в социалната структура на обществото и/или психологическите доминанти на хората, практиката за създаване и развитие на система с ЧНП е неизбежно предстои.

³⁰ Всеобщите интереси не се дискутират изрично, въпреки че с частично основание може да се приеме, че интересите на индивидите са и всеобщи. Но като имаме предвид, че обект на изследването са ограничени социални групи, то в контекста на този анализ, интересите на индивидите не са всеобщи. Още един аргумент за това е, че не се взима под внимание всеобщността на природните дадености и последствията за природната среда в резултат на организираната човешка дейност.

8. Високата степен на недоверие към финансови и парични експерименти, като резултат от множеството промени, фалити, пирамиди и пр. от началото на прехода през 1989 г. насам.

Вече беше посочено, че концептуалният образ на функционираща СБС е свързан с идеята на Ел. Остром (Ostrom, 1990) за потенциала на хората да се свързват в самоорганизиращите се социални групи. П. Пенчев (Пенчев, 2020) нарича това „ред без държава“ и с примери показва, че докато не се намеси определен „владетел“ в живота на общността, тя се води по свои писани и неписани норми, с което развива своята стопанска и обществена дейност безпроблемно. С изтънчено чувство за хумор, за същия феномен пише и Б. Биолчев, посочвайки тракийското селище Варое, населението на което съвсем не се интересува под коя юрисдикция се намира (Биолчев, 2009). Могат да се открият и още подобни примери в историята, но тези, които се наблюдават в наши дни се характеризират с една главна черта, а именно – кратък живот, факт, който се признава от почти всички анализатори на комплементарните валути. Ето защо издигаме предположение, че основна причина за краткото им просъществуване е, че те се създават на основата на ортодоксалното разбиране за взаимодействието между икономическите субекти – хипотеза, която предстои да бъде верифицирана. Наблюденията показват, че се правят опити да се репродуцира статуквото с други средства. Повечето активисти споделят, че се сблъскват с противоречието, породени от паричния механизъм. Те търсят решения как да се изгради система на взаимодействие, която да доведе до различни резултати, но не напускат плоскостта на мислене за парите, което се управлява от настоящия паричен ред. Все още изглежда трудно да се съвмести кредитния образ на парите с нуждата от тях в стоковия свят, без самите те да бъдат принизявани до стока? Та стоките имат толкова много мерки, но само една от тях е па-

ричната. Този аргумент е още един от съществените в основани-
ята, които оформиха идеята за настоящия проект, поради което
целта се оформи като опит за създаване на **самоподдържащ** се
модел на СБС в условията на българската действителност.

Тук е мястото да се постави разграничителната линия (гра-
ница, термин) между понятията „самоорганизираща се“ и „само-
поддържаща се“. При първото понятие влагаме значението на ко-
опериране, което е водещо в началния етап на формиране на сис-
темата. Според стандартното разбиране за системите, веднъж
структурирана една система, тя се развива по зададената траек-
тория, което поражда необходимостта от контрол и последващо
въздействие. В хода на нейното функциониране, системата за-
виси от външни и вътрешни условия, които ѝ оказват стимули и
я насочват. Самоорганизацията предполага, че по отношение на
реда в нея, не се наблюдават външни стимули, а това става само
в следствие на вътрешните импулси, които са вградени в нея. За
разлика от самоорганизацията, самоподдържането е качество,
което е следствие от резултатите, които функционирайки, сис-
темата показва. Ако те са удовлетворяващи за продължаване жи-
вота на системата и нейното развитие, отново без външни въз-
действия, то тя е в състояние да се самоподдържа. Качеството на
самоподдържане е въпрос на ресурсна осигуреност, ефективност
и ефикасност. От само себе си се налага да бъде формулиран и
критерий за самоподдържане. На този етап, ще се ограничим до
чисто финансова интерпретация, която в най-голяма степен съ-
ответства на Марксовото разбиране за просто възпроизводство
или съвременното понятие за балансирани бюджети. Но в кон-
текста на социалните явления, бихме добавили и важния крите-
рий – мотивация, което квантовата физика, изследваща съзнани-
ето би определила като „човешка енергия“.

В обобщение, възможността да се възпроизвежда модела, напълно или частично е начин, чрез който да се преодолеят възможните причини, които правят множеството примери на подобни системи в света със затихващи функции, и в крайна сметка – ликвидиране или замразяване. Водещият фактор, който е поставен във фокуса на изследването е взаимодействието на интересите на заинтересованите лица, които биха взели участие в провеждането на български експеримент.

1. ПРАВНА И ИКОНОМИЧЕСКА РАМКА НА МОДЕЛА НА ОСБС

Специална правна регламентация на системите за ЧНП не е въведена, нито в България, нито има данни за която и да е конкретна страна в Европа или другаде. Още повече, че досега те не са били формулирани точно по този начин. Частични разпоредби, по които функционирането им е легално са налице. Те се откриват в различни закони, наредби и други подзаконовни нормативни актове. Поради факта, че един пълен и достоверен анализ на правните системи е задача, която значително надхвърля мащабите на единично проучване, тук ще представим онези положения, които засягат възможната българска практика.

Организираните системи на ЧНП все още няма в страната и нашият опит да създадем подобна ни доведе до задачата да установим: „Кои елементи на системата биха срещнали правни ограничения и до каква степен?“. Ето защо, правните норми са по отношение на възможните елементи от дизайна на системата, които се основават на практическите примери в други страни. Доколкото ни е известно, опит за нормативно уреждане на въпроса за ЧНП се прави през 1933 г. с предложението на Ирвин Фишър, който внася проект за пълна процедура за въвеждане и употреба

на Stamp Script³¹ (Fisher, 1933), отново като средство за противодействие на паричните проблеми, породени от кризата по това време. В основата си неговото предложение има за цел да възстанови частично покупателната способност на населението и по този начин да рестартира икономиката на локално равнище по две направления – увеличаване на потреблението и нарастване на инвестициите чрез създаване на заетост.

1) Нормативна рамка

Първата задача на създателите на една система за ЧНП е да определят *организационно-правната форма* на образуването (сдружението, група). Ако то е търговско дружество, следва да се спазят всички изисквания на Търговския закон. Значително по-голяма свобода може да се получи ако се използват регулациите на Закона за юридическите лица с нестопанска цел, като фондации, асоциации и др. сдружения. Третата възможност е да се приложи Закона за кооперациите. Всяка от тези форми са достатъчно гъвкави и в зависимост от конкретните цели, които си поставят създателите на СБС, могат да предпочетат един от тях. Това зависи най-вече от приоритетната област, в която ще се прилага валутата. Значително по-усложнено би било да се управлява система на принципа на доброволното договаряне, прилагайки ЗЗД. Като главна причина може да бъде посочен факта, че няма практика и все още доверието в една такава система е на много ниско равнище, което ще изисква поредица от нормативни уточнения, договори, споразумения и др. Навярно в бъдеще, това би могло да се промени, но от правна гледна точка това все пак е възможност. Ако се прилага единствено ЗЗД, то тогава по-скоро не става въпрос за юридическо лице (или кооперация), а за добре известните в литературата *виртуални* компании. Но дори и при

³¹ Пари, които се облагат с такса, която се залепва на банкнотата.

тях, изискванията се поставят откъм платформите, които организират обмена на информация и свободата се ограничава от необходимостта от правен субект, който да бъде регулиран, а това вече е необходимост от юридическо лице в съответната правна форма.

На равнище ЕС, регламентацията е непълна, но не и липсваща. Спецификата е, че правилата се въвеждат в три основни направления: 1) за защита на правата на собственост; 2) защита на личните данни и 3) за предотвратяване на измами и пране на пари. Закони в България, които регулират тези отношения са Закона за киберсигурност, Закон за електронните съобщения, Закон за електронното управление, Закон за Държавна агенция „Национална сигурност“, Закон за защита на класифицираната информация и наредбите към него, Закон за електронния документ и електронния подпис, Директива за електронните пари (2009/110/ЕС), BIS (2001), p. 14, and ECB Glossary of Terms Related to Payment, Clearing and Settlement Systems и др.

Основният проблем за ЕС е да се предотврати изпирането на пари и от тази позиция, социалните експерименти са далеч от приоритетите на съответните нормативни актове. Другият приоритет за ЕС, защитата на данни включва технически и организационни мерки срещу неправилна обработка и разпространение на данни. Мерките, които е нужно да бъдат приложени, зависят от вида на събираните данни. За лични данни се прилага Общият регламент за защита на данни (ОРЗД) в Европейския съюз: Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския Парламент и на Съвета от 27 април 2016 г. относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното им движение. В същото време, за да се защити информацията, хранилицата за данни и мрежови системи трябва да гарантират определена степен на сигурност. В Европейския съюз Директивата за гарантиране на високо общо равнище на сигурност на мрежи

и информационни системи (NIS Директива) създава последователна законова рамка за това (Директива (ЕС) 2016/1148 на Европейския Парламент и на Съвета от 6 Юли 2016). За да се гарантира правилното функциониране на вътрешния пазар на ЕС и да бъде достигнато високо равнище на умения за защита срещу кибератаки и за доверяване на киберсигурността, ЕС създава допълнителна агенция на ЕС за киберсигурност чрез така наречения ENISA регламент. Всички тези нормативни условия биха се явили ограничение пред създаването на СБС единствено по отношение на мащаба, до който би достигнала системата, но тъй като системите са създадени да бъдат локални, те едва ли биха преминали границите, зад които да попаднат под горните регулации. На тези регулации биха били подложени онези форми на ЧНП, които са създадени да бъдат екзогенно средство за разпределение, но не и социалните експерименти с ЧНП, предназначени за локални или фискални цели. Въпреки това, повечето международни договори дерогират националните и трябва да бъдат взимани под внимание. Подобна хипотеза е налице ако на покъсен етап се развие обща платформа за взаимодействие между различните системи, но и този сценарий не е реалистичен, поради наличието на националните инструменти за взаимодействие – национална валута и национални институции за социално и икономическо развитие. Задълбочено изследване на правните възможности в европейски контекст ще ни отдалечи от предмета на анализа. ЧНП имат преди всичко задачата да запълнят онези празни пространства за общностна комуникация, които съвременните глобализационни вълни са създали. На този етап, а и в бъдеще няма основания да се мисли за развитие на системите към по-висок ранг. Когато бъде достигнат етап на развитие, при който ще се породи подобен проблем, тогава навярно самата практика на системите в международен план, ще подскаже и възможните решения.

Европейската Централна Банка също признава ЧНП, като през м. октомври 2012 г. публикува свой анализ, с който се опитва да осветли същността на виртуалните парични модели (European Central Bank, 2012). Тя въвежда значение на термина „virtual currency scheme”, като посочва, че с това понятие се покриват два аспекта: единият е подобие на пари и вторият, самостоятелна платежна система. Ние не бихме се съгласили изцяло с обхвата на това понятие, защото идеята за ЧНП нахвърля границите на тези две характеристики, но от друга страна, това е институционално положение, с което се признават самите виртуални схеми на ЧНП. Бихме казали, че с въведеното понятие се покрива частично идеята на ЧНП, което и самите автори на доклада признават, като уточняват, че в бъдеще това означаване може да се измени. Същественото за нашия анализ е посочването, че това са тип нерегулирани дигитални пари, „type of unregulated, digital money“ (European Central Bank, 2012, p. 6), които все още нямат отделна нормативна база. Разбира се в доклада се посочва и опасността подобни валути да конкурират официалните, поради тяхната функционална употреба като заместител, с което също не можем да се съгласим. *При достигнатата степен на проникване на паричната икономика в живота на съвременните хора, ЧНП могат да възникнат единствено при липса на официалните и то само при определени ограничени условия.* Но тъй като опасността, която визират ЕЦБ е предимно за дигиталните валути с международно разпространение като Биткойн, то до известна степен може да се приемат техните аргументи за основателни. В България едва предстои социалното пробуждане за форми на стопанско общуване извън установения ред.

Различно е положението в САЩ, където от 70-те години на миналото столетие функционира бартерната асоциация IRTA и са създадени стотици бартерни системи. Там непрекъснато се обновяват счетоводните стандарти за отчитане на транзакциите с

цел защита интересите на фиска. Официалното тълкуване е, че бартерните валути не са пари, но бартерните обмени, макар и отчитани самостоятелно, са обект на облагане.

Друг голям международен участник в практиката на СБС е Япония, където експериментите с комплементарни валути са най-многобройни. Приема се, че първата система е от 1973 г., която е създадена като доброволна трудова банка с цел подкрепа на работещите жени. Според изследването на Б. Литаер (Lietaer, 2004) в периода 1995 – 2003 г. са създадени над 600 експеримента, като най-голям брой – 130 са образувани само през 2002 г., а през 2020 г. броят на регистрираните е общо 792 (Kobayashi, Miyazaki, & Yoshida, 2020). Японските правителства след 1995-та силно подкрепят създаването на системите, поради изчерпване на всички останали конвенционални средства за стимулиране на потреблението. През 2002 централното правителството въвежда редица мерки, свързани със стимулиране на моделите на комплементарните валути, една част от които имат за цел именно да стимулират местните икономики. Но практиката в Япония все още е неприложима, защото страната въпреки дългогодишната си дефлация е с най-висок стандарт на материално и социално благополучие. Едва след пандемичната криза, в Япония се регистрират инфлационни процеси. Това може да е силно опровержение на схващането, че което е полезно за икономиката е полезно и за хората, и обратно.

Във Великобритания, например, за която също се мисли като за страната с много успешна практика, се поддържа специален регистър на финансовите услуги³², който предлага информация за всички лица, регистрирани за предоставяне на финансови услуги, включително регистър, наречен „The Mutuals Register“,

³² <https://www.fca.org.uk/>

който е публичен и се отнася за онези „доставчици“ на финансови услуги, които имат за цел да „изграждат общества“, кредитни съюзи и други кооперативни форми, действащи според Закон за кооперативите и общества със социална полза (Co-operative and Community Benefit Societies Act 2014).³³ Практически, с това се разрешава официално да се емитират частни небанкови пари, като дружествата, които извършват тази дейност са ограничени до емисия в размер общо до 10 млн. евро (FCA 2009) и кредит на едно лице до 150 евро. Контрол върху тази дейност се осъществява от Prudential Regulation Authority (PRA) на Банката на Англия³⁴.

В Швейцария, системата за взаимен кредит WIR (в превод означава „ние“ и името произлиза от местната абривиатура за „икономически кръг“) е интегрална част от финансовата система на страната и пълноправен участник в банковата система от 2013 г. А на Германската система Chimgauer е разрешено да опускат взаимни кредити до определен размер. През 2006 г. в Германия е проведено публично разследване на локалната валута „Дрейкер“. След щателно проучване, местната прокуратура излиза с официално становище, че влиянието на локалните валути е толкова незначително, че не би могло да доведе до негативни последици за еврото, което се доказва и във времето.

Примерите и от другите страни са подобни. ЧНБ се образуват на един относително ранен етап, когато дигитализацията все още е в своята фаза на възникване. Имаме данни за водени съдебни дела, като например срещу Банко Палмас, Бразилия (2003), MPesa, Кения (2013), бартер клубовете и валутата Trueque в Аржентина и др., след което те са прекратени с близки по смисъл становища, а именно, че няма пречка да продължат да извършват своята дейност.

³³ <https://mutuals.fca.org.uk/>

³⁴ <https://www.bankofengland.co.uk/prudential-regulation>

От 2013 насам не се откриват данни за проблеми на частните системи със законовите положения в съответните страни. Обичайно, тяхната дейност се облага според действащото законодателство. Всеки приход на икономическата група се третира като оборот и по него се начислява съответния косвен данък, а печалбата – според организационно-правната форма е предмет на по-доходно облагане.

Предстоящата практика в България по същия начин би се основавала на действащите нормативни разпоредби и законите в страната. Тази задача отново ще бъде поставена при следващ етап, когато се провежда експеримента на модела на ЧНП в България със съдействието на една или повече български общини, а ако се открие дефицит на нормативни регулации, ще се търсят и изменения в някои от правните норми.

2) Икономическа рамка

Основен въпрос е този за избор на правната форма, а след него по важност е дизайнът на стойностния знак. Принципиално, можем да използваме всички основания и аргументи на Сър Томас Грешъм, който през XVI в. формулира т.нар. „Закон на Грешъм“, който гласи, че „лошите пари постепенно изместват от обращение добрите пари.“ В друг аспект на същата зависимост следва да се мисли, че *когато формата на парите ги прави силни, т.е. те придобиват самостоятелна ценност извън обращение, започват да отхвърлят богатата вместо да ги привличат.* И така силните пари стават слаби по отношение на техните задачи, и спират да способстват за по-бързо и лесно обращение на стоките и услугите. От тук изводът е, че дизайнът на валутата трябва да е в съответствие с нуждите на участниците в системата за бартерен обмен. Формата на паричния инструмент трябва да хармонира с целта, за която се създава, както и да се мисли, че ако тази

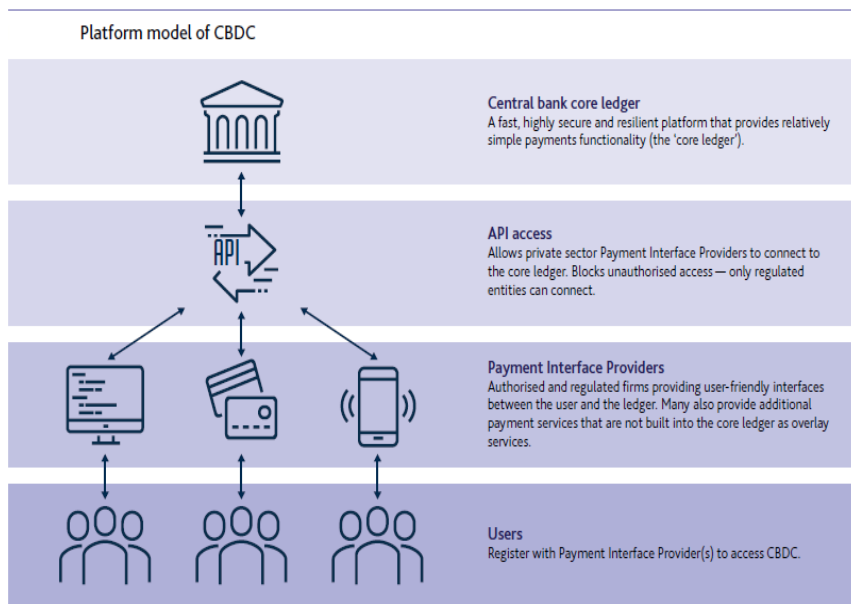
цел се разшири или видоизмени, то и формата следва да се адаптира към тези промени. Т.е. когато мислим за дизайна на валутата, следва да имаме предвид, че в него трябва да се заложи и възможност за нейното развитие.

Формата на парите може да е физическа и/или цифрова (дигитална). При дигиталните варианти влизат в действие нормативните правила за създаване и работа с дигитални системи. За достатъчно надеждна към настоящия момент се приема, че е технологията на Блокчейн, заедно с технологията за разпределени регистри (DLT Distributed Ledger Technologies). Двете заедно спомагат за постигане на пълна степен на *прозрачност*, която е в съответствие с идеята за справедливост на разпределението. В подкрепа на горното, ще представим принципите, поставени от Банка на Англия (Bank of England, 2020) при изработване на правила за работа на дигитални валути на централната банка, които в случая напълно съответстват на замисъла на ЧНП. Те са създадени с друга цел, но изчерпателно описват главните особености и на ЧНП:

1. Всяка CBDC (Централно-банкова дигитална валута) се проектира по ясни правила за ползване. Целта е да се обслужват вътрешните плащания, в стерлинги, във Великобритания, които включват домакинства и/или малък или среден бизнес. За останалите плащания от по-висок ранг, ще се прилагат други модели.

2. Основната цел е чрез CBDC домакинствата и предприятията да могат да извършват бързи, ефективни и надеждни плащания и да се възползват от устойчива, приобщаваща, иновативна и конкурентна платежна система. Тази обща цел определя нашите принципи на проектиране, които от своя страна детерминират нашия избор около икономическия дизайн, функционалността, осигуряването и технологията (вж. Фигура 5).

Фигура 5. Модел на платформа на Централно-банкова дигитална валута

Източник: (Bank of England, 2020), p. 27

Подходът към CBDC, при който Bank of England прави всичко, без участието на частния сектор, е малко вероятно да отговаря на нашите принципи на проектиране. Подобен модел на CBDC може да е устойчив, бърз и надежден, но няма да е конкурентоспособен, по-скоро няма да е подкрепящ иновациите и едва ли ще е създаден съобразно силните страни на Банката и частния сектор. Ето защо, за да отговори на горните принципи, институцията обмисля модел, който да включва и двете групи интереси, тези на банката и на частния сектор. Задачата е CBDC да служи като платформа за плащания с два основни елемента: (1) DLT, предоставена от Банката, където ще се записват и обра-

ботват плащанията, и (2) частните услуги „доставчици на платежен интерфейс“ ще обработват взаимодействието с крайните потребители на CBDC и осигуряват функционалност за допълнителни плащания чрез наслагване на услуги и които трябва да отговарят на изискванията, които Банката поставя. Според Банката, устойчивостта на системата зависи от постоянния контрол, с който ще се гарантира на потребителите защита на данните и защита от изпиране на пари.

Интересен детайл в този модел е отстраняването на прякото участие на банковите институции като системен елемент и допускането те да бъдат отчасти заменени от други участници от частния сектор. Това улеснение е в състояние да създаде конкурентна среда за платежните оператори и да допринесе за постигане на заложените цели, при спазване на въведените принципи. В документа се подчертава, че подобен подход е заимстван от платформата за нови плащания в Австралия, програмата за модернизация на плащанията в Канада, а също и моделът, предложен в програмата за архитектура на „Нови плащания“ Pay.UK във Великобритания.

Начален инструмент за създаване на паричната единица в нашия модел ще бъде допитване, което е предвидено да се състои през етапа на провеждане на експеримента на терен. Така ще се извлече информация за предпочитанията на заинтересованите лица. От концептуалното положение, от което тръгваме, ще преминем през практическите възможности и отново ще завършим с теоретична форма на икономическия модел на ЧНП.

Основен фактор на постигане на устойчивост и самоподдържане на една система е доверието в нея, а то се основава на непосредствения достъп до информация за операциите, които биват извършвани ежедневно. Важно е също да се отчита, че на всяка фаза от развитието на една система може да са от значение един или друг елемент и организацията на дейността трябва да е

съобразена с това. Ако обобщим примерите на онези системи, които са достигнали определена степен на зрялост и са показали устойчивост, както това е с Chimgauer в Германия, WIR в Швейцария, BerkShare във Великобритания, Сардекс в Италия, Саробобо в Япония, Банко Палмас в Бразилия, Мреса в Кения, Trueque в Аржентина и др., техните модели се характеризират с това, че те са извършили поне няколко значителни промени в организацията си с цел да се адаптират към промените и изискванията, поставяни от нуждите на техните участници.

3) Финансова рамка

Елемент на икономическия модел е моделът на финансиране. Прагматичната гледна точка би определила финансовите модели като обслужващи. Те са средството, чрез което се постига зададената цел. Когато целта е добре дефинирана, тя следва да се преведе на езика на измеримите резултати. Тогава общите понятия се превръщат в цифри и могат да се подведат под количествени модели. Деликатният процес на превръщане на неколичествените цели в количествени мерки е въпрос от високо научно естество, но същевременно е силно засегнат и от морално етични измерения. Това би означавало личното субективно, след продължителни верификации да се превърне в обществено прието измеримо, т.е. обективно. Веднъж превърнати във финансови показатели тези относително нееднородни оценки и съвкупности спират да се влияят от първоначалните им предположителни условия и „заживяват“ в своя свят на количествените мерки. Едва след като чрез тях бъде достигнато до решение или до резултат, следва да се върнат обратно в света на субективно-управленското поле и да посочат изхода от взаимодействието (решението на ситуацията). Такъв е светът на числата – безличен, абстрактен, изчистен от всякаква украса на психологически или етически особености.

Многократно беше посочвано, че независимо от своя социален аспект и неикономически цели, които могат да се постигат с помощта на ЧНП, те теоретически остават в границите на понятието за „пари“ и се подчиняват на възможните модели за управление на парите. Ето защо ще бъдат посочени онези параметри на модела, които се съизмерват с финансовите характеристики на системата. На този етап са осмислени пет групи въпроси, а именно:

1. Въпроси, свързани с *количеството* на валутата в обръщение:

а. Емисията на валутата. Тук основен е въпросът за сенъоража и при какви условия ще се емитира валутната единица.

б. Покритие на валутата. Практическите експерименти предлагат успешни модели както при покритие на валутата със стойността на продуктите, които се разменят, така и ако те не са покрити.

с. Обезценка на валутата. „Класическото“ разбиране за необходимостта парите да се обезценяват, за да се стимулира тяхната употреба не е непременно задължително условие. Възможни са сценарии, при които валутата може да се обезсилва, т.е. да циркулира за определен период и след това да се връща обратно при емитента.

д. Конвертируемост. При какви условия ще се позволи, ако изобщо се предвиди подобен механизъм, валутата да се обменя за официалното платежно средство или за продукти, които да се осигуряват от системата. По този начин количеството на парите ще намалява, без да е необходимо обезценка, като не се отхвърля ползата от обезценка.

2. Въпроси, свързани с *бизнес модела* на системата и нейната самодостатъчност:

а. Приходи и разходи за участниците –разпределителен механизъм за получаване на доходи, ако системата създаде възможност тя като отделна правна фигура да участва в различни бизнес начинания;

б. Приходи и разходи за системата, с които да се осигури администрирането на процеса;

с. Участие в резултата. Ако в системата се подкрепи принципа за колективно организиране на дейности, които имат финансов принос, дали при излишък, да се премине към разпределение на създадения доход, съобразно договорен справедлив механизъм;

д. Стимули за активно участие в живота и стопанското общуване на системата, което би довело до по-висока устойчивост.

3. Въпроси относно *растежа и развитието*.

а. Скорост на нарастване на броя на участниците;

б. Темп на нарастване на обемите, обменяни в системата;

с. Разширяване на асортимента от разменни отношения и др.

д. Формиране на добавена стойност

4. Количествени *параметри на системата*

а. Брой дейности;

б. Разновидност на продуктите – брой видове /по групи;

с. Съотношение между стоки и услуги (труд), когато се предвижда да се съчетаят двете форми на участие;

д. Обем и обхват на дейностите (натурални и финансови показатели);

е. Брой на участниците;

ф. Брой на сделките за 1 година;

г. Стойност на сделките за една година;

h. Средна стойност на една транзакция;

і. Скорост на циркулация на валутата – брой обороти за една година.

5. Финансови показатели:

a. Възможност за ползване на взаимен кредит, в т.ч. размер и условия;

b. Транзакции, съизмерими във валутата, в т. ч. между всеки от 3-те основни групи участници: индивиди (P), стопански субекти (B), местна власт (G);

c. Съотношение на конвертираните валутни единици в общата стойност;

d. Оптимизационни параметри – граници на показателите и граници на модела.

Финансовите параметри могат да се разнообразяват в детайлите си, но без посочените основни елементи трудно може да се организира самоподдържаща се икономическа система. В идеята за самоподдържане се залага смисъла на необходимост и достатъчност. Необходими са правила, по които да се покриват всички потенциални задължения, така че моделът да продължи да изпълнява своето предназначение и да постига своите цели през целия си живот от първата до последната фаза на своето развитие.

Самоподдържането не означава „вечен“ живот, както е например „архетипът“ на златните стокови пари. А функциониране според въведените правила при направените допускания за несигурност и риск. Проектът може да се сравни например, с необходимостта да се осигури образователен статус на едно дете, като се подпомогне изграждането у него на компетентности за самостоятелно справяне с житейските ситуации и формиране и развитие на определени способности. В икономическата теория е познат метода за управление „Жизнен цикъл на продукта, респ. на компанията“. В случая можем да се възползваме от приложимостта на този теоретичен инструмент и да определим началната фаза на въвеждане на модела на СБС и ЧНП, и да зададем насока за следващите. Преди едно спонтанно възникнало социално явление да бъде превърнато в обект на институционално регулиране, то се движи по собствени закони, адекватни на скритата му

природа. То в своите начални форми показва разнообразие, безподобие. Едва след като премине през определено развитие, неговите принципи на изменчивост стават достъпни за теоретично осмисляне. Подобен път изминава конструирането на таблицата на Менделеев, таксономията на животинските и растителни видове и др. Това още веднъж показва определящото място и роля на безкрайната природа като творец на необходимите за своето функциониране елементи и връзки между тях, осигуряващи съществуването на планетата и живота върху нея.

2. ПРОЦЕС НА ВЪВЕЖДАНЕ И РАЗВИТИЕ НА МОДЕЛ НА СБС И ЧНП

Аналогията с жизнения цикъл е съвсем правомерна. За човешкия индивид знаем, че след като достигне до етап на зряла възраст, той самостоятелно може да се справя със житейските предизвикателства, но с това не спира неговото развитие. Същото важи и за организациите. Ето защо поставяме задачата да се идентифицира фазата на въвеждане, която предхожда фазата на растеж. При всяка една от тях е подходящо да се използват различни техники за управление и съответно се предполага, че ще са необходими промени, които да съответстват на бързината и степента, с която системата се променя.

ПЪРВА ФАЗА. ПОТЕНЦИАЛ ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА СБС И ЧНПБ

На етапа на първата фаза се прави анализ на общоикономически и демографски показатели, като се съпоставят с психологически нагласи, познавателните способности и моделите на взаимодействие в социалната среда. По този начин се търси потвърждение, че условията позволяват да се започне експеримент на СБС и ЧНП. Конкретните дейности могат да се опишат по следния начин:

а. Идентифициране на специфичните икономически и социални условия, в т.ч. ресурсни и демографски особености, отвореност на общността за взаимодействие с външни агенти, степен на технологично развитие, специализация в разделението на труда, показатели за неравенство, измерители за щастие др. съществени показатели.

б. Проверка на наличието на потребност от СБС и ЧНП. Както беше установено с предходното изследване (НИД-2/2015), важен фактор за успеха на всяко ново социално явление е нагласата за участие в него от страна на хората. Доколкото те са отворени за допускане на нови явления в своя живот, доколкото имат свободен „ресурс“ да вложат себе си (вкл. времето си) и своите притежания в нови и в известна степен рискови начинания, но с очакване за по-добър живот.

с. Установяване на правилата на взаимодействие. Този елемент от началното въвеждане на системата би имал най-голяма важност, тъй като тук ще се договарят правилата. Естествено е очакването за сериозни дебати, от една страна, поради новостта, от друга, поради търсенето на баланс между справедливост и ефективност, от трета, поради желанието за демократичност в управлението и контрол върху ресурсите.

В основата на замисъла си тези системи са ориентирани към нуждите на своите участници, така че от съществено значение е да се постигне съгласие между всички участващи за всички норми (на принципа на Синархията), за да може импулсът за създаване да не остане само у онези от тях, които са се ангажирали пряко с управлението на системата. Тук механизмът за етично поведение и справедливост е от жизнена важност. За целта се предвижда да бъдат проведени серия от допълнителни проучвания: анкети и интервюта със заинтересовани лица от различен мащаб, както и конкретен одит на общината, в която ще се проведе експериментът („на терен“). Резултатите от допълнително проучване ще дадат основата за първото предложение за правила (изходните, които в хода на работата ще се допълват и настройват), заедно с инструментите за взимане на решения относно дискусийните положения.

ВТОРА ФАЗА. ДИЗАЙН НА МОДЕЛА В ТЕОРЕТИЧНО – АБСТРАКТЕН ФОРМАТ

Втората фаза е аналитична и предполага интензивно взаимодействие със заинтересованите лица. Ще се оконтурят общо и в детайли въображаемите граници на модела, който би могъл да се възприеме от социално-културните характеристики на обществото. Тук ще бъдат необходими по-детайлни анализи както на икономическите и социалните условия, така и на нормативно-правните ограничения. Междувременно, допускаме и чувствителна динамика в обществените нагласи, предвид предизвикателствата, които се оформят следствие на промените след обявената световна пандемия. При определяне на правилата на работа

на системата се взимат предвид главните процеси на взаимодействие на участниците. Те могат да се опишат като последователни действия, представени в следния логически ред:

а. Въвеждане на ЧНП. Създава се специфичната форма на частни небанкови пари, с които се регистрира обмена. Обменът е реципрочен. Реципрочността е многостранна и изисква да се води разчет за обмените.

б. Даренията и другите форми на икономическо поведение, като инвестиране, кредитиране и др. временно остават извън обсега, докато не се укрепи употребата на паричния инструмент. Даренията са допустими при определени условия.

с. Всеки който предлага труд, продукт или услуга на друг участник в системата се регистрира като обмен. Записът автоматично се превръща едновременно в дълг и в **пари**³⁵. Дългът е за участника, който е трябвало да плати. Поради факта, че не прави плащане, влиза в задължение да се изплати в бъдещ момент. Изплащането става чрез пари или чрез осигуряване на продукт. Участникът с превръща в „длъжник“.

д. За насрещната страна, която е доставчик на стойност в системата се образува вземане. Тя се превръща в получател на бъдещо плащане, т.е. „кредитор“.

е. Длъжникът е потребител на стойност. Ако длъжникът не се появи, производителят е обезсилен. Или, което е същото производителят на стойност е безинтересен, ако няма потребител, който да търси точно същата форма на стойността (въплътена в конкретен труд или продукт). Обратното също е валидно.

ф. Добавянето на стойност в системата е по инициатива на производителя, а създаването на парите-дълг е по инициатива на потребителя.

³⁵ Едно добро основание за подкрепа на тезата, че парите като отношение са преди всичко дълг.

g. Ако потребителят заплати по някакъв начин на производителя разменената стойност, то дългът се погасява и парите също губят своето предназначение. Повече не са необходими. В подобни случаи разпознаваме разменно отношение, което обикновено се означава като бартер. Следователно, **парите** са необходими, за да се създаде и докато съществува **дълг**. Извън него, парите изглежда са ненужни. Но това са разсъждения единствено докато мислим не точно за пари, а за производство, размяна и потребление. В какви мерки ще въведем това разчитане изглежда няма никакво значение. Можем да използваме точки, звездички и дори борови шишарки.

h. Дългът, веднъж възникнал поражда „търсене на пари“. Търсецът пари влиза в положение на длъжник. Той има задължението на осигури еквивалентната стойност, която в крайна сметка да стигне до първия производител, макар и преминавайки през други участници в системата. Поради тази причина, длъжникът в момента на встъпването в дълга влиза в позицията и на търсец пазар за своя/своите продукти и труд. Тук е моментът да се въведе концепцията за пазар и ние ще се позовем на определението, което Демостенов ни е извел като работно в неговите политикономически анализи.³⁶ Длъжникът става търсец на източник на погасяване на своя дълг. От тук възможностите се разделят на поне две. Едната е длъжникът да предложи свой продукт, стойността на която да погаси задължението или втората е да потърси някой, който да му изкупи дълга. Разбира се третата възможност е отношението да остане в това положение като окончателно, с което излизаме от отношенията на реципрочност, т.е. от полето на нашия експеримент.

³⁶ Определение за пазар – отношение

i. Посредник в отношенията между горните два субекта става системата (СБС). Системата „откупува“ дълга на платеща и го погасява, като създава (емитира) запис. Този запис става форма на пари³⁷. Причините са две: първо, защото оформя разчитането на размяната като размер на стойността (разчетно средство) и второ, защото се използва за погасяване на дълг към трето лице (платежно средство). Но този запис не е възникнал от нищото, а в резултат на създадена и разменена стойност, с общоикономическо (социално) значение. Първичният импулс за системата е предложението за размяна продукт.

j. Системата поема ангажимента да погаси дълга на участника – длъжник. Ако длъжникът откаже или се окаже в невъзможност да погаси дълга, то целият риск се поема от системата и тя се задължава да осигури (възстанови) стойността към участниците в системата. За целта системата използва разписки (или друга конкретна парична форма)³⁸. Именно това е една от причините, поради които самата система е добре (устойчиво е) да разполага и със собствен ресурс. Не само за да покрива рискове от неплатежоспособност на участниците, но и за да поддържа и развива самата себе си. Поради тази причина, участниците следва да правят и вноски към системата, която да работи като самостоятелна правна фигура. Тези детайли изискват специално внимание и имат отношение към въпроса за „разпределение на стойността“. Положението на неплатежоспособност е крайно положение, защото в първоначалната си форма на развитие, кредитирането не е разрешено и всеки участник, за да добие право на

³⁷ За форма и същност на парите вж. Философия на парите.

³⁸ Конкретната парична форма е инструмент на парично обръщение, който може да се нарича и разписка за дълг, или разписка за дарение, или разписка за собственост. Този въпрос изисква допълнително изясняване.

кредит е необходимо да гарантира, че е в състояние да вложи стойност.

к. Заемане на средства е допустимо. Ако даден притежател на ЧНП желае да предостави своите единици на друг участник, по правило това следва да бъде допустимо. В противен случай, ще се ограничи правото на взаимопомощ. Това взаимодействие може да се оформи като временно предоставяне на заем, без право на каквито и да е уговорки за лихви. Неспазването на този регламент е лесно установимо и автоматично ще се отрази на силно понижаване на авторитета и доверието на участника в системата.

l. Рейтингът е допълнителен инструмент, който следва да е видим за всички участници, както и начина по който е формиран, но следва да се има предвид, че подобен инструмент може да се използва двояко и изисква висока степен на етичност от всички участници. Като начало не се препоръчва формализиране на подобен инструмент. Аналози на социални рейтинги може да се открият в почти всяка дигитална платформа и общност, но формализирането му би довело до необходимост от допълнителен контрол и възможност за злоупотреби.

m. Доставчикът, веднъж осигурил даден продукт става **притежател на стойност в паричната единици на системата**, която може да се използва за бъдещи взаимодействия. В последствие, ако той участва и като потребител, т.е. „закупи“ продукт/и от системата на стойността на притежаваните пари, то за него позицията се затваря и при него реципрочната размяна е завършила своя цикъл.

n. Очевидно е, че горното положение означава, че в системата се е появил друг доставчик. Той би могъл да е и първоначалният длъжник, но вече в ролята на **предлагач стойност**. При този процес и той става притежател на парична стойност, която формално се осигурява от системата – емитентът на пари.

о. Всеки от участниците в процеса на размяната съзнателно поема риск, като предварително е информиран, че стойността им във формата на парите-кредит може да бъде загубена (изцяло или частично). Респективно, те участват с такъв размер на стойност, която е в границите на поносимата за тях загуба. Това е песимистичен сценарий за развитие, но той винаги съществува. Ако тяхното участие завърши на този етап, те могат да преминат в ролята на **дарители** към системата, въпреки че условно системата не е употребила тази стойност за „себе си“, но именно системата е гарант и посредник в отношенията между участниците. Системата функционира като клиринг, но и като самостоятелен субект.

р. Тук се вижда проявлението на едно съществено качество на парите. От първоначалната позиция на парите като инструмент за дълг, те стават и **сертификат за стойност**, удостоверяващ **принос** към системата, извършен от притежателя му, което при определени правни обстоятелства като горното, например, се превръщат в сертификат за **дарение**, като временна или последна фаза на участие в системата. Този сертификат би могъл да бъде правно установен и за данъчни цели. Това положение е валидно независимо дали участникът е иницирал еднократно създаването на пари, като е предоставил продукт – стойност или това положение е достигнато след поредица от обменни сделки. Тук може да се мисли за нещо като „точка на пречупване“, в която ако даден притежател реши да напусне системата, то наличните му пари да се превърнат автоматично в дарение, което и от позициите на настоящото данъчно законодателство се приспадат от дохода му. Системата отписва неговата стойност от обема на парите в обращение и прави окончателно уреждане на взаимоотношенията с него.

ТРЕТА ФАЗА. РАЗВИТИЕ И ВНЕДРЯВАНЕ

Излизаме от етапа, в който първично се емитират ЧНБ и се пренасяме към следващата фаза на развитие на системата, когато в обръщение вече са на разположение достатъчно количество ЧНБ. Стойност, която системата практически не притежава като натрупване, но която е преминала през каналите на системата и е разпределена измежду участниците ѝ, т.е. имаме наличие на създадена общностна стойност с взаимнообвързаности и измерим обем, проявени и реализирани посредством системата. По „сметките“ на участниците се виждат техните обмени и към всеки един момент може да се фиксира позицията на всеки от тях. Тук са възможни три положения: на *длъжник*, на *кредитор* и *нулево салдо*. Цялостно, системата е в нулево салдо, защото сборът на всички задължения е точно равен на сбора на всички вземания.

Практическите опити в другите страни показват, че след фазата на внедряване е необходимо да се въведат някои промени, вече не според очакванията на участниците, а според техния опит в експеримента³⁹. От този момент моделът започва да се адаптира към нуждите на конкретната общност. Развитие то ще зависи изцяло от предпочитанията на местната общност, а именно:

³⁹ Именно поради важността на опита и съпоставката на резултатите от експеримента с очакванията от него е причина да дадем тежест на игровия подход при запознаване с идеята за СБС. В играта се преживява действителността, тя се осмисля, като се наблюдава поведението на участниците – собственото и това на останалите. В хода на преживяването се вижда кое от умствените представи не е реалистично, защото то не се проявява и кое е предмет на фантазия. Очакванията се срещат с емоционалното състояние на подкрепа, съпротива или безразличие и в проява остава преди всичко убежденията, които участниците са готови да отстояват.

публични проекти, стопански характеристики и индивидуални предпочитания на гражданите.

Най-същественото е как се отчитат резултатите, съобразно заложените цели. Това задължава в модела да се фиксират един или няколко приоритета (ядро в постигането на целите), а всички останали възможни ползи да се отчитат като „външни“ ефекти – периферия.

Тук предизвикателство ще бъде канализирането на ентузиазма на някои активисти да репродуцират изцяло вече развитата традиционна размяна посредством употребата на официалните пари и от друга страна, опортюнизма на по-консервативно настроените участници, които няма да съдействат за постигане целите на системата, а напротив, ще я саботират. В подобни случаи, инициаторите на местно равнище трябва да бъдат изключително гъвкави, за да намерят подходящия баланс на интереси и да предложат подходящите външни и вътрешни стимули за участие. Добре е ако може да се прогнозират вероятните граници на модела и очакванията за трансформирането му при достигане до тях. Когато предварително се изработят възможните сценарии за развитие на системата, при нейното въвеждане, може да се прави преценка доколко поведението на участниците съответства на един или друг от тях. Това ще позволи адекватно управление и може да се възприеме като условие за постигане на самоподдържащ се механизъм.

РАЗДЕЛ V

ЕМПИРИЧНА ПРОВЕРКА

Необходимостта от създаването на ОСБС се обосновава със следните няколко фактически положения за преобладаващата част от населението на страната. За едни социални групи са валидни повече, за други – по-малко от тези положения, но те оказват своето пряко и косвено влияние на всички в обществото.

Първо, отчита се гигантско неравенство и разширяваща се бедност. Второ, признава се хроничен недостиг на блага, в т.ч. не се покриват базови нужди като чиста храна, вода и въздух, енергийна бедност, но също и време, знания, пари и други ресурси. Трето, все повече се признава, че достъпът до ресурси на отделни групи в обществото е ограничен, като ограничението е в два аспекта: преки ограничения за достъп (бариери) и ограничено знание за достъпването им. Четвърто, силно влошено е здравето на големи групи от населението, а за други се отчита начин на живот, който е подчертано нездравословен и крие потенциални рискове за влошаване на здравето. Пето, наблюдава се общностна дисхармония – нарушени са базови социални връзки, в т.ч. междуинституционални и междуличностни. Шесто, наблюдава се усложнена до крайна степен организация на обществените отношения, което се изразява в създаване на парадоксални казуси. Седмо, регистрира се широка изява на поведение, което се определя като неморално и бездуховно. Осмо, образователните стандарти са силно занижени, което допълнително демотивира търсенето на знание. Списъкът може да се допълва, но тези основания са достатъчни, за да се обоснове необходимостта от промяна на социалния модел. Може да се нарече и актуализация на „обществения договор“.

От страната на материалните стандарти на живот наблюдаваме и участваме в мащабна технологична трансформация с немислими по обем информационни масиви (големи данни). От 50-те години на миналия век всеки ден светът на науката е на прага да създаде „изкуствения“ човек, като в това направление постиженията и напредъкът са безспорни. Вече се мисли за технологична идентичност, технологична сегрегация и технологично робство. Често се говори за дигитализация, което само по себе си не е достатъчно, за да се обяснят промените в процесите на трансформация в социално-икономическата среда следствие на технологичния напредък. И тук дискусиата е заплашително дълбока.

В екологичен аспект, планетата Земя е отчайващо увредена, почти колкото и колективното ни съзнание. Изглежда, че ако ѝ позволим да се възстановява, това ще ограничи „съвременните“ ни изисквания за благополучие, все още погрешно измервано от икономическия растеж. Допълнително, цикълът за възстановяване в природата е в пъти по-дълъг от активния период на едно човешко поколение, така че дисбалансът е неизбежен. Опитите за „озеленяване“ на икономиката създават и поддържат въображаеми ценности със съмнителен успех. След всичко това, идва въпрос като този: „В така описаната среда, в какво се състои цивилизационният напредък на човечеството?“

Много са изследователите, които се опитват да решават горните въпроси посредством инструментите на различни научни полета и често те стигат до проблема с парите, паричните системи и съответстващите на тях парични режими. Хроничният дефицит на пари в каналите на паричното обращение на равнището на стопанската активност е системна грешка, дължаща се на организацията на парите, която ги премества във финансовата система (т.нар. „финансиализация“). Много са и теоретичните опити

да се разреши този проблем, но те остават в границите на текущата парадигма за националните банкови валути. Текущата „конвенционална“ финансова система също може да бъде полезна за решаване на поставените проблеми, но се нуждае от достатъчно етични лидери, които да управляват света без да го разрушават. Отдавна и многобройни са идеите и практическите примери, които излизат от границите на актуалния финансов ред, но те все още не са достатъчно разпространени, за да спечелят доверието на средностатистическия „гражданин“. В България явлението също е недостатъчно разпознаваемо, за да задвижи импулс за провеждане на експеримент със СБС.

Както беше изложено в първите две части, главна цел на ОСБС е да въведе „в играта“ липсващата парична единица на локално равнище (Bernard Lietaer, 2012). В състояние на дефицит на пари в стопанския оборот, закономерност е да има незаети ресурси, които потенциално биха могли да създават нова стойност.⁴⁰ Това не са само човешки труд, както ограничено се поставя на фокус заетостта и борбата с безработицата, но също материални ресурси, които се рушат, както и интелектуални щети, под формата на загуба на „памет“ и знания. Нуждата от тази стойност средносрочно остава непокрита, а липсата на посредник, какъвто са парите не позволява да се ангажират тези незаети ресурси. При подобни обстоятелства, колкото и слаба да е ефективността на една допълнителна парична форма (паричен инструмент), то нейното наличие позволява да се създава, да се обменя, да се общува и тя погледнато през призмата на колективното може да бъде единствено от полза.

Циркулирането на допълнителни валути, локално и/или общностно освобождава наличности от официалното платежно сред-

⁴⁰ Вж. Джон Лоу.

ство, което може да се използва или инвестира в продукти, идващи отвън (по отношение на общността). За да се освободи ресурс за обмяна с „външния“ свят, се създава допълнителна валута или т.нар. от нас „частни небанкови пари“, които се използват за взаимодействие вътре в общността. Те не могат да напуснат общността и поради тази причина са защитени от „изтичане“ навън. Колкото по-активни са участниците в системата, като взаимодействат помежду си, толкова по-силна става общността, както в икономически, така и в общностен план. Обратно, ниската активност, няма да обезсили изложените предимства, но те ще бъдат спорадични и по-малко значими. Това е валидно за общностна система от всякакъв вид. Колкото по-слаб е интензитетът на участие, толкова по-малък е приносът (ефектът) от нейното функциониране. Подходящ позитивен стимул за участие, според радикалните бихейвиористи е използването на социална мярка за принадлежност и активност. Създава се показател, който да измерва принос и не-икономическите ползи на отделните участници за развитие на общността (рейтинг). Активността не е задължително да се обвързва с участие в управлението на системата. Тя може да остане като формален или неформален измерител на принос, в т.ч. на равнище личен интерес, относно колективни проекти или като участие в общо-културния живот на общността.

Отчита се намаляваща мотивация за участие в обществения живот на страната, което е още една причина да се потърси начин за увеличаване на мотивацията за участие. Възможно решение е по-интензивна разяснителна кампания, която да изясни ползите на СБС. Такава кампания, за да има по-добра обяснителна способност е добре да се основава на цялостна изследователска програма, за каквато отдавна се правят опити в международната общност, която се занимава с проблемите на допълнителните ва-

лутни системи. Само изследвания не са достатъчни, за да се решават практическите проблеми. На равнището на образователните дейности стои още и задачата за преодоляване на нарастващата финансова некомпетентност, което поставя изискване за създаване и на образователна програма, която да служи за повишаване на финансовата грамотност (Трета част).

Изложението в първите четири раздела се основава главно на литературни източници и тяхната интерпретация. В този раздел целта е да се предложи подход за установяване на валидността на направените предположения от предходните части, като се състави анкета за проверка на хипотезите на терен. Основният въпрос, на който се търсят отговори, е: **„Какъв е моделът на СБС, който би могъл да се създаде в условията на българска община и притежава способността да се самоподдържа?“**. Като второстепенен за проекта, но също толкова значим е въпросът: „Подходящи ли са условията, за да се създаде СБС?“ В случай, че условията не са подходящи, може да се мисли и за допълнителни проучвания.

Емпиричната проверка се състои от решаване на следните последователни задачи: 1) конкретизация на хипотезите за проверка; 2) избор на респонденти; 3) съставяне на въпросник, в т.ч.: кратко запознаване с предмета на въпросника (Анотация), структура и формулиране на въпросите. Провеждането на анкетата и обработката на резултатите изисква ресурсите на значително по-голям екип от сътрудници, които да провеждат срещи и да подпомагат отговарящите, поради което тази част от предварително поставените задачи не е изпълнена. В стремежа си да се постигне възможно най-цялостно изпълнение на проекта, в неговия първоначален замисъл бяха поставени неизпълними за мащабите на проекта и екипа задачи. В хода на разработването, този факт беше установен и неговият обхват се позиционира в границите на постижимото. Ето защо, на емпирична проверка подлежат

конкретни предположения, изведени единствено по логически път.

1. ХИПОТЕЗИ

Работните предположения, които водят изследването са представени в Раздел I, но тук ги представяме по начин, по който те могат да се превърнат в конкретни въпроси.

Първата хипотеза е, че успешният модел на ОСБС се основа на търсенето на баланс на интересите при взаимодействието между индивиди, бизнеси, общинските власти и други заинтересовани страни. Управлението на системата е израз на йерархично – мрежов подход за капиталово управление и повишаване на бизнес културата на регионално равнище. Включването на общината като участник в системата проявява една от същностните характеристики на парите, а именно наличие на централен орган за управление – суверен, като необходимо условие за тяхното *създаване, управление и употреба*.

Въпросите за проверка, с които ще се търси потвърждение на тази хипотеза са следните:

- 1) Какви са интересите на заинтересованите страни?
- 2) Каква е предпочитаната форма за сдружаване?
- 3) Какво е равнището на бизнес културата в избраната общност?
- 4) Доколко активните граждани на общността могат да се доверят на общината и да работят с нейни парични инструменти?

Втората хипотеза е, че моделът на ОСБС е 1) силно детерминиран от конкретните социални, стопански, ресурсни, политически и технологични условия, които оказват значително влияние за стимулиране или ограничаване появата на нови финансово – стопански феномени, 2) обусловен от равнопоставеността

между традициите за собственост и комплекса на сложилите се социално-икономически отношения.

Въпросите, които ще сведат до практическа проверимост тази хипотеза са следните:

1) Какви са социалните, стопанските, ресурсните, политическите и технологични условия, които оказват значително влияние за възприемането на нови явления в общността? Като такива се възприема, че са:

- a. Обем на произвеждания брутен продукт
- b. Размер на взаимната задлъжнялост
- c. Среден размер на поддържаните материални запаси
- d. Размер на спестяванията
- e. Степен на задлъжнялост
- f. Динамика на стопанската активност, изразяваща се в брой новообразувани дружества.
- g. Осъзната необходимост от проекти със социално значение на местно равнище
- h. Свободен трудов ресурс
- i. Какви са традициите на собственост в общността, изразени чрез структура на сдруженията според тяхната организационно-правна форма

2) Какви са разполагаемите свободни ресурси, необходими за създаване на ОСБС?

a. Каква е структурата на търговския обмен между икономически агенти в общността и извън нея? Търсим наличие на икономическа основа за формиране на общностна система за обмяна. Според дела на разходите в местни продукти, включително разходи за пазаруване онлайн вътре и извън общността

b. Каква е взаимната задлъжнялост на икономическите агенти?

c. Какъв е броят на участие в доброволчески инициативи?

Третата хипотеза постановява, че успехът на общинския модел на СБС е в пряка зависимост от 1) устойчивия дял на малките и средни предприятия (МСП) в икономическата инфраструктура, 2) активния предприемачески дух, 3) кооперативния модел на поведение (като нагласа за участие в колективни дейности), 4) наличието на минимална степен на хомогенност на социалната среда (от гледище на икономически, образователен и жизнен статус), 5) специфични условия, които са автентични за конкретната общност. Въпросите, чрез които тези допускания могат да се проверят са следните:

1) Каква е динамиката на броя на МСП в общността?

2) Какъв е приносът на МСП, като дял в общия брутен продукт в общността?

3) Какъв е делът на новообразувани сдружения в общия брой МСП на годишна основа?

Отговорите на горните три въпроса ще ни дадат представа за това какъв е устойчивия дял на малките и средни предприятия (МСП) в икономическата инфраструктура и наличието на активен предприемачески дух.

4) Каква е динамиката на броя на общностни инициативи с нестопанска цел? С този въпрос търсим информация за наличие на кооперативен (в контекста на общностен) модел на поведение.

5) Каква е демографската картина в общността, в т.ч.: структурата на образователния статус, на здравния статус, на неравенството в доходите, на продължителността на живот, на чувството за щастие, измерени чрез утвърдени показатели на европейско равнище. Работата с тези данни ще позволи оформяне на картината на социално сходство в предпочитанията, ценностите и политиките, за които има условия в социалната среда, обозначена като хомогенност.

6) Какви са специфичните проблеми в общността, които са намерили широка подкрепа чрез регионалните планове за развитие?

7) Каква е степента на изпълнение на регионалните планове за развитие?

Четвъртата хипотеза е, че за нормалното функциониране на ОСБС е необходимо да се изработи система от критерии за оценка и показатели за измерване на нейния принос в поддържането на параметрите на реда и хаоса в общината. Хипотезата е проверима при условие, че има опит за провеждане на експеримент. На етапа на провеждане на анкетата, това допускане може да се провери единствено чрез въпроси като:

1) Кои са институционалните проблеми на общността?

2) От какви нови институции се нуждае общността, които да гарантират подобряване на жизнения стандарт и да подпомогнат икономическата активност?

Отговорите на поставените въпроси могат да се търсят при всички заинтересовани страни, следствие на което да се установят общите, близките и крайните мнения по тях. Ето защо изборът на обхват на изследването е от значение.

2. ОБХВАТ НА ПРОУЧВАНЕТО

Обхватът на проучването е определящ за постигане на пълнота при оформяне на параметрите на модела на ОСБС. Колкото повече преки участници могат да се привлекат, толкова по-малка е степента на представителство, което води до по-голяма точност на изводите, които ще последват. Най-добрият вариант е да се направи цялостно проучване, като се направи опит да се включат не само всички заинтересовани страни, но и всички граждани на общността. По този начин ще се добие точна представа за възможния размер на системата и още в самото начало тя ще може да се съобрази с конкретните нужди на участниците. За постижимост на този замисъл може да се приеме, че ако 80% от жителите

на общността участват в проучването, то резултатите може да се възприемат като достатъчно достоверни. Ограниченията за осъществяване на подобна задача е съпътствана от редица фактори, включително и финансови.

Ето защо, запитването се прави сред избрани на случаен принцип представители на заинтересованите страни, което предполага добро предварително обяснение на явлението ОСБС (Параграф 3. Анотация на въпросника) и специфична структура на въпросника (Параграф 4). След като бъде избрана и конкретната община, в която да се проведе експериментът, е добре да се направи кратък общоикономически анализ на състоянието на общината, за да се ориентират въпросите изцяло към нуждите на икономически активните лица в нея.

3. АНОТАЦИЯ

Анотацията е необходима, за да представи кратко замисъла на проекта и предложи обяснителна част за явленията ОСБС и ЧНП, така че респондентите да отговарят при условия на по-добра информираност. Целта е анотацията да бъде възможно най-кратка и да позволи запознаване с предмета на изследването. Основни части на анотацията са:

- 1) Кратко изложение на съдържанието на понятията ОСБС и ЧНП.
- 2) Исторически данни за съществуването на ОСБС по света.
- 3) Проявени положителни резултати от участието в ОСБС с ЧНП.
- 4) Очаквани ползи от участие в ОСБС с ЧНП, съобразно социалната група и нейните интереси.
- 5) Възможности за решаване на актуални проблеми на социалната група.

б) Рискове, съпътстващи ОСБС и ЧНП, отнесени към спецификите на различните социални групи.

При изработване на анотация е правилно да се съблюдават няколко изисквания за текста, като краткост, яснота и избягване на двусмислия. Целта е след като респондентите се запознаят с нея, да преминат към отговаряне на въпросите, където да заявят своя избор възможно най-спонтанно и коректно спрямо търсените данни.

4. ВЪПРОСНИК

За да бъдат спазени изискванията за научност на въпросника, в него е необходимо да присъстват поне две задължителни части, първата от които е демографски данни, в т.ч. пол, възраст, образователен статус, познание по предмета, икономически статус и др. Втората част касае същинската информация, необходима за анализа. Въпросите от втората част са предназначени да спомогнат за разкриване възможността да се създаде СБС.

Друг критерий за съставянето на добър въпросник е неговата яснота във формулировките и по възможност, въпросникът също трябва да съдържа възможно най-малък брой въпроси.

Втората част на въпросника може да бъде диференцирана според представителя на социалната група, според направената от нас класификация, която е предварително зададена в демографската част и съобразена с анализа от Раздел III. Едновременно с това е необходимо да има обща част, така че представителите на различните социални интереси да бъдат питани еднакви въпроси. Така ще се постигне съпоставимост.

В структурата на въпросника се вграждат връзки, които в анализа ще бъдат използвани за идентификация на степента на социално сближаване вътре в общността. За тази цел, положителна

роля би изиграла включването на експерти в областта на социологията, които прилагайки утвърдени социални теории, ще създадат професионална структура на въпросника, с необходимите вътрешни връзки.

5. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ДАННИТЕ

Данните от анкетата следва да се обработят съобразно издигнатите хипотези без оглед на конкретните резултати. За целта е добре да се приложат утвърдени статистически методи, включително непараметрични методи за проверка на хипотези. Отговорите, които съдържат оценъчни величини лесно биха се обработили, докато тези, които съдържат логически съждения следва да се подложат на допълнителна обработка, за да се превърнат в данни с подходящ вид за въвеждане в специализиран софтуер, най-често SPSS. Вярната интерпретация е относителна, поради което е важно да се въведат допълнителни проверки чрез показатели за конкордация.

Интерпретацията на данните ще зависи главно от броя на анкетираните. Ако се проведе национално проучване, то тогава за всяка социална група би могло да се прави самостоятелно тълкуване, което обаче няма да обхване специфичните регионални проблеми. Обратното, ако проучването се поведе в рамките на една или няколко общини, тогава местните проблеми ще бъдат обхванати, но за сметка на по-слабото участие на представителите на отделните социални групи. Това е защото в по-малките общини има по-слаба специализация на труда в дълбочина, което предполага по-малка представителност на отделните интереси. При анализ на данните непременно следва да се отчете броят на жителите и анкетираните в рамките на общината.

Проблемите на местно равнище се задълбочават с всеки изминат ден, а демографската картина става все по-малко обещаваща за лесно и бързо справяне с тях. Без достатъчно по брой активни и способни жители на една община едва ли може да се очаква да се въведе успешен социален модел. Поне не в кратък период. И въпреки че отчитаме трудностите, които съпътстват емпиричната проверка на модела, приемаме, че такава е възможна при коректно интерпретиране на ограниченията и рисковете, при които такава проверка ще се направи.

ИЗВОДИ ОТ ВТОРА ЧАСТ

В обобщение на изложеното до тук по отношение на концептуалния модел, можем да формулираме следните по-важни изводи:

1) Успешният модел на ОСБС с ЧНП е този, при който са отчетени вярно възможно най-голяма част от интересите на заинтересованите за участие страни, като се държи сметка, че участниците са индивиди, влизащи в различни по вид и продължителност роли.

2) Параметрите на успешен модел на ОСБС се изменят динамично в хода на въвеждане и организация на системата, и правилата за промяна са от изключително важно значение за установяване на самоподдържащ се модел, защото те позволяват развитие на системата съобразно динамиката в отношенията вътре в социалните групи и между тях.

3) Емпиричната проверка на модела посредством пряко запитване на потенциалните участници е източник на информация за елементите на успешна ОСБС.

ТРЕТА ЧАСТ

ПРИЛОЖНО ПОЛЕ И РАЗВИТИЕ НА МОДЕЛА НА ОСБС

Експериментът с ОСБС може да се разглежда на две взаимно допълващи се равнища. Едното е научноприложно, концептуално, където основно се реализира настоящият проект, а второто е практикоприложно, което изисква ангажираността на конкретна местна власт. Всяко от тези две равнища позволява развитие на модела.

Първоначалният замисъл на проекта да се проведе експеримент в условията на българска община срещна доста препятствия, което измени отчасти възможността да се създаде приложна полезност на проекта. В хода на срещите с различни социални групи и в опитите да бъде разяснена концепцията на частните небанкови пари бяха разкрити няколко важни полета, които остават непокрити и настоятелно изискват намеса. Това са разяснителните и обучителните материали и дейности. В така създадените условия, се открие нуждата от създаване на 1) изследователска програма за изчерпателно и обхватно изследване на явленията и процесите, които са свързани с дейността на ОСБС, 2) образователна програма, която да поднесе в ясен и разбираем вид резултатите от изследователската програма. В опит да се разреши тази задача на проекта, се отвори пространство за няколко нови задачи, които оформиха своеобразен път на развитие на приложното поле с две централни задачи: 1) изработване на изследователска програма и 2) план за провеждане на образователна програма.

РАЗДЕЛ VI

ВЪПРОСИ ЗА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПРОГРАМА

Няколко любопитни факта са достатъчни, за да стимулират интереса към бартера, като предмет на още по-задълбочени изследвания. В базата на Световната търговска организация (WTO) понятието се среща остатъчно в единични документи от преди 2000 г. Причината не е в това, че бартерът се практикува малко, а защото лексиката е изменена, понятията, с които се означава този вид търговия се сменя в различните периоди и не позволява директна съпоставимост. Това не означава, че не може да се извърши анализ, но той изисква специално изследване предвид събирането на надеждни данни. Разнообразяването на термините, които Световната търговска организация използва еднозначно показва развитие на бартерната индустрия, изразяващо се в увеличаване на обемите на обмена. Само за тази задача е възможно да се обособи самостоятелно изследване, което формира самостоятелен изследователски проблем. В Международната асоциация за бартерен обмен (IRTA), бартерната индустрия също се развива, като едната от четирите основни групи бартерни отношения е тази на допълнителните валутни системи (*complementary currency systems, (local/community based currencies)*), а останалите три за разновидности на ортодоксалния бартер. Асоциацията на сертифицираните счетоводители в Англия, АССА, която разработва и налага стандарти в бранша, интерпретира бартера като финансов инструмент. Само този факт е достатъчен бартерът повече да не възприема като непаричен обмен. В статистиката на Световната банка е представен индекс на нетния барте-

рен обмен на база 2000 г. (индексът показва нарастване). Неговата динамика демонстрира изразена зависимост между увеличените обеми на бартерните сделки и т.нар. „прегриване на икономиката“. Още един изследователски въпрос следва от това, а именно: „да се изследва връзката между възходящия цикъл в икономиката и недостига на парични средства на равнището на стопанския обмен. Може да се издигне предположение, че ако се наблюдава динамиката на бартерния обмен, може да се идентифицират сигнали за бъдещи кризи, така както данните показват непосредствено преди кризата през 2008 г. Същата връзка наблюдаваме и в периода 2016 – 2019 г., когато анализаторите на световните пазари започнаха да се тревожат, че предстои нова криза, но затварянето поради опасност от масово заразяване с COVID-19 прекрати този процес и прекъсна отражението на връзката в тези данни.

Създаването и следването на изследователска програма е задача с обхват и мащаб далеч над заложените цели на проекта. Ето защо тук ще бъдат изложени някои съображения относно полезността от подобно начинание, следствие на откритите дефицити в литературата.

1. КРАТКА ИСТОРИЧЕСКА СПРАВКА

Историята на допълнителните валутни системи не започва в периода на 80-те години на ХХ век. Както пише и Бернард Лиетаер (Lietaer, 2004), подобни инструменти са били „широко използвани в много части на света през по-голямата част от историята.“ По сведения на Амато, Фангачи и Дория (Amato M., 2003) в Западна Европа има документи, с които се потвърждава, че през целия период от VIII до XVIII век подобен вид системи са

били успешно използвани. В Япония допълнителни валутни системи е имало до 1868 г. (т.е. преди и през целия период на Едо), организирани като регионални структури на владетеля (наричан Хан). Съвременните форми на допълнителни валутни системи в Япония нарастват значително по време на икономическата криза през 90-те години. Формално, началото на възраждане на системите в Япония може да се приеме, че е 1973 г., когато Теруко Мизушима, основава „Volunteer Labor Bank” в Осака, по идея на времевите банки на Прудон и написва за това книгата „Labor Bank” (Lietaer, 2004). През 2003 г., системите вече наброяват над 600. Детайли от историята на Японските системи може да се види в изследванията на Б. Литаер, Мигел Хирота, Макото Нишибе, Масаюка Йошида и др.⁴¹

Допълнителни валутни системи и техни аналози се създават в редица страни от всички континенти, като не може да се твърди, че страните с развити индустриални и парични системи са изключения. Значими са приносите на Франция, Германия, Австрия, Швейцария и други европейски страни за обогатяване на практическите примери. Възприеманата като най-стабилна във финансово отношение страна, Швейцария предлага един от най-успешните модели на ХХ в. като клиринг, прераснал в търговска банка, но напълно съответстваща на нашето определение за съвременна бартерна система. Тази система WIR, която се основава като бизнес обединение, става причина в момента в страната официално да функционира дву-парична система. Заедно с официалния франк циркулира и паричната единица на WIR, но тя не е достъпна за свободна употреба извън бизнес кръга на членовете на системата. По този начин, вътрешният обмен е защитен, както и

⁴¹ Литературната справка е направена от базата на официалното списание IJCCR (International Journal Of Community Currency Research), <https://ijccr.net/>

паричната единица от вливане във финансовата система, която е отворена за обмен и извън страната. Историческият анализ е предмет на специално изследване, което е главен елемент от състава на изследователската програма.

2. ОСБС В НАУЧНИТЕ БАЗИ

Предметът на изследването, общинска съвременна бартерна система е синтезиран резултат от съществените характеристики на разнообразните модели на допълнителни валутни системи, станали известни в последните 40 години.

В общите научни бази понятието „съвременна бартерна система“ все още не е налично. Понятието „частни небанкови пари“ също не се среща. И двете са измислени, за да се опишат обобщено моделите на допълнителните валутни системи, които се създават на географски принцип- местни системи или на общностен принцип- за целите на определен проект (дейност). Ето защо, търсенето е прехвърлено върху смисловите еквиваленти, каквито са „допълнителни валутни системи“ (complementary currency), пари (money), размяна (exchange system) и разбира се бартер (barter|ing). Водещите понятия са „complementary currency“ и „barter“. В международната база Web of Science „complementary currency“ се среща в по-малко от 150 публикации, а понятието „бартер“ присъства 20 пъти повече – над 4000 срещания. Това би могло да се обясни със сравнително по-ограниченото значение на complementary currency, което за първи път е обявено като явление през 2002 г. от изследователя Питър Норд (North, 2002). Той представя практиката на ЛЕТС системи в Нова Зеландия, като декларира, че допълнителните валути са инструмент на социалната политика, които се появяват в отговор на провала на

свободния пазар и дерегулациите въведени в Нова Зеландия. Неговите аргументи се основават на примера на Аотеароа (Aotearoa) в периода 1984 – 1999 г. Изследваната система е пример за способността на гражданското общество да се самоорганизира и да създава цялостно осигуряване на социални грижи чрез самопомощ. Заключението, до което достига П. Норд е, че тези организации не са способни за пълно заместване на оттеглилата се от социалните дейности държава.

Литературните източници, използвани от нас са няколко специално организирани информационни масиви, където са публикувани данни и изследвания за почти всяка държава, където има създадена система. Основната база е списанието IJCCR (International Journal Of Community Currency Research). Втората голяма база е също специално създадена да подпомага изследователите и идейно да подкрепя образуването на нови системи. Тя е наречена Библиография на изследванията на общностните валути (Bibliography Of Community Currency Research)⁴²

След направена справка в българските електронни литературни бази, се установи, че все още не са публикувани изследвания по този въпрос, като не се взимат предвид публикациите на автора по проекта. Няколко особености бяха идентифицирани в българските литературни източници. Едното е, че понятието „бартер“ не съществува като категория в националната електронна база COBISS⁴³. Още по-голяма изненада е фактът, че речниковият фонд на Института за български език към БАН не предлага определение на понятието „пари“⁴⁴. От горното правим заключение, че пред изследователската активност по отношение на

⁴² <https://www.cc-literature.org/>

⁴³ <https://bg.cobiss.net/>

⁴⁴ Речник на българския език (н.д.). <https://ibl.bas.bg/>

СБС съществуват обективни ограничения, чието преодоляване изисква и допълнителни усилия.

Пълен литературен обзор на проблемите на СБС е значима задача на изследователската програма. Както самите СБС, така и базите за поддържане на актуална информация на този етап са единствено грижа на участниците и изследователите, което допълнително затруднява анализа. Въпреки разнообразието от проблеми и примери, обаче могат да бъдат посочени няколко по-големи групи от проблеми на допълнителните валутни системи с научно-изследователско значение.

Водещите изследователски проблеми, които се откриват при по-голяма част от примерите са идентифицирани на основата на проучената литература в списанието IJCCR, което се издава повече от 26 години и към края на 2022 г. съдържа 226 публикации, разпределени по години, показано в таблица 1. Списанието не е индексирано, което временно го лишава от публикации на авторитетни учени, които според изискванията за публикационна активност предпочитат индексирани и реферирани бази. Това показва справката в Web of Science при търсене само по ключ „complementary currency“.

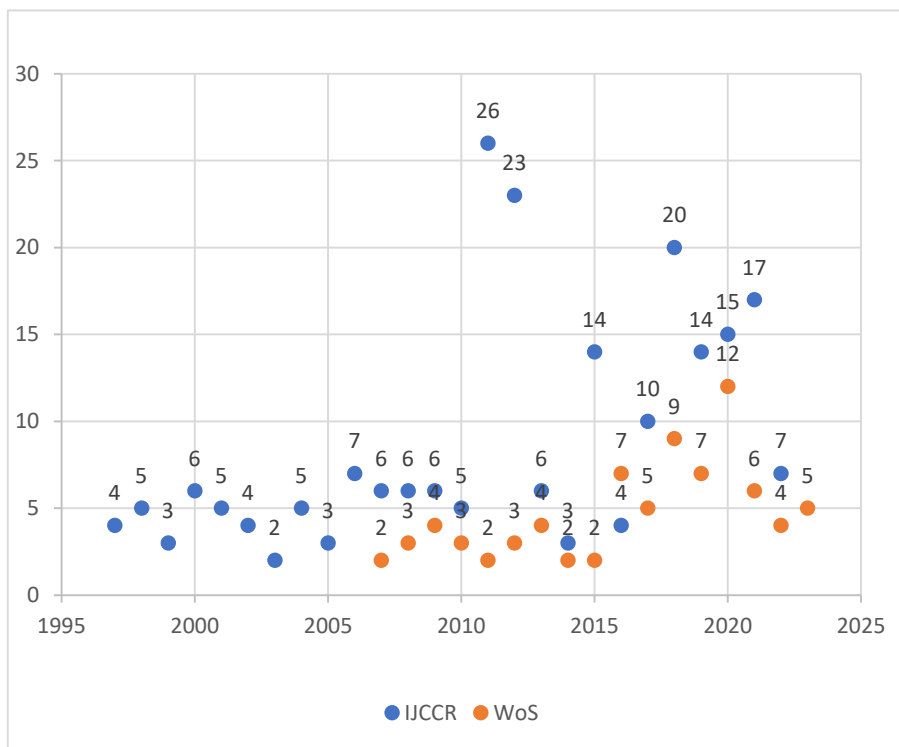
Предвид времето, което е необходимо едно изследване да се яви в публичен регистър, можем да открием период на силна активност след 2010 г., което се обяснява с проведения първи конгрес на бъдещата асоциация на допълнителните валутни системи RAMICS (Research Association On Monetary Innovation And Community And Complementary Currency Systems). Видно е, че почти половината от публикациите са след кризата от 2008 г.

Таблица 1. Разпределение на броя на публикациите в International Journal of Community Currency Research и Web of Science по години

№	Година	IJCCR	WoS	Общо
1	2023		5	5
2	2022	7	4	11
3	2021	17	6	23
4	2020	15	12	27
5	2019	14	7	21
6	2018	20	9	29
7	2017	10	5	15
8	2016	4	7	11
9	2015	14	2	16
10	2014	3	2	5
11	2013	6	4	10
12	2012	23	3	26
13	2011	26	2	28
14	2010	5	3	8
15	2009	6	4	10
16	2008	6	3	9
17	2007	6	2	8
18	2006	7		7
19	2005	3		3
20	2004	5		5
21	2003	2		2
22	2002	4		4
23	2001	5		5
24	2000	6		6
25	1999	3		3
26	1998	5		5
	1997	4		4
	Общо	226	80	306

Източник: Web of Science

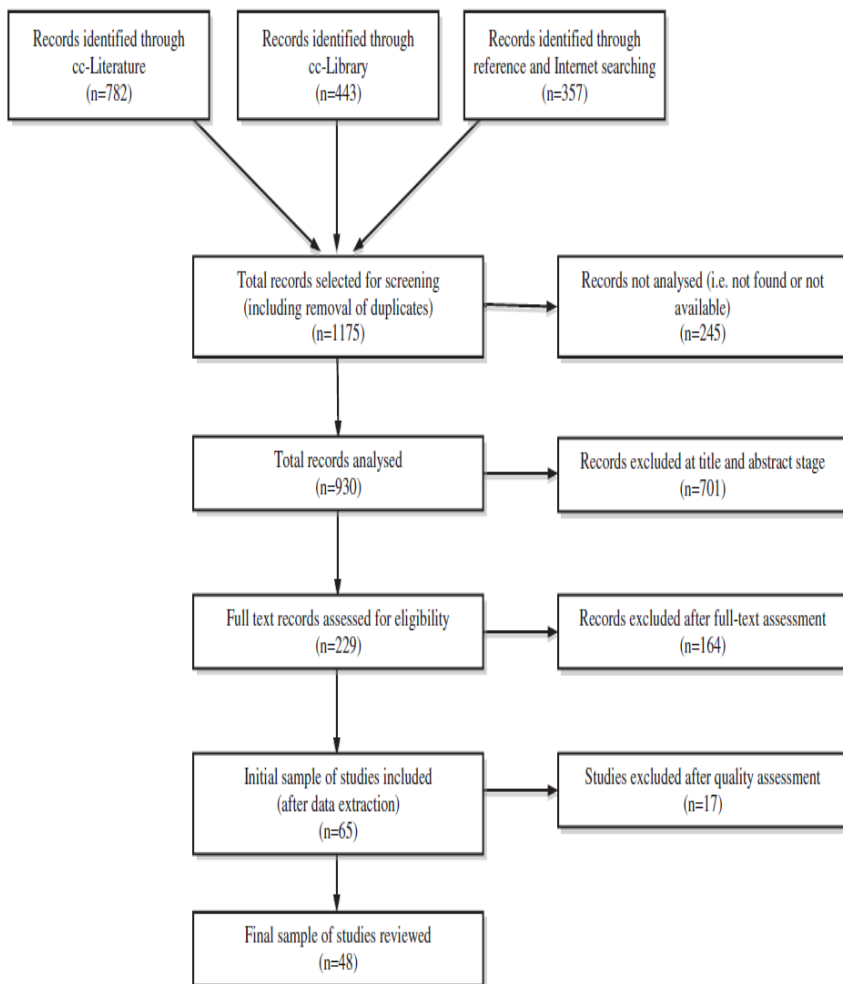
Фигура 6. Разпределение на боя на публикациите в International Journal of Community Currency Research и Web of Science по години

Източник: Web of Science

За съдържателната страна на публикациите можем да използваме изследването Митчел и Худон (Arnaud Michel, 2015), които демонстрират как едва една двадесета от откритите заглавия в достъпните бази носят съдържание, подходящо за извеждане на значими връзки и тенденции. В тяхното изследване се правят полезни обобщения за икономическото въздействие на допълнителните валутни системи.

Фигура 7. Анализ на съдържание на публикации за допълнителни валутни системи

Източник: (Arnaud Michel, 2015)

3. ПРОБЛЕМИ С ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ЗНАЧЕНИЕ

Анализът на горните източници показва следното разпределение на проблемите, които са във фокуса на вниманието. Най-голяма група от изследователски въпроси е тази, свързана със *същността и организацията на парите*, но не като финансов проблем, а като въпрос на социалното развитие от гледище на социалните теории. Втората група е оформена около *институционалните* въпроси за организация и управление на системите, включително и свързаните с тях правни въпроси. Трета група се оформя около *регулацията* на системите от страна на органите на властта – държавата и местните власти. Четвъртата група са социалните въпроси, които влизат предимно в обхвата на социологическите проблеми, като по-общи или частни въпроси, между които бедността, ангажираността на жените, отделни социални проекти, включително екологични, енергийни, учебни или други. За да се постигне дълбочина на анализа, в изследователските задачи е подходящо да се включи анализ на съдържанието (т.нар. content analysis) посредством специализиран софтуер, с помощта на който ще се идентифицира не само съдържанието на проблематиката, но и родовите връзки при междудисциплинарните проблеми. Става въпрос за текстовете от публичните научни бази.

Към посочената вече класификация, могат да се добавят и други значими проблеми, които ще оформят по-пълноценно знание по отношение на изследвания предмет. Такива, но не само са следните изследователски въпроси, пряко свързани със СБС и ЧНП:

- 1) Историография на бартерния обмен и на системи, аналогични на допълнителните валутни системи с фокус върху организацията на обменния процес и правилата за реципрочност при обмена.

2) Анализ на динамиката и обемите на бартерния обмен в относително дълъг период, поне от началото на миналия век, така че да се изведат възможните връзки между паричните кризи и заместващите механизми, каквито разпознаваме в лицето на бартера и частните небанкови пари.

3) Анализ на съдържанието (content analysis) на равнище регулации, поради необходимостта да се използват официални данни за анализ на динамиките. Към тази задача може да се прибави и необходимостта от прецизиране на понятията и чистотата на езика, за което приведохме аргументи в предишните части. Необходимо е категорично разграничение между бартерния обмен и съвременната бартерна система. При първото има пряка реципрочност, докато при второто тя е отложена и опосредствана от мярката на частните небанкови пари. Ние работим с двете понятия „допълнителна валутна система“ и „съвременна бартерна система“ като с равнозначни, но между тях съществуват концептуални различия, които следва да бъдат изяснени по логически и емпиричен път.

4) Традиционни и нетрадиционни форми на бартерна и реципрочна обмяна.

5) Традиционни и нетрадиционни форми на пари и парични еквиваленти, в контекста на допълнителните валутни системи (СБС).

6) Анализ на ОСБС и ЧНП през различните теоретични направления като институционалната икономическа теория, поведенческата теория, отделните социални теории, паричните теории, разменната теория и разменните системи, теорията за фискалната децентрализация, теориите за кооперативните форми на сдружаване и др.

7) Анализ на практическото приложение към различни проекти и социални групи.

Една всеобхватна изследователска програма следва да се свърже и с основните идеи в науката. На този етап се открояват две водещи и допълващи се концепции за развитието на научните теории, тази за парадигмите на Т. Кун и за опровержимостта на К. Попър. Достатъчно е явлението СБС да се подложи на анализ през призмата на тези две виждания за развитие на идеите в науката и да се провери дали ще устои на тяхната проверка. В икономическото научно направление *доминиращата теория се основава на (скритите) сили на пазара, който се поправя или преправя от „безпогрешното“ въздействие на държавата* посредством общи и специфични регулации. Всички останали форми на организация на обществото се отхвърлят или ако се признават, че съществуват, то те се определят като екзотични и ненадеждни. Включително сектори, които изискват значителни обществени фондове и имат относително дълъг времеви хоризонт на създаване и въздействие като науката, образованието, културата и здравеопазването функционират преобладаващо като бизнес модели. Защо това води до увеличаване на дисбалансите и не трябва да се допуска? Защото *пазарът изисква непосредствена реципрочност, докато социалните дейности се реализират дългосрочно*.

Парите са жизнената тъкан на „свободния пазарен“ икономически модел. Те не могат да функционират без собствеността и пазарите. Жоржина Гомез (Gómez, 2008) прави задълбочено изследване по този въпрос и през институционалната теория анализира примера с бартерните клубове в Аржентина. Тя обосновава водещата ролята на ЧНП при създаване на пазари и позиционира тези отношения в предложената от нея интерпретация в полето на „икономика на бедните“. Тя защитава тезата, че когато взаимодействието е от позицията на недостиг при задоволяване на базови нужди – бедност, в най-общия смисъл на това понятие,

икономическите и социалните отношения се подчиняват на критерии, различни от тези при отсъствие на бедност. В нейния анализ, тези различия се проявяват в т.нар. „икономика на оцеляването“, при която икономическите действия на агентите се влияят от различни от общоприетите институции. При нас това взаимодействие е описано по-прагматично, като роли и интереси.⁴⁵ Ж. Гомез стига до заключението, че обичайните правила не важат за изключени групи, каквито по правило са бедните и това ѝ дава основание да теоретизира в рамките на понятието „икономика на оцеляването“, което в никакъв случай не е „...умалена версия на дейностите на заможните...“ (Gómez, 2008).

Въпросите на институционалната теория винаги отваря теми, които подобно на икономиката на оцеляването са по-глобални⁴⁶. Изследванията се препращат към области, които традиционно се задават като цели и на ООН. Но без тях, малките въпроси губят смисъл. Ето защо има причина да се провери възможността СБС и ЧНП да бъдат използвани при решаване на по-обща проблеми като: бедност, неравенство, екологични въпроси, разпределение на доходите, безработица, етичност, култура и др.

Безспорна е важноста на проблемите, изложени до тук. Те задават връзката на един частен проблем с останалите и позиционира неговото място в цялостното възприемане на икономическата проблематика. Със същото значение, макар и по специфичен начин има значение да се обвърже предмета с тясно финансовите (паричните) проблеми.

⁴⁵ Ж. Гомез пише следното: „Форматът на една институция вече е по-сложен: ако сте А, при обстоятелства Х, правете У, за да получите Z“ (Gómez, 2008, стр. 261).

⁴⁶ Вж. още (Dobрева, 2018).

4. ПРОБЛЕМИ НА ПАРИЧНАТА ТЕОРИЯ

Разглежданата проблематика на СБС и ЧНП е подчертано парична. Литературата, посветена на тях е достатъчно богата, но не са много авторите, които обвързват по непредубеден начин някои важни аспекти от паричната теория. Така например, за разбиране на парите е необходимо да се дискутират и следните въпроси:

1) Темата за неизплатимия дълг. В настоящия момент става видно, че всички държави са потънали в дългове, които трудно или изобщо не могат да изплатят. Виждаме фалити на държави, широкомащабна концентрация на капитали и прехвърляне на собственост към мултинационални корпорации. Това явление не е ново в историята на паричните проблеми, но дискусиата по този въпрос е мъглява.

2) Темата за федеративното управление и създаване на автономни области. Изглежда, че решението за глобализация е неотменимо въпреки доказателствата, че това ще доведе до значими трудно решими нови проблеми. В този контекст наблюдаваме нарушаване на баланса между индивидуалното и колективното, което погледнато през законите на природата има само един изход. Индивидите са преди всичко природно създадени, докато всички останали форми са човешко творение. При достигане на посочения дисбаланс до критични равнища, природата ще разреши този конфликт еднозначно.

3) Централизация и децентрализация е друга двойка взаимно балансиращи се проблеми. Нито една от крайностите не може да просъществува дългосрочно, но постоянната намеса на регулаторни фактори ограничават възможността да се проявят автоматичните механизми, заложиени в икономическата система.

4) Към поставените теми могат да се добавят и по-периферни въпроси като:

- a. Синхронни и асинхронни връзки в паричните отношения;
- b. Символната система на финансите: ефекти, ценни книжа, пари, контракти и влиянието им върху паричната маса;
- c. Ценности и публични правила за координиране и контрол върху паричното обръщение;
- d. Власт и отношения на основата на парите;
- e. Дискреционни мерки на държавата по отношение на парите;
- f. Цифровизация на парите;
- g. „Климатични“ финанси;
- h. Публични банки
- i. Партньорство с общински и централни власти;
- j. Инструментариум за възпроизводство на СБС;

На въпросите, поставени в този раздел отдавна им е определено мястото в чистата теория, но потвърждаването или опровержението им изисква дългосрочна последователна политика на прилагане, което в съвременната практика се среща рядко и за кратки времеви отрязъци. Това не позволява да се подложат докрай на проверка валидността на издигнатите и защитени по логически път тези. С това се доказва, че икономиката не може да бъде наука извън полето на нейното приложение и от тези позиции може да допуснем, че съществува преди всичко политическа икономия отколкото икономика. На втори план се явява необходимостта от разпространение на знанието относно приложимостта на икономическите теории. В този контекст, изследователската програма има пряка връзка с обучителния процес по икономика и финанси. Резултатите от провеждане на широкомащабни изследвания ще могат да послужат за обогатяване на учебния материал по базови и надграждащи дисциплини не само в сферата на висшето образование, но и в по-ниските степени. Игровият подход позволява достъпност до трудно разбираеми

части на абстрактната теория, а преживяването на емоции е незаменим източник на ново знание. Това определя и задачите в следващото изложение, Раздел VII. Образователна програма.

РАЗДЕЛ VII

ОБРАЗОВАТЕЛНА ПРОГРАМА

Финансовата грамотност е проблем с европейско измерение, за който се полагат значителни усилия. Програмите за подобряване на финансовата грамотност са ориентирани предимно към деца в училищна възраст, но поради силната зависимост на финансовите дейности от правните ограничения, следва да се насочи вниманието и към хората в зряла възраст. Тези, които са активни участници на трудовия пазар и за потенциалните участници на финансовите пазари. Без разбирането за същностните белези на парите и тяхното управление, трудно може да се говори за финансова грамотност.

Образователната дейност по традиция е разделена на възрастови групи. Характерното за тях е, че подходящите методи за по-малките възрастови групи са подходящи и за по-големите, докато обратното не важи. При опитите да се поднесе информацията за СБС и ЧНП пред различни възрастови и професионални групи, се установи, че абстрактните понятия са трудни за възприемане, а в случая при СБС имаме наследено възприятие на понятието за бартер и трудността се увеличи, защото както отбелязва Кейнс при публикуване на всеизвестната „Обща теория на заетостта, лихвата и парите“, не е толкова трудно да се възприеме новото знание, колкото човек да се освободи от старото, което е „...проникнало във всички кътчета на ума“.

Посоченото ограничение не е единствено при запознаване с явлението на СБС. Основният въпрос е този за парите. Като се започне от понятието за пари, което е силно разнородно и се премине през механизмите на паричното обръщение се вижда ог-

ромна неяснота относно това как циркулират платежните инструменти, и което е по-съществено, не се стига до разбиране на механизма за разпределение на доходите посредством парите. Погрешно се възприема, че разпределението става единствено чрез фискалните инструменти. Интуитивно всеки знае какво са парите, но знанията са силно обусловени от различни предубеждения. За да се справим с подобни ограничения, предприехме разяснение под формата на преживяване, което по-късно разработихме като игра.

Преживяването създава емоция, която осмисля натрупаната мисловна база и я превръща в знание от първо лице. Играта е преживяване, при което се създава личен опит и свободно се позволява новото знание да бъде придобито. При личното преживяване, знанието е напълно в съответствие с потенциалната готовност на участника да придобива нова информация. В допълнение по време на преживяването, участниците се разделят с онези предубеждения, които са властвали в съзнанието им до преди да преминат през процеса на играта.

1. ИГРОВИЗАЦИЯ НА МОДЕЛА

За целите на разяснителната кампания относно същността на СБС и ЧНП, се наложи да се разиграе делова игра, където участниците да получат отговори на своите въпроси, но също и където възникват нови въпроси, характерни за конкретните участници и среда.

В опит да се събере група от доброволци, експериментът се проведе в 3 различни социални групи. Едната е група участници на летен фестивал в България, които доброволно се записаха за участие. Втората са студенти от магистърска програма във ВУЗФ, за които играта беше част от практическите занимания и

третата група беше на майки с деца и жени на възраст над 25 години. И във трите експеримента участниците имат житейски опит с парите, работните процеси и съпътстващите ги трудово-правни отношения, както и със социални проекти, които са предназначени да предоставят колективни блага.

2. „ИГРАТА НА ПАРИТЕ“

Играта е проведена в три социални групи с малки различия в условията, породени от състава на участниците, но основните елементи са запазени идентични. Играта е съставена от решаване на няколко последователни задачи, следствие на което се стига до обучителни заключения, които изразени директно биха изглеждали като общи твърдения.

Първата задача е всеки участник на запише продуктите (стоки и услуги), които може да предостави и цената, на която би ги предоставил. Колкото повече продукти може да представи един участник, толкова повече потенциални доходи би могъл да акумулира. Всички блага на социалната група се обявяват на табло с цветни листчета, на всяко от които е записан само един продукт. Обявяването на продуктите е при запазване на пълна анонимност. Допускането е, че всеки участник е трудоспособен и е в състояние да предложи на останалите продукти на своя труд или стоки, които притежава. За изпълнение на тази задача е дадено определено време, като бързината тук не е от значение.

Втората задача е аналогична на първата, но тя се отнася до продуктите и услугите, които участникът е готов да получи, т.е. има платежоспособно търсене за този вид продукт. Тук се обозначават нуждите, които остават непокрити. Отново при запазване на пълна анонимност е съставено второ табло, на което са посочени благата, които социалната група е готова да придобие.

Ценовата компонентна и при двете задачи не е от съществено значение на този етап.

Третата задача е странична, но съществена за социалната група. От участниците се иска да запишат на трето табло колективните продукти и услуги, които в момента липсват. Това са нужди, които обичайно се предлагат като колективни (публични) блага. И тук няма ограничения откъм броя и мащабите на колективните блага. След като са оформени двата пазара, този на търсенето и на предлагането, и след като са определени колективните цели (под формата на непокрити нужди) може да се премине и към остойностяването им (опаричаването им).

Четвъртата задача към участниците е да се опитат да открият онези продукти, които биха консумирали на обявената цена и да ги отделят от общото пространство. Тази задача изисква да се вземат продуктите от табло на предлагането, но и от табло на търсенето, защото при наличие на търсене, част от участниците решават че са в състояние да предложат съответния продукт/услуга.

Резултатът до тук е сформирването на две пазарни зони – едната е наречена „вътрешен пазар“, а другата – „външен пазар“. Всички продукти, обявени на пазара на търсещите и на пазара на предлагащите, които не са намерили своя насрещен участник сформират зоната на взаимодействие с външната за социалната група среда. На този етап ясно се очертава несамодостатъчността на социалната група и възможния обем от парични средства, необходим за свободно търгуване вътре в социалната група. Формално, няма значение как ще се осигурят благата, които не могат да се предложат вътре в общността или за които няма търсене. За тях ще важат правилата на валутните режими към които пазари ще се насочат. На този етап те остават извън фокуса на вниманието.

Следващата задача е да се определи съотносимостта на търсене и предлагане, което сформира външния пазар. Когато търсените продукти превишават предлаганите, може да се очаква потенциално образуване на дефицити. Тук се появява необходимост от целесъобразно регулиране на външния пазар. Ако приемем, че всички отношения бъдат оставени на свободния пазар, така че никакви регулации да не изменят естествените пропорции, то не се налага да се правят никакви допълнителни действия. Но както добре се знае, подобно положение е въпрос на международни спогодби и правила и свободният пазар не съществува. Относителна свобода може би се открива, но всяко вмешателство изкривява разпределителните пропорции.

Първо обучително послание. Ако за вътрешния пазар се използват същите парични средства, каквито и за външния, лесно парите от общността ще се прелеят към външните контрагенти. Ако обаче външните контрагенти нямат доверие в парите на общността, те ще откажат да ги приемат. Това става най-вече когато вътре в общността няма ценни продукти, които външния пазар може да абсорбира.

При хипотезата за превишаване на възможностите за предлагане над тези за потребление, може да се очаква формиране на излишъци. С тези излишъци може да се увеличи външния пазар.

До тук можем да твърдим, че парите са използвани предимно в качеството си на разменно средство и разпределителните процеси се определят приоритетно от наличието на паричен ресурс.

Второ обучително послание. Ако в обръщение циркулират свободни средства, които са по-малко от нуждите на общността, то ще има едновременно незаети ресурси и непокрити нужди. Ето как се изобразява ролята на парите за увеличаване на икономическата активност. Но ако това увеличаване превиши потенциала за създаване на продукти (основанията на монетаристите), ще се обезсмисли допълнителното увеличаване на паричната

маса и дори ще се стигне до обезценяването ѝ, т.нар. „инфлация“. Инфлацията не е непременно вредна, защото при условие, че парите циркулират само на вътрешния пазар, ще се измени курса на социалната валута и ще се измени вътрешното разпределение. Въпросът се прехвърля върху това кой и при какви условия има право да емитира допълнителна валута, така че този процес ще бъде видим, разпознаваем и контролируем.

При допълнително увеличаване на паричната маса, най-важният въпрос е по кои канали ще премине първоначално паричната наличност, респективно стопанската или финансовата система. Ако това става по правилата на Кейнс, който защитава тезата, че държавните разходи стимулират заетостта и растежа, в увеличаването на паричната маса, дори с цената на определена инфлацията няма непременно вреда. Но ако увеличението става за сметка на покриване на текущи разходи или приоритетно увеличаване на печалбите на отделни сектори в икономиката, това явление е вредно, неморално и води до редица дисбаланси, които дестабилизируют социалните връзки вътре в общността. Следствие, на което могат да се предизвикат и миграционни явления.

Идва ред на задачата с публичните блага. Играчите разполагат с набор от продукти, към които има непокрити нужди. Задачата, която се поставя тук е всеки участник да заяви каква готовност има да допринесе към осигуряване на необходимото благо, като труд, финансиране или по друг начин. След като се поставят ресурсите, които са на разположение за създаване на публичните блага, се вижда кои проекти „печелят“ за сметка на останалите. Може де се търси аналогия с методите на пряката демокрация или синархията, като средства за демократично решаване на колективни задачи. При тази задача се откроява общностното взаимодействие.

Играта може да продължи като в полето се въведе и кредитното отношение, отново като вътрешен и външен пазар. Предвид

обаче философията на ЧНП като пари без лихва, кредитното отношение не е разработено. В практиката на отделни системи то функционира или като безлихвено или като лихвата се разпределя по строго регламентиран ред, така че да не нарушава разпределителните пропорции.

След завършване на играта, участниците са поканени да назоват новите знания и компетентности, до които са се докоснали.

3. ПРИДОБИВАНЕ НА ЗНАНИЯ

Играта подпомага развитие на следните умения и знания, част от които и преди са били налични, но сега имат нова подредба, нова структура в контекста на паричното общуване.

1) Умението да се разпознават и назовават непокрити *нужди и желания*.

В свободно обсъждане, на участниците са предложени допълнителни теми, едната от които е различаването на нужди от желания. При първите има екзистенциална необходимост от тях, докато вторите възникват спонтанно, провокирани от външната среда по различни канали. Втората тема е да се различават стратегиите при *оцеляване и растеж*. По аналогия на изследването на Ж. Гомез, тук се предлага дискусия върху основните стратегии на участниците при взаимодействие от гледище на двете съвършено различни позиции.

2) Различаване на *стойност* и *ценност*. В съпоставяне на ценностите се оформя и разбирането за стойност. За да може да ес говори за стойност, като нещо обективно съществуващо е необходима мярка и най-често тази мярка е изразена в паричната единица.

3) Разграничението между *ресурси* и огледалната им форма – паричната еквивалентност. Умението на ресурсите да се гледа

като активи, които могат да допринесат пряко за задоволяване на нуждите от парите, които косвено участват в този процес.

4) Изграждане на *социални умения*, в т.ч.: за социално общаване и принадлежност, социална чувствителност, ангажираност към колективното развитие, активност – инициатива и отговорност, личен принос към колективната среда и др.

5) Осъзнаване на икономическите явления пазар, обмен, достъп.

Ясно се откроява разликата между самодостатъчността на общността като вътрешен пазар и зависимостта от външни фактори. Вижда се, че в социалната група има неравномерно разпределение на възможности и нужди, както и на способността за привличане на парични ресурси. Социалната група може да избере да се довери изцяло на пазарните сили и да пренебрегне това равенство, но може да направи и друг избор.

На този фон добре се открояват още няколко важни теми: за достъпа до ресурсите, нагласите за екипна работа и емоциите по време на преживяването (предмет на поведенческата концепция), рационално от ирационално и всичко това е незаменим източник на знания, придобити директно от личния опит. В хода на играта се държи сметка за съхраняване на поведенческите нагласи в техния автентичен вид. Играта носи всички предимства на преживяването, с нея се разчупват традициите въпросите за парите да се преподават абстрактно, сухо и единствено на теоретично равнище. Проведените експерименти се отчитат като успешни и явлението СБС и ЧНБ е разбрано от участниците. Непосредствено преди и след експеримента е проведено запитване, на което целта му е преди всичко да настрои вниманието на участниците отколкото да се търси конкретен резултат. Основно запитването има за цел да даде разбиране за парите. Ето защо двата най-важни въпроса в него са: „Дайте синоним на думата „пари“!“ и „Съставете изречение с думата „пари“!“. Отговорите определят

парите преобладаващо в качеството им на инструмент за постигане на определена цел. С това ние добавяме аргумент към предходни наши изследвания, където издигаме тезата, че в икономиката се решават грешните въпроси, защото са разменени местата на целите и средствата.

Обучението е важно да осигури възможност за бъдещо успешно изпълнение на „различни познавателни задачи и реализиране на познавателни цели“ (Бардов, 2017). Това е лесно постижимо, когато от страната на обучаемите се наблюдава познавателна потребност, но когато такава отсъства, за образователните методи остава и задачата да създадат потребност. Играта е добър източник на мотивация, като провокира вниманието на участващите.

От изследователска гледна точка придобиваме знание за ежедневното възприятие на понятия като пари, пазар, размяна и др. За тях получаваме автентичен социален прочит и гледна точка към заобикалящия стопански и финансов свят

Пространство за учене се явява социалното взаимодействие, ресурсната осигуреност, природните и социални условия, проблемите които се решават на индивидуално и колективно равнище.

4. УЧЕБНА ДИСЦИПЛИНА „ЧАСТНИ НЕБАНКОВИ ПАРИ“ (PRIVATE NON-BANK MONEY)

Учебна дисциплина „Частни небанкови пари“ се чете през две последователни години, като е част от учебния план на 11 магистърски програми на Висшето училище по застраховане и финанси. Нейният замисъл е да усилва способността на студентите изучаващи финансови въпроси да мислят за парите повече кон-

цептуално, отколкото контекстуално. Обучението предлага възможност да се свърже историята на парите с настоящите събития и възможните решения за бъдеще. Актуалните проблеми на парите са обърнати преди всичко към дигиталните форми, но независимо от формата, зад нея стоят фундаментални връзки, които понякога избледняват заради интереса към възможностите на непознатото, което предстои. В учебните програми рядко присъстват въпроси за държавната теория на Кнап, която в днешния дискурс е основа не само на т.нар. ММТ (модерна теория за парите), но и фискалните пари, като възможен инструмент на фискалната децентрализация.

В съдържанието на дисциплината „Частни небанкови пари“ се отделя специално внимание на суверенното право за емисия и демисия, която традиционно се приема, че е в прерогативите на държавата, но в действителност е функция на кредитната дейност на търговските банки. А те са ориентирани към печалба образowania, при които интересът за развитие на социални дейности не влиза в обхвата на тяхната дейност. Именно поради тази причина е въведена втората характеристика към парите – небанкови. Така се уточняват още няколко особености за парите. Първата е, че участниците, които доброволно приемат да използват тези пари поемат целия риск, който ги съпътства и втората е, че управлението на парите не се подчинява на обичайните банкови практики, а именно: частично покритие и прилагане на лихвена политика. В редките случаи на употреба на лихвени правила, разпределението на дохода от лихвите е строго регламентирано като ресурсът се употребява изключително за публични цели. Подобна е практиката при манастирските пари (вж. Неновски и Пенчев) в края на XVIII в. по нашите земи.

Парите не съществуват самостоятелно в социалния свят, а те са елемент от системата на стопанските връзки, ведно с дълга, инфлацията, цените, данъците и останалите стойностни форми на

разпределение на дохода. Ето защо важна част от учебната програма е осмислянето на връзките с тези сродни на тях явления. Парите са преди всичко колективно благо, т.е. ползите от употребата им се разпределя между индивидите и общността съобразно правилата, които общността е възприела. А те са предмет на договаряне. Ето защо, паричният инструмент е институционален въпрос.

Функциите на парите са добре известни, но при тяхното осмисляне се откроява най-силно разпределителната, докато обичайно възприеманата функция „средство за съхранение на стойността“ е подложена на остра критика. По същия начин и функцията „мярка на стойността“ се разглежда аналитично, като усилено се дискутира темата със стойността. Самото понятие съществува във връзка и заради съществуването на парите. Дискутираните въпроси за различието между стойност и ценност е една от водещите в дебата за същността на парите.

Договорната същност на частните небанкови пари предлага множество разновидности по цял свят, които също влизат в обхвата на дисциплината. За целта са разработени темите „Типология на частните небанкови пари“ и „Топология на частните небанкови пари“. Във втората тема са включени бизнес моделите на системите, които емитират съответния паричен инструмент. Разбирането се основава на факта, че всеки организъм, който функционира употребява за своето съществуване ресурси, които следва да му бъдат предоставени по конкретен начин. Цената за поддържане на системата следва да се разпредели според възприетите договорености, но в общия си вид тези правила са представени като бизнес модели, в най-общ смисъл. Бизнес моделът не е задължително да е предназначен за акумулиране на печалби, а има значение за оцеляването и развитието на структурата.

Важен елемент от програмата е анализът на различните интерпретации на частните небанкови пари при отделните социални

експерименти. На много места те са наречени социални, като идеята е да се обозначи целта на системата, която се сформира не с цел получаване на печалби, а постигане на зададена социална цел. Много системи са наречени допълнителни, с което се акцентира върху недостига от парични средства в социалната среда и функцията на ЧНП да запълнят тези дефицити. Среща се и обозначаването им като алтернативни, но алтернативата не се явява като нещо извънредно, а като решение на създаден проблем. А проблемът е липса на пари в съчетание с наличие на незаети ресурси. Локални са наречени парите на по-големите системи, които функционират на регионален принцип. Но това понятие среща дисонанс с изследванията, които са посветени на доларизацията на страните от Южна Америка и Африка. При тези анализи локални са наречени националните им валути, което може да доведе до объркване. В лексиката на паричните въпроси има още едни съществен детайл, който е терминът за национална валута – *legal tender*. С това понятие се акцентира върху законността на избраният еталон и знак на парите в конкретна държава. По този начин се създава усещане, че всяко друго парично средство е незаконно, което не може да бъде вярно, защото незаконността е по отношение на емисията на националната валута, а не на емисията на ново парично средство. Ако последното се ползва с доверието на общността, то автоматично се припознава като парично, без да е необходимо специална нормативна уредба. Погледнато през призмата на държавните пари, каквито са т.нар. „*legal tender*“, те са единствените, които държавните органи признават при плащане на данъци и други задължения към държавата. Това задължение да се признае едно средство като пари не ограничава правото да се признават и други форми на стойността от отделните икономически агенти, при отстояване на собствените им суверенни права и поемане на отговорности.

Особеното при ЧНП е че те не могат да се припознаят като задължително платежно средство. С тях може да се извършват разплащания само чрез съгласие на икономическите агенти.

Темите, включени в програмата са ограничен брой, но за сметка на това се търси дълбочина на анализа и осмисляне на възможно най-голям брой детайли и връзки при изучаваните явления. В Приложение 3 е приложена пълната учебна програма.

ИЗВОДИ ОТ ТРЕТА ЧАСТ

Бартерните отношения и свързаните с тях съвременни форми изглежда не са достатъчно разпознати в местната научна литература. На основание анализа в тази част можем да изведем следните по-значими обобщения:

1) Оформено е незаето изследователско пространство за редица въпроси, които се подценяват от актуалните въпроси на науката. Тези въпроси основно попадат в полето на паричната теория, но също така и в общото икономическо и социално изследователско поле.

2) Необходимо е да се предостави достатъчно дълъг период при експериментирание на нови икономически модели, за да се установи тяхната пригодност към условията, в които са въведени.

3) Валидността на новите икономически модели става чрез достатъчно широко разпространение на знанието относно тяхната приложимост, което поставя нуждата от допълнителни образователни мерки и програми.

4) Игровият подход успешно допълва преподаването на абстрактно знание и премахва ограничения, свързани с предходен опит и образователна степен.

5) Академичното преподаване на специфични въпроси е добре да бъде насочено повече към дълбочина на знанието по избраните теми, отколкото към ширина. Последното доколкото е необходимо, следва да е насочено към изграждане на връзки с останалите предметни области, сродни на преподаваната.

Приложното поле на развитие на предмета на изследването е с твърде широк диапазон, който трудно се побира в настоящия проект и позволява нови бъдещи проучвания и анализи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*Има нещо много по-силно от всяка войска
на света – и това е една идея,
чието време е дошло.*

Виктор Юго

Проблемите на ЧНП (паралелните и алтернативните валути) са от голям познавателен интерес, тъй като еволюционното разбиране за същността на парите предполага търсене на модели, които най-добре съответстват на кредитните и паричните потребности на конкретната фаза от развитието на човешката цивилизация, но на равнище малка общност. С други думи, с ЧНП е възможно да се подкрепи предприемачеството, затвърждаването на местните общности, опазването на околната среда и други важни цели по начин, който е недостижим чрез официалните пари, емитирани от централната банка със санкцията на държавата, както и създадени от търговските банки чрез процеса на кредитиране в режим на частични банкови резерви и положителни лихвени равнища. Възможността и системните ползи, разходи и рискове от допълване или дори подмяна на официалните пари посредством ЧНП е сред големите предизвикателства за икономическата сфера в научното познание. Важно е да се отбележи, че на този етап УНСС заема авангардна роля в страната, насърчавайки научни изследвания на общински системи с ЧНП. Перспективите за международно научно сътрудничество за изследване и експерименти с ЧНП са големи.

Акцентът в проучването е търсене на решение на комплекс от въпроси, които са системоформиращи за бъдещето изследване, а именно:

1. Новото в практиката на СБС в България и чужбина.
2. Интегриране на понятието „частни небанкови пари“ в СБС.
3. Поддръждане на фигурите на заинтересованите лица в полето на СБС.
4. Нормативната и финансова среда, като условие за въвеждане на ЧНП.

В заключение, може да се обобщи, че са налице теоретичните основи за създаване на концептуален модел на СБС в България. Съзнаваме отговорността да поставим и търсим решение на цялостен и многопластов социално-икономически въпрос, в който се преплитат проблемите на редица научни области като икономика, финанси, социология, етнография, история, регионално управление, етика и др. В друг аспект, в проекта се пресичат въпросите за ефективност и справедливост, в трети – между сигурност и риск, в четвърти – между настояще и бъдеще, в пети – между ред и хаос (синергетика) и др. Допирането до всеки от тях е неизбежно, но въпреки това правим опит да останем в полето на финансовата компетентност и присъщите ѝ парични въпроси за разпределението на богатата.

Поставянето на постижими задачи ни снабдява със спокойствие, но непостижимите – задават смисъл.

ПРИНОСИ

НАЙ-ВАЖНИ НАУЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ

1. Доразвита е концепцията за бартерните пари, като приносът е по отношение на *същността*, на основание свойство на паричния инструмент, а именно като ендегенна форма на обменни комплекси с акцент размяната.

2. В съвременната бартерна система е интегрирано понятието „частни небанкови пари“, като приносът е по отношение на *формата*, на основание организацията на паричния инструмент, а именно емитентът.

НАЙ-ВАЖНИ НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПОСТИЖЕНИЯ

1. Извършена е актуализация на практиката на СБС в България и чужбина.

2. Детайлно са описани интересите на заинтересованите лица от въвеждане на общинска съвременна бартерна система.

3. Извършен е преглед на нормативните условия за въвеждане на частни небанкови пари, като е предложена процедура за въвеждане на СБС в четири последователни фази.

4. Създадена е теоретична обосновка на въпросник, чрез който се аргументират: целевата група; предмета на изследването; начина, по който се провежда запитването; структурата на въпросника.

5. Съставени са обучителни материали, като съществен елемент на проучването, в т.ч.: анотация на въпросника, печатни материали, указания за участие в „Играта на парите“.

НАЙ-ВАЖНИ НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПОСТИЖЕНИЯ В РЕЗУЛТАТ ОТ НАУЧНО СЪТРУДНИЧЕСТВО С ДРУГИ ОРГАНИЗАЦИИ

1. Създадена е учебна програма за магистърска степен на обучение по дисциплина, наречена „Частни небанкови пари“, която е свободно избираема, включена в 11 от магистърските програми на ВУЗФ с модул „Играта на парите“.

2. Предложен е игрови модел („Играта на парите“), който служи едновременно за обучение и за проучване. Под формата на игра се представят идеите на проекта. Целта е да се създаде преживяване на експеримента от първо лице, което улеснява обяснителния етап по отношение на явлението „съвременна бартерната система“. Играта е проведена в три различни социални групи, като резултатите са обобщени за целите на изследването. Предстои отделна публикация на играта.

3. Представителство в Управителния съвет на RAMICS (Research Association on Monetary Innovation and Community and Complementary Currency Systems);

4. Успешно е създадена организация и в периода 27 – 29 октомври 2022 г. е проведен 6-ти конгрес на RAMICS (Research Association on Monetary Innovation and Community and Complementary Currency

Systems) с основен организатор УНСС, в лицето на Център за парични и икономически изследвания към Катедра Финанси и Центъра за икономически изследвания с партньорството на НБУ, ВУЗФ, Монета.орг, и съфинансиране от Фонд НИД на МОН. Резултатите са публикувани като колективна монография.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ

1. Доклад на тема „*Designing of a contemporary barter exchange system in Bulgaria*“, представен на 5-тия конгрес на RAMICS, проведен в гр. Такаяма, Япония.
2. Монография: „*Съвременна бартерна система в България (с частни небанкови пари)*“, ISBN: 978-619-232-395-0, 189 с.
3. Студия: „*Интереси и роли на заинтересованите страни за участие в съвременна бартерна система в българска община*“, Научни трудове на УНСС. София, 2021 г. том 2/2021, с. 139 – 168. ISSN (online): 2534-8957; ISSN (print): 0861-9344.
4. Колективна монография „*Complementary Currency Systems Bridging Communities*“, Monetary and Economic Research Center, 2023, ISBN: 978-619-90797-8-2, 430 с.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Amato M., F. L. (2003). *Complementary Currency Systems in a Historical Perspective*. Milan: Bocconi University – Department of Economic.
- Arnaud Michel, M. H. (2015). Community currencies and sustainable development: A systematic review. *Ecological Economics*, 116, 160 – 171.
- Bank of England. (2020). *Central Bank Digital Currency- Opportunities, challenges and design*.
- Bernard Lietaer, C. A. (2012). *Money and sustainability: the missing link; a report from the Club of Rome – EU Chapter to Finance Watch and the World Business Academy*. Triarchy Press with The Club of Rome.
- Blanc, Jérôme. (2011). Classifying „CCs“: Community, complementary and local currencies’ types and generations. *International Journal of Community Currency Research* 15 D4-10 www.ijccr.net. ISSN13259547.
- Cristian Frasser, L. L. (2023, 06). *Complementary Currencies and Liquidity: The Case of Coca-Base Money*. Federal Reserve Bank of Dallas. doi:<https://doi.org/10.24149/wp2307>
- European Central Bank. (2012). *Virtual Currency Schemes*. on-line: <http://www.ecb.europa.eu>.
- Fisher, I. (1933). *STAMP SCRIP*. New York: Adelphi Company.

- Dobreva, J. G. (2018). The Role Of Institutions, Business, And Society In Shaping Modern Economy. *Economy & Business*, 12.
- Gómez, G. M. (2008). Making Markets. The institutional rise and decline of the Argentine Red de Trueque. Doctoral thesis, Institute of Social Studies: The Hague (NL).
- Greco, T. (2001). Money Understanding and Creating Alternatives to Legal Tender. Chelsea Green Publishing Company.
- Greco, T. JR. 'Taking Moneyless Exchange to Scale: Measuring and Maintaining the Health of a Credit Clearing System' *International Journal of Community Currency Research* 17 (A) 19-25 www.ijccr.net
- Keynes, J. M. (1931). *Essays in Persuasion*. Macmillan and Co.
- Killian, A. (2019). Top 10 alternative currencies. Изтеглено на 01 05 2020 г. от <https://www.ig.com/>: <https://www.ig.com/au/news-and-trade-ideas/other-news/top-10-alternative-currencies-190605>
- Kobayashi, S., Miyazaki, Y. & Yoshida, M. (2020). Historical Transition Of Community Currencies In Japan. *IJCCR*, 1 – 10.
- Levy, Fr., Distribution of Income, *The Concise Enciclopedia of Economics*, <http://www.econlib.org/library/Enc/DistributionofIncome.html>
- Lietaer, B. (2004). Complementary Currencies in Japan Today: their history, originality and relevance. *International Journal of Community Currency Research*, 8, 1 – 23.

- Lietaer, B., & Dunne, J. (2013). *Rethinking Money: How New Currencies Turn Scarcity into Prosperity (Tom 1)*. Berrett-Koehler Publishers.
- Lietaer, B., Ch. Arnsperger, S. Goerner, St. Brunnhuber. (2012). *Money and Sustainability, The Missing Link*. Triarchy Press.
- Lietaer, Bernard. Complementary Currency Innovation: Self-guarantee in peer-to-peer currencies. *International Journal of Community Currency Research*. Vol 10, pp. 1 – 7.
- Martignioni, J. (2012). A new approach to a typology of complementary currencies. *International Journal of Community Currency Research*, 16(A), c. 1 – 17.
- Mouatt, S., & Adams, C. (2011). *Corporate and Social Transformation of Money and Banking. Breaking the Serfdom*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions.
- Noguera, José, (2009). Barter economies and centralized merchants. Charles University CERGE-EI, Working Paper Series (ISSN 1211 – 3298).
- North, P. (2002). LETS in a cold climate: Green Dollars, self-help and neoliberal welfare. *POLICY AND POLITICS*, 483 – 499.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. . Cambridge: Cambridge University Press.
- Powell, Jeff. (2002). Petty capitalism, perfecting capitalism or post-capitalism? Lessons from the 177rgerntinian barter network.

ORPAS – Institute of Social Studies, WP 357, January 2002.

Robinson J. (1962). *Essays in the Theory of Economic Growth* London: Palgrave Macmillan.

Roche, C. O. (2011). *Understanding the Modern Monetary System*.

Rogers John *Local Money*. (2013). *What Difference Does it Make?*, Triarchy Press.

Roth, Alvin E. In 100 years. (January 2012).

Schreiter T. (2014). *The Four Color Personalities For MLM: The Secret Language For Network Marketing* Paperback. Houston: Fortune Network Publishing.

Schroeder, R. F. (27.12.2010 r.). *An Analysis of the Literature. Materials Section to Community Currency Research: Unpublished Paper*.

Schroeder, R. F. H., Fare, M., Miyazaki, Y. (2010). *An Analysis of the Literature. Materials Section to Community Currency Research: Unpublished Paper*. Retrieved 27.12.2010 from www.ccliterature.de/CCLit_Materials_Section.pdf.

Seyfang, Gill; Noel Longhurst. (2012). *Growing green money? Mapping community currencies for sustainable development*. Science, Society and Sustainability (3S) Research Group, School of Environmental Sciences, University of East Anglia, Norwich NR4 7TJ, UK (Article history: Received 9 March 2012).

Smith, A. (1812). *The theory of moral sentiments*. London.

- Stahel, A. W. (2020). Is economics a science? *real-world economics review*, 61 – 82.
- Stoyanov, P. (2016). On the relevance and adequacy of Clifford Hugh Douglas and his socioeconomic philosophy (с. 329 – 340). Sofia: MRC.
- Théret, B. (11.05.2017 г.). Ending Austerity without Leaving the Euro: How Complementary Fiscal Currencies Could Help. <https://www.veblen-institute.org/>.
- Turnbull, S. (15 April 2020 г.). Curing Infected Economies With Self-Financing Money.
- Z/Yen Group Limited. (2011). Capacity Trade and Credit: Emerging Architectures for Commerce and Money. London: City of London Corporation.
- Ариели, Дан. (2012). Предвидимо ирационални: Кои са силите, формиращи нашите решения, НСМ – Медиа. ISBN 9789549913231.
- Бардов, И., (2017). Психологически аспекти в проучването процеса на човешкото познание.
- Бел, Д. (1994). Културните противоречия на капитализма. София: Народна култура.
- Биолчев, Б. (2009). Амазонката на Варое. София: УИ Св. Климент Охридски.
- Гезел, С., (2007). Естественият икономически ред. София: ИК Новата цивилизация.
- Герджиков, С., (1999). Кратка философия. София: Екстрем.

- Грейбър, Д. (2019). Дългът. Първите 5000 години. София: Бард, 2019. ISBN 9789546559210
- Григориев, О. (2016). Епоха на растежа. Лекции по некономика. София: София: Изток-Запад.
- Демостенов С. С. (1991). Теоретическа политическа икономия. Първа, втора и трета части. София: 7М.
- Демостенов, С. С. (1945). Очерки по теория на парите. Субстанционализъмът и антисубстанционализъмът в теорията на парите. София: Университетска печатница.
- Канеман, Даниел. (2012). Мисленето. София: Изток-Запад,. ISBN 978-619-152-055-8
- Кастанеда, Карлос. (1999). Колелото на времето. София: Прозорец. SBN 954-733-103-5.
- Кенеди, М. (2011). Парите без лихви и инфлация. София: Хелиопол.
- Кулов, В. (2009). Понятия за философия. София: Инвест Прес АД.
- Кърцуайл, Р. (2015). Как да създадем ум. София: Изток-Запад.
- Кючуков, Л., Л. Сивилов, Д. Денков. (1991). Философия. София: Арена.
- Лоу, Джон, (2012). За парите и търговията. София: ИК Рата.
- Маркс, К. (1988). Капиталът. Критика на политическата икономия. Том първи. София: Партиздат.

- Маркс, К. (2021). Икономическо-Философски ръкописи. София: Изток-Запад.
- Минков, М. (2007). Защо сме различни. София: Класика и стил.
- Московичи, Серж. (2008). Машина за богове. Социология и психология. Дамян Яков, ISBN 9789545274167.
- Найденов, Г. (2013). Ценност или стойност – терминологичен или същностен проблем за политическата икономия?, Първа национална научна конференция по политическа икономия на тема: „Политическа икономия и икономическа теория”, 21 – 22 ноември 2013 г., София: УНСС.
- Национална стратегия за финансова грамотност на Република България. (n.d.). <https://www.minfin.bg/bg/1491>. Retrieved 09 06, 2023, from Министерство на Финансите, Република България.
- Неновски, Н. (2005). Есета за паричните системи. Хабилизационен труд за присъждане на научното звание „професор” София: УНСС.
- Неновски, Н. (2007). Паричният ред. София: Сиела.
- Неновски, Н. (2008). За парите като институция. Социологически проблеми, бр. 1 – 2, 2008, с. 250 – 280.
- Неновски, Н. & Пенчев, П. (2014). Пари без държава. Пари и парични знаци на православните християни в Османската империя (XVII-XIX век). Социологически проблеми(1 – 2), 349 – 372.

- Никова, Д. (2011). Проблеми на теорията на емпиричното изследване на човешките личности, общности и явления: Кратък лекционен. София: УИ Стопанство.
- НоваНюз. (26.04.2020 г.). Италиански град си печата собствени пари и си ги харчи в местни магазини.
- Пенчев, П. (2020). Ред без държава. Изтеглено на 05 2020 г. от <https://ekipbg.com/order-without-state/>
- Петров, Г. (2012). Човешката природа и обществото. София: Булгарресурс.
- Порязов, Д. (2012). Икономика и общество. Свищов: АИ Д. Ценов.
- Пърс, Чарлз. (1992). Как да направим идеите си ясни. София: УИ Св. Климент Охридски.
- Ротердамски, Е. (2013). Възхвала на Глупостта. София: Рата. ISBN: 9789549608243.
- Русенов, М., Делчо Порязов, Радко Радков (1982). Отг. ред. Д. Порязов. Парично обръщение и кредит на капитализма. Варна: Г. Бакалов.
- Свраков, Г. (1930). Стопанската същност на кооперацията. Варна: Наука и икономика.
- Свраков, Г. (1995). Избрани произведения. София: Интеграл Г.
- Седларски, Т. (2018). Икономика на щастието: обществената природа на човешкото щастие. Годишник на СУ Св. Кл. Охридски, 15, 173 – 205.

- Стоилова, В. (2012). „Играта” на пазарна размяна. София: ИК – УНСС.
- Стоянов, П. (2018). Политическа икономия на движението за социален кредит. Научни трудове на УНСС, с. 327 – 338.
- Талеб, Н., (2011). Черният лебед. Въздействието на слабо вероятното в живота и на пазара. София: ИнфоДар.
- Тарски, А. (1992). Семантичката концепция за истината. В: Сивилков, Л. (съст.). Теории за истината. Първа част. София: УИ Св. Климент Охридски.
- Тончева, Р. (2003). „Относно субективността на икономическите изследвания“. – сп. „Банки Инвестиции Пари“, бр. 8.
- Тончева, Р. (2014). Barter System Signals Harmony in Causality, публикуван в Сборник доклади и дискусии от 4-та Международна научна конференция „Следкризисният финансов маразъм в Европа и България“. 23 9 26 май 2013 г. ОУБ на УНСС, гр. Равда., София: Издателски комплекс – УНСС, с. 34 – 37.
- Тончева, Р. (2014). Бартерни пари – актуално икономическо и социално предизвикателство пред теорията, държавното управление и бизнеса. Сборник доклади и дискусии от 6-та национална научна конференция с международно участие за докторанти на тема: „Икономически и социални предизвикателства пред държавното управление и бизнеса“. 24 април 2014 г. УНСС, т. 6, 2014, с. 153 – 166. София: УНСС.
- Тончева, Р. (2014). Пропаричност на съвременния бартер. Дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор“. София: УНСС.

Тончева, Р. (2017). За бартерните пари – по философски. (с. 10).
София: Център за парични и икономически изследвания.

Уилкинсън, Р. & К. Пикет (2014). Патология на неравенството.
София: Изток-Запад.

Франова, М. Културни специфики на между организационното
сътрудничество.

Хайек, Ф. (1997). *Фаталната самонадеяност*. София: Отворено
общество.

Хайек, Фр. (2004). Пътят към робството. София: МаК.

Хофстеде, Х. (2001). Култури и организации, Софтуер на ума,
София: Класика и стил.

Хърсев, Е. (1991). *Еволюция на парите*. София: АРГЕС и Наука
и изкуство.

Ченгелова, Е. (2014). Икономика в сянка: Холистичен подход за
емпирично изучаване и актуални измервания. Со-
фия: Фабер.

Шумпетер, Й. (1998). История на икономическия анализ от 1790
до 1870 г. Том втори, Прозорец.

<http://www.bnb.bg/>

<http://www.cc-literature.de/>

<http://www.nsi.bg/>

<https://ramics.org/>

<https://www.dnes.bg/business/2009/10/19/promiana-v-ikonomikatali-e-nobelyt-za-elinor-ostrom.79456>

<https://www.irta.com/>

<https://www.ucci.trade/>

www.ccresearch.community-currency.info

www.degrowth.weebly.com

www.ijccr.net

www.imsbarter.com

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ В ТЕКСТА

1. СБС – съвременна бартерна система
2. ЧНП – частни небанкови пари
3. ООН – Организация на обединените нации
4. ЕС – Европейски съюз
5. CBDC – централно банкови дигитални валути
6. DLT – технология за разпределени регистри (договори)
7. RAMICS – Research Association On Monetary Innovation
And Community And Complementary Currency Systems
8. ММТ – модерна парична теория

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ И ФИГУРИТЕ В ТЕКСТА

Таблица 1. Разпределение на броя на публикациите в International Journal Of Community Currency Research и Web of Science по години

Фигура 1. Парични форми според ЕЦБ

Фигура 2. Глобални цели за устойчив растеж на ООН

Фигура 3. Финансова централизация за страните от ЕС (1995 – 2022)

Фигура 4. Финансова централизация за страните от ЕС за 2022 г.

Фигура 5. Модел на платформа на Централно-банкова дигитална валута

Фигура 6. Разпределение на броя на публикациите в International Journal Of Community Currency Research и Web of Science по години

Фигура 7. Анализ на съдържание на публикации за допълнителни валутни системи

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

УЧЕБНА ПРОГРАМА ПО ДИСЦИПЛИНАТА „ЧАСТНИ НЕБАНКОВИ ПАРИ“ (PRIVATE NON-BANK MONEY)

Програмата е разработена по възложение на ВУЗ за целите на обучение през 2020/2021 учебна година на студентите от магистърска степен от специалностите: Финанси, Застрахователен бизнес и риск мениджмънт, Продажби, бизнес финанси и комуникации, Бизнес софтуер и ERP платформи, Банков мениджмънт и инвестиционна дейност, Бизнес иновации и предприемачество, Дигитален маркетинг и онлайн анализ, Бизнес и дигитална трансформация (блокчейн иновации), Приложна бизнес психология (хора, процеси и ефективност), Фасилити мениджмънт и управление на недвижимата собственост, Бизнес умения за бъдещето.

А. ОБЩИ ИЗИСКВАНИЯ ЗА ДИСЦИПЛИНАТА

1. Необходими предходни учебни дисциплини:

Завършена бакалавърска степен с изкарани курсове по дисциплини близки или съвпадащи с: „Основи на финансите“, „Икономикс“, „Банково дело“, „Основи на правото“

2. Форми на извънаудиторна заетост на студентите:

- 1) самостоятелна работа с литературни източници;
- 2) работа с бази данни за научни изследвания;

- 3) разработване на тези и тяхната аргументация и
- 4) публична защита на собствени идеи и позиции.

3. Стратегия на преподаване на дисциплината:

Основна стратегия е създаване на учебни ситуации за самостоятелно аргументирано мислене чрез опит за достигане до границите на наличната компетентност. Това включва следните видове стратегии: 1) според интелектуалните функции – стратегия за мислене и изразяване; 2) според ориентацията към учене – на основата на конструктивизма и когнитивните теории за учене; 3) според особеностите на учебната среда – обучение ориентирано към студента и учебното съдържание.

Използвани методи: критично четене и академично писане, съждение, аргументация и контра-аргументация, работа с ключови думи и литературни източници, и др.

4. Необходими материални и технически ресурси за преподаване на дисциплината: флипчарт

Флип чарт табло с цветни маркери (електронна дъска); достъп до електронни и печатни издания.

Б. КРАТКА АНОТАЦИЯ И ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ПО ДИСЦИПЛИНАТА

Парите са в основата на финансовата практика и теория, и дискусията за тяхната същност, форма, роля и функции се води от незапомнени времена. Мисленето за парите вълнува историци, политици, икономисти, антрополози, социолози, банкери, инвеститори и хората от всички възрасти и социални роли. В съвременната индустриално развита система на икономически отношения парите са фундаментална категория, която въпреки своята

важност все още не е нито напълно осмислена, нито е окончателно овладяна. На прага на 2020 г. можеше да се каже, че сме оплетени в десетки теории за парите, всяка от които авторитетно настоява да е единствено валидната, но това, което наблюдаваме в действителността е, че бедността все още не е преодоляна, а „световната“ икономика вече повече от десетилетие се гърчи в тотална криза. В края на 2020 г. сме активни участници в създаването на нов тип икономика – “пандемична“ икономика, може би смяна на парадигмата и най-вероятно нови структури на икономиките и обществата.

Навярно теориите, с които се аргументираме, или не са валидни, или не ги прилагаме правилно. В този ситуационен контекст, можем ли да сме сигурни, че знаем какво са парите? Как те участват в живота ни, как насочват вниманието ни към една или друга сфера на живота, как боравим с ресурсите, които са ни на разположение, как тези ресурси биват разпределяни? Какви са парите и техните същностни черти? Кои са небанковите пари и какви са техните белези, функции, форми? Доколко вероятно е парите да станат ненужни и дали това е полезно за бизнеса, за хората, за държавата? На тези и свързани с тях въпроси, ще бъдат търсени обосновани потвърждения в курса по „Частни небанкови пари“.

Съзнателната работа с поставените задачи ще усилва способността на студентите изучаващи финансови въпроси да:

- *обобщават* наличните примери, изразявани чрез събития и данни за тях, като *отделят* контекстуалното от концептуалното;
- *осмислят* същностните характеристики на парите като социално и стопанско явление;
- *интерпретират* общокултурните и интердисциплинарните стратегии за изучаване на парите;

- *мислят* с различаване за разнообразието от парични модели и техните функции;
- *обясняват* връзките на парите с останалите компоненти на финансовата система;
- придобият способност да *конструират* парични модели, които да съответстват на техните мирогледни възприятия и да формират лични стремежи към благоденствие.

В. ТЕМАТИЧЕН ПЛАН НА ДИСЦИПЛИНАТА

№	Теми	Лекции	Упражнения
1.	Тема 1. Парични констелации.	4	2
2.	Тема 2. Понятие за частни небанкови пари.	4	2
3.	Тема 3. Функции на частните небанкови пари.	4	2
4.	Тема 4. Типология на частните небанкови пари.	4	2
5.	Тема 5. Топология на частните небанкови пари.	4	2
	Всичко	20	10

Г. ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА ПО ДИСЦИПЛИНАТА

Основна литература

Литературните източници са подредени по азбучен ред.

1. Тончева, Р. (2020). Съвременна бартерна система в България (с частни небанкови пари), ИК – УНСС.
2. Тончева, Р. (2013). Пропаричност на съвременния бартер. София. Дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор“.
3. Тончева, Р. (2017). Позициониране на съвременната бартерна система в България (от обективна необходимост към обективна възможност), ИК – УНСС.
4. Гезел, С. (2007). Естественят икономически ред. София: ИК Новата цивилизация,
5. Грейбър, Д. (2019). Дългът. Първите 5000 години. София: БАРД.
6. Кенеди, М. (2011). Парите без лихви и инфлация. София: Хелиопол,
7. Blanc, Jérôme. Classifying „CCs“: Community, complementary and local currencies' types and generations. International Journal of Community Currency Research 15 (2011) D4-10 www.ijccr.net. ISSN13259547.
8. Lietaer, B., Ch. Arnsperger, S. Goerner, St. Brunnhuber. Money and Sustainability, The Missing Link. Triarchy Press, 2012.

Допълнителна литература

1. Лоу, Дж. (2012). За парите и търговията. София: ИК Рата.
2. Найденов, Г. Ценност или стойност – терминологичен или същностен проблем за политическата икономия? Първа национална научна конференция по политическа

икономия на тема: „Политическа икономия и икономическа теория”, 21 – 22 ноември 2013 г. София: УНСС.

3. Неновски, Н. (2005). Есета за паричните системи. Хаби-литационен труд за присъждане на научното звание „професор” УНСС.
4. Неновски, Н. (2008). За парите като институция. Социологически проблеми, бр. 1 – 2, с. 250 – 280.
5. Неновски, Н. (2007). Паричният ред. София: Сиела.
6. Greco, T. JR. ‘Taking Moneyless Exchange to Scale: Measuring and Maintaining the Health of a Credit Clearing System’ International Journal of Community Currency Research 17 (A) 19 – 25 www.ijccr.net
7. Greco, T. Money Understanding and Creating Alternatives to Legal Tender. Chelsea Green Publishing Company., 2001.

Д. ОЦЕНЯВАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ПО ДИСЦИПЛИНАТА

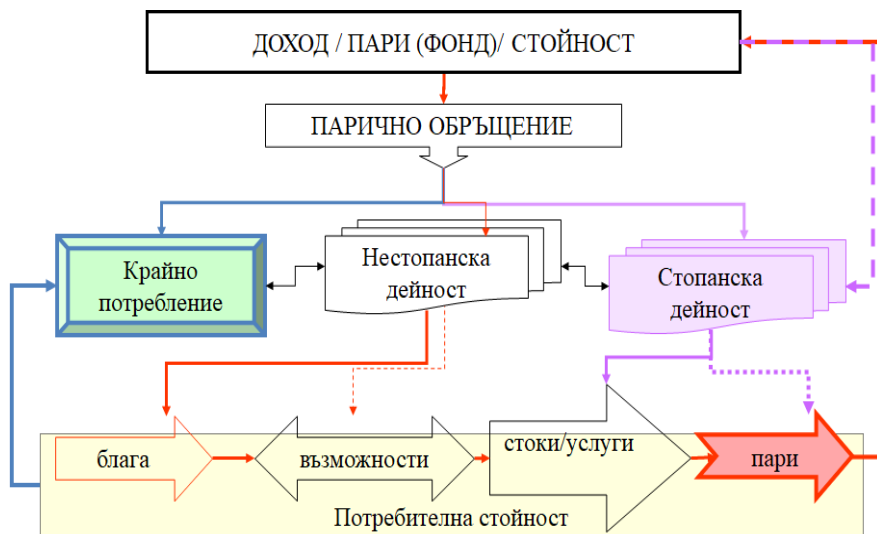
- 1. Начин за формиране на крайната оценка по дисциплината:** съгласно чл. 37, ал. 3 от Правилника за учебната дейност на ВУЗФ.
- 2. Начин за трансформиране на оценката по дисциплината по шестобалната система към скалата на Европейската система за натрупване и трансфер на кредити (ECTS):** съгласно чл. 36, ал. 3 Правилника за учебната дейност на ВУЗФ.

Преподавател:
(гл. ас. д-р Росица Тончева)

Ръководител на катедра:
(доц. д-р Станислав Димитров)

ПРИЛОЖЕНИЕ 4

КРЪГООБОРОТ НА ПАРИЧНИТЕ СРЕДСТВА

Източник: авторът.

ОБЩИНСКИ МОДЕЛ НА САМОПОДДЪРЖАЩА СЕ СЪВРЕМЕННА БАРТЕРНА СИСТЕМА

гл. ас. д-р Росица Борисова Тончева

Рецензенти: проф. д-р Силвия Трифонова Трифонова-Праматарова
проф. д-р Юлия Георгиева Добрева

Дизайн на корицата: Емилия Лозанова
Предпечатна подготовка: Жулиета Витова

Дадено за печат на 15.04.2024 г.
Формат 16/60/84. ПК 12,25.
ISBN 978-619-232-826-9

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС